

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ali Yaşar Sarıbay

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME DİN VE PARTİ POLİTİKASI

“MSP Örnek Olayı”

alan yayıncılık

ALAN YAYINCILIK: 39
Güncel Sorunlar Dizisi: 7

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME
DİN VE PARTİ POLİTİKASI

'Milli Selamet Partisi Örnekolayı'
Doç. Dr. ALİ YAŞAR SARIBAY

Birinci Baskı : Mar: 1985
Dizgi/Baskı Özdem Kardeşler Matbaası
Kapak Düzeni : PANO GRAFİK

alan yayıncılık
ticaret limited şirketi

Bağmuhesip Sk. Talas Han
No: 302 Cağaloğlu/İSTANBUL

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Doç. Dr. Ali Yaşar Sarıbay

TÜRKİYE'DE MODERNLEŞME DİN VE PARTİ POLİTİKASI

'Milli Selâmet Partisi Örnekolayı'

***Hocam Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in
aziz anısına...***

Bu kitap, çok büyük ölçüde, benim İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde 1979 yılında savunduğum «Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Milli Selâmet Partisi» adlı doktora tezime dayanmaktadır.

Çalışmamı yayına hazırlarken, özellikle kuramsal çerçeveye ilişkin bazı düzeltme ve genişletmelerde bulundum. Örnekolay olarak aldığım Milli Selâmet Partisi'ne ilişkin gelişmeleri ve çözümlemeleri ise Tez de getirdiğim noktada bırakmayı yeğledim. Zaten, 1979-1980 arası gelişmelerin MSP'ye ilişkin söylediklerimi değiştirir nitelikte olduğunu ileri sürmek mümkün değildir.

Her çalışma gibi, bu çalışma da bazı kişilerin özendirme ve desteklerinin izlerini taşımaktadır: Sayın hocam Prof. Dr. İlter Turan, «Tez Babası» olarak gerçek bir bilim adamı tevazuu ve titizliği ile Tez'i okuyup, eleştirdi, yol gösterdi. Kendisine içten teşekkürlerimi burada da tekrarlarım. Hiç şüphesiz, varolan eksikliklerin sorumluluğu tümüyle bana aittir. Ayrıca, Tez Jürisinin diğer üyeleri, hocalarım sayın Prof. Dr. Esat Çam'a ve Sayın Prof. Dr. Önder Arı'ya Tez hakkındaki değerli düşünce ve eleştirileri için teşekkür ederim. Sosyolojiyi, giderek Siyasal Sosyolojiyi sevmemde en büyük katkı rahmetli hocam Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'indir. Eğer, O'na lâyık düzeyde bir çalışma ithaf edebildiysem, bu, öldürülmesinden duyduğum büyük acı karşısında beni biraz olsun teselli edecektir. Nihayet, anlayışı, sabrı ve desteği için eşim Tülin'e, çaldığım zamanı için oğlum Selâhattin Adil'e de sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

a.g.d.	Adı geçen derleme.
a.g.e.	Adı geçen eser.
a.g.i.	Adı geçen inceleme.
a.g.d.t.	Adı geçen doktora tezi.
a.g.t.	Adı geçen tebliğ.
b.	Baskı.
Bk.	Bakınız
CSSH	Comparative Studies in Society and History.
Çev.	Çeviren (ler).
DTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.
derl.	Derleyen (ler).
ed.	Editor (s).
ESEKHK	Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Konferanslar.
HFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.
IJCS	International Journal of Comparative Sociology.
IJMES	International Journal of Middle East Studies.
İFM	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası.
İSBD	İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi.
JPR	Journal of Peace Research.
Krş.	Karşılaştırınız.
No:	Numara.
MV	Milletvekili
S.	Sayı.
s.	Sayfa.
SBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.
t.y.	Tarih yok.
vd.	Ve diğer (ler)i
	Ve devamı.
y.y.	Yer yok.

Yirminci yüzyıl, insan yaşamını kuşatan her alanda görülmedik hızda ve yaygınlıkta köklü değişimlerin ortaya çıktığı bir çağdır. Yüzyılımıza damgasını vuran bu değişimlerin sonuçları sayabileceğimiz önemli sorunlar da bulunmaktadır.

Gelişmiş sanayi toplumlarıyla azgelişmiş toplumlar arasında her alanda var olan farklar, bu sorunların birinci sırasında yer alanıdır. Öyle ki, günümüzde toplumlar arasında gelişme eşitsizliklerine dayanan farkların, Batı toplumlarıyla Sosyalist toplumlar arasındaki farklardan daha da önemli olduğu ileri sürülebilmektedir.¹ Bu husus, bir yandan azgelişmiş toplumların bir «Yirminci Yüzyıl Olayı»² olarak sürdürdüğü önemi vurgularken; öbür yandan bu toplumların modernleşme-sanayileşme isteklerini kamçılayıcı neden de olmaktadır. Nitekim, bugün, modernleşmenin az gelişmiş toplumlarda «genel bir eğilim olmayıp... şiddetle arzu edilen bir nesne»³ olduğunu rahatça ileri sürmek mümkündür.

Gelişme sosyolojisi ve iktisadı yazınında da genel olarak «az gelişmiş» ya da aynı anlama gelen «gelişmekte olan» toplumlar deyimi «sanayileşmiş,» «gelişmiş» toplumların karşısı olarak kullanılmakta, dolayısıyla sanayileşme sorunu azgelişmiş toplumlar için söz konusu edilmektedir. Bu anlamda, sanayileşme, hem kalkınmayla özdeş sayılmakta, hem de kalkınma ve modernleşmenin göstergesi olarak kabul edilmektedir.⁴ Dolayısıyla, kalkınma, sanayileşme ve modernleşme birbiriyle ilintili olgular olarak görülmektedir. Hatta, özellikle sanayileşme ve modernleşme arasındaki ilintiyi vurgulayan Apter, sanayileşme olmadan modernleşmenin mümkün olabileceğini, fakat mo

dernleşme olmadan sanayileşmenin olanaksız olduğunu ileri sürmektedir.⁵

Az gelişmiş bir toplumun sanayileşme-modernleşme sürecine girmesi, toplumsal düzeninde sürekli çatışmaları ve düzensizlikleri de beraberinde getirecektir.⁶ Çünkü, sanayileşmiş-modern bir toplum olmanın doğuracağı kaçınılmaz sonuçların eski toplum düzeninin hakim niteliğiyle bir etkileşim ağı örmesi söz konusu olacaktır. Başka bir anlatımla, eğer modernleşme, toplumun yeni ilkelere dayanarak yeniden bütünleşmesi olarak algılanırsa, bu, aynı zamanda, geleneksel toplum düzeninin çözülmesi anlamına da gelecektir.⁷

Bu noktadan hareketle, az gelişmiş bir toplumun modernleşmesini, «geleneksel» ve «modern» toplum yapılarına özgü ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve ideolojik etkileşimlerin yoğunluk kazandığı bir «geçiş» süreci çerçevesinde incelemek gerektiği söylenebilir.

Geçiş süreci, bir yandan yeni bir toplum düzeni yaratmanın, dolayısıyla toplum bireylerine yeni bir «dünya görüşü», aşılamanın yanı sıra, eski toplumsal düzenin değerler sistemini yadsımayı da beraberinde getirecektir.

Bununla beraber, modern toplumun etnik, dinsel, yerel değil de, işlevsel farklılaşmaya dayanması, sosyal/ideolojik bölünmeleri doğurup siyasal gruplaşmalara zemin hazırlayacaktır. Böylece, modern toplumun geleneksel toplumdan farklı yanını simgeleyen siyasal partiler oluşmaya başlayacaktır.

Ancak, siyasal partiler doğuşları itibariyle modern topluma özgü birer olgu olmakla beraber, işlevsel bölünmelere olduğu kadar geleneksel bölünmelere de dayanabilmektedirler. Bu açıdan, geçiş sürecinde geleneksel ve modern değerlerin ideolojik düzeyde çatışmasında partiler birer araç niteliğini kazanabilmektedirler.

Bugün yirminci yüzyılın son çeyreğine girerken, Türk toplumunun sanayileşmiş-modern bir toplum olmaya doğru evrilmenin doğurduğu geçiş sürecine özgü tüm sorunları yaşadığı söylenebilir.

Bu geçiş sürecinde, bazı yeni sosyal güçler modern topluma özgü özelemlerle ortaya çıkarken; geleneksel toplum yapısının değerleriyle bezenmiş eski sosyal güçler de, değişimin doğurduğu hemen hemen her alandaki yeniliklere kuşkuyla bakmaktalar, giderek yeni toplum düzenine yabancılaşmaktalar ve kendilerini bu sürecin dışına itilmiş sayarak eski yapının korunmasında direnmektedirler. Bu da, Türkiye’de ideolojik bölünmelerin ve çatışmaların yoğunluk kazanmasına yol açmaktadır.

Tarihsel açıdan bakıldığında, «Batılılaşma» adı verilen girişimlerin, Türkiye’deki ideolojik, sosyal bölünmelerin ve siyasal gruplaşmaların odak noktasını oluşturduğu söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, dinsel, etnik, yerel bölünmelere dayanan bir yapı sözkonusuydu. Cumhuriyet dönemi ise, bu geleneksel bölünmelerin yerini modern topluma özgü işlevsel bölünmelere bırakmaya başladığı geçiş sürecini simgelemektedir.

Gerek Osmanlı, gerek Cumhuriyet döneminde modernleşme girişimleri karşısında geleneksel değerler sistemini «İslamcı tez» temsil etmiş ve bu tez çeşitli siyasal partilerce savunulmuştur.

Bununla beraber, Cumhuriyet Türkiye’sinde, doğrudan doğruya «İslamcı ıkışılı ilk parti» Milli Selâmet Partisi (MSP) olmuřtur⁸ Soysal’ın belirttiği gibi, MSP, «günlük yaşayışımızdaki kötülüklerimizin temel nedenini İslamdan ayrılışta gören, kurtuluşu İslamın ilkelerinde arayan, çağdaşlaşmanın bütün belirtilerine kuşkuyla bakanları temsil eden»⁹ bir örgüt olmuştur.

Çalışmamızın amacı, modernleşme-din-parti politikası bağlamından bir örnekolay olarak MSP nin konumunu ve işlevini incelemektir.

Bu açıdan kuramsal olarak cevabını arayacağımız temel soru şudur:

MSP, İslamcı-gelenekçi tezin savunmasını yaptığı gibi, sanayileşmiş bir Türkiye’yi de istemektedir. Acaba, geleneksel toplum düzenini ve değerler sistemini savunarak, yani eskiyi yeniden kurmaya yönelerek, sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ne dereceye mümkündür?

Sorunun cevabını çalışmamızın aşağıdaki bölümleri çerçevesinde araştırmaya çalışacağız.

Birinci Bölüm, araştırılacak cevaba kuramsal bakış açımızı içermektedir. Bu bölümde modernleşme kuramı yapısal-işlevsel bir çerçevede ele alınmış olup, bazı çözüm lenelere girilmiştir.

Konunun tarihsel bir perspektife oturtulması zorunlu luğu, İkinci Bölümün kapsamını «Türkiye'nin Modernleş me Süreci ve İslamcı İdeoloji» olarak belirlemiştir. Tarih sel bağlamda üzerinde yoğunlaştığımız husus, sosyal bö lümlerin siyasal gruplaşmalara nasıl yansıdığıdır.

Üçüncü Bölümde «MSP'nin Doğuşu ve Gelişmesi», hem tarihsel bağlamla ilişkilendirilerek, hem de kuramsal çer çevemizin kavramları açısından incelenerek ele alınmıştır.

Dördüncü ve sonuncu bölüm ise, MSP'nin ideolojisini ve sosyal temelini sergileyici niteliktedir. Bu sergilemeyi yaparken de, bir bütünsellik sağlamak amacıyla, MSP'nin hem oy tabanı ve üst kademesinin toplumdaki işlevsel bö lümlerle olan ilişkisi irdelenmeye çalışılmış, hem de MSP'nin ideolojisinin uygulamaya yansıyışına yer verilmiş tir.

- (1) Bk., M. Duverger, *Politikaya Giriş*, (Çev.: S. Tiryakioğlu), İstanbul, 1973, s. 247.
- (2) T.Z.Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, 1969, 2. b., s. 11.
- (3) M. Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi*, Ankara, 1973, s. 17.
- (4) Bk., B. Akşit, «Gelişme mi, Evrimleşemeyen Karmaşıklık mı?» *Gelişme Dergisi*, Bahar 75 (7), s. 16.
- (5) D. E. Apter, *The Politics of Modernization*, Chicago, 1967, s. 67.
- (6) Bk., C. O. Tütengil, *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, İstanbul, 1971, 2. b., s. 129.
- (7) C. E. Black, *The Dynamics of Modernization: A Study in Comparative History*, New York, 1967, (Harper Torchbook edition), s. 27.
- (8) Bk., «İslamcılık Cereyanı», *Hareket*, 6, Ağustos, 1979, s. 10.
- (9) M. Soysal, «MSP, Ciddiye Alınması Gereken Bir Partidir», *Milliyet*, 22.4.1977, s. 2.

MODERNLEŞME KURAMI: YAPISAL-İŞLEVSEL BİR ÇÖZÜMLEME

I. MODERNLEŞME KAVRAMI: İLGİLİ YAZINA KISA BİR BAKIŞ

Sosyolojinin ilk gelişme dönemlerinde «değişme» olgusuna ilişkin kavram kargaşalığının varlığı¹ günümüz sosyal bilimlerine de yansımış bulunmaktadır.

Günümüzde sosyal bilimler alanında «ideolojik açıdan karşıt değer yargıları taşıyabilen, bilimsel veya nesnel göründükleri halde tartışmalı olan» değişmeye ilişkin «çeşitlemeleri» beş başlık altında toplamak mümkündür: «Gelişme (ekonomik)», «çağdaşlaşma (politik)», «değişme (sosyolojik)», «yabancılaşma (psikolojik)» ve «yozlaşma (teolojik)».² Bunların ortaya çıkışını da iki nedene bağlayabiliriz: Birincisi, sosyal bilimler alanında günümüzde oldukça artan uzmanlaşma olgusudur. İkincisi, bu olguya bağlı olarak, «ne'yin veya ne'lerin değiştiği» sorusuna karşılık sosyal bilimcilerin uzmanlık alanlarına göre çeşitli cevaplar vermeleridir. Örneğin, tarihçiler uygarlığın değiştiğini vurgularken, sosyologlar toplumların, kurumların, yapı ve işlevlerin, kısaca toplumsal sistemlerin değiştiğini söylemektedirler.³ Dolayısıyla genel olarak değişim olgusunu ifade etmede sosyal bilim alanlarına göre değişik kavramlar kullanılmaktadır.

Siyasal sosyoloji alanında ise değişme olgusunu belirtmede genel olarak «modernleşme» ya da özel olarak «siyasal gelişme/değişme-siyasal modernleşme» gibi kavramlar bazen birbirine ilişkilendirilerek, hatta eş anlamlı olarak, bazen de değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Örne

ğın, Pye siyasal gelişme denildiğinde kavramın; 1. İktisadi kalkınmanın siyasal ön gereği, 2. Sanayileşmiş toplumlara özgü siyaset tipi, 3. Siyasal modernleşme, 4. Bir ulus-devletin işleyişi, 5. İdari ve hukuki gelişme, 6. Kitle seferberliği ve katılması, 7. Demokrasinin kurulması, 8. İstikrar ve düzenli değişme, 9. seferber olma ve iktidar, 10. Çok boyutlu sosyal değişme sürecinin bir boyutu gibi farklı şekillerde anlaşıldığını belirtmektedir.⁴

Huntington ise, modernleşmenin toplumun tüm kesimlerini etkileyen bir olgu olduğunu, bu olgunun siyasal boyutlarının siyasal gelişme olarak adlandırılabileceğini söylemektedir.⁵ Yazara göre, Hindistan örneğinin gösterdiği gibi, bir toplum modernleşme bakımından hâlâ çok geri, fakat modern siyasal kurumlara sahip olarak siyasal gelişme bakımından gelişmiş durumda bulunabilir.⁶

Eisenstadt, «siyasal modernleşme» kavramıyla kastedilen anlamın bir toplumda şu üç oluşumu içerdiğine değinmektedir:⁷ 1. Yüksek düzeyde farklılaşmış bir siyasal yapının gelişmesi, 2. Genel olarak, merkezi, hukuki ve idari alanın genişlemesi; siyasal faaliyetlerin toplumun tüm alanlarına yayılması, nüfuz etmesi, 3. Geleneksel elitin ve geleneksel yasallığın zayıflaması. Böylece, siyasal değişme, geleneksel siyasal sistemden modern bir siyasal sisteme geçişi ifade etmektedir.

Fakat, Huntington'un belirttiği gibi, siyasal modernleşmenin geleneksel siyasal sistemden modern siyasal sisteme geçiş olarak yapılan tanımıyla, sosyal, ekonomik ve kültürel modernleşmenin siyasal boyutları ve siyasal etkileri bakımından yapılan tanımları arasında fark vardır: Birincisinin tanımı, kuramsal olarak siyasal değişimin hareket etmesi gereken istikameti saptar. İkincisinin tanımı ise, gerçekte modernleşen ülkelerde vuku bulan siyasal değişimleri betimler. Dolayısıyla bu ikisi arasındaki fark oldukça büyüktür: Modernleşme, pratikte her zaman modern siyasal sisteme doğru anlamlı bir hareketi ifade edemeyebilir.⁸

Değişme olgusunu «modernleşme» ile ifade eden bazı

yazarlar bu kavramı iktisadi «kalkınma» kavramına ilişkilendirerek kullanmaktadırlar. Ancak modernleşme, Smelser'in belirttiği gibi, iktisadi kalkınma kavramıyla akraba olmakla beraber uygulamada ondan çok daha geniş bir anlam taşıyarak, sosyal ve kültürel yapının bütününe derinden etkileyen teknolojik, ekonomik ve çevresel değişimleri ifade etmektedir.⁹ Kongar ise iki kavram arasındaki bu «akrabalığı», «özdeşliğe» dönüştürmektedir. Ona göre, modernleşme teknolojik gelişme ve sanayileşmeye bağlı olup, ekonomik olarak kalkınma ve büyüme ile toplumsal olarak modernleşme arasında çok yüksek bir «korelasyon» vardır. O kadar ki, terimleri biraz zorlayarak ekonomik kalkınma ile toplumsal modernleşme aynı şeylerdir, demek bile mümkündür¹⁰

Apter, kalkınma ile modernleşmeyi özdeş görmemektedir. Yazara göre, modernleşme kalkınmanın özel bir durumunu ifade etmektedir. Hatta, Apter, sosyal değişme şemsiyesi altında söz konusu iki kavramı toplamakta ve şöyle bir sıralama yapmaktadır: Kalkınma sosyal değişimin, modernleşme kalkınmanın, sanayileşme ise modernleşmenin özel birer durumudur.¹¹ Tam bu noktada, diyebiliriz ki, Apter gibi birçok yazar (bunların başında Smelser ve Levy gelmektedir) modernleşme kuramını sanayileşme olgusu temeline oturtmanın gerekli olduğunu vurgulamışlardır.¹² O kadar ki, örneğin Levy modernleşmeyi doğrudan teknolojik düzeyi ölçüt alarak tanımlamış, herhangi bir toplumun cansız güç kaynaklarının canlı güç kaynaklarına oranı ne kadar büyük olur ve insan çabaları araç kullanımıyla ne kadar arttırılırsa o oranda modern olacağını kabul etmiştir.¹³

Modernleşmenin yazarlara göre değişen tanımının yol açtığı kavram kargaşasına, teknolojik düzey ve sanayileşme gibi ortak bir gösterge sayesinde bir anlamda son verilerek istenmiştir. Teknolojik ilerlemenin belirtisi olan sanayileşmenin nesnel bir ölçüt sayılması, günümüzde modern toplumların en ileri düzeyde sanayileşmiş toplumlar olduğu anlayışına yol açmıştır. Dolayısıyla, bu anlayış aç-

sından, modernleşme de, geçmişteki sanayileşmemiş toplum tipinden günümüzde sanayileşmiş toplum tipine doğru bir değişim sayılmıştır.¹⁴ Zaten kelimenin etimolojisi de bu bağlamda anlaşılan değişim sürecini açıklamada yardımcı olmaktadır. «Modern» kelimesi, ilk önce Latince de daha sonra İngilizcede eskiyle (ancient) çağdaş olanı (contemporary) olanı ayırt etmek için kullanılmış, «modernleşme» ise, insan sorunlarında hızlı değişim sürecini betimleyen genel bir terim sayılmıştır. Kelime çok daha sonraları teknolojik, ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan en gelişmiş ülkelerin ortak özelliklerini tanımlamak için kullanılmıştır.¹⁵ Kongar'ın da belirttiği gibi, «modern», Latincedeki «hemen, şimdi» anlamına karşılık gelen «modo» dan türetildiği için, yaşadığımız zamana ait ya da uygun olmayı deyimlemektedir. Dolayısıyla «modern toplum» denildiğinde günümüzdeki toplum anlaşılmakta; ve genel bir tanımlamayla modernleşme, eski zamanların toplum tipinden günümüzdeki toplum tipine doğru bir değişimi ifade etmektedir.¹⁶ Ancak günümüzde çok çeşitli toplum tipi bulunduğu içindir ki, modern toplumu belirlemede sanayileşme düzeyi nesnel bir ölçüt olarak sunulmaktadır. Bununla beraber, sanayileşmemiş toplumların sanayileşmeye doğru değişimlerini nasıl sağlayacakları konusundaki tartışma devam etmiştir. Bazı Batılı kuramcıların modernleşmeyi az gelişmiş toplumların kendileriyle eş zamanlı gelişmiş Batı toplumlarına yetişmeleri, dolayısıyla Batının bazı somut kurumlarını ve yaşam biçimini benimsemeleri şeklinde algılamaları, Batılı ve Batılı olmayan diğer bazı yazarlar tarafından değer yüklü olarak nitelenmiş ve eleştirilmiştir. Mazrui, bu eleştirilerin ilginç olanlarından birini yapmıştır. Mazrui'ye göre tarihsel süreç içinde geri kalmışlığın biyolojik açıklamasının yerini kültürel açıklama almış, geri kalmış halkların ileri ülkelere yetişebileceğine ilişkin evrim düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Bu anlamda günümüz modernleşme kavramları, sosyal Darwinizmin uzantısından başka bir şey değil¹⁷ Konuyu bu bağlamda tartışmak yararlı olacaktır:

Modernleşme, az gelişmiş toplumlar için gelişmiş Batı toplumlarını bir taklit etme olayı mıdır? Ya da modern bir toplum olmak kaçınılmaz olarak Batılı bir toplum olmak mı demektir?

Aşağıda bu sorulara açıklık getirmeye çalışacağız.

A. MODERNLEŞME Mİ, BATILILAŞMA MI?

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bir yandan soğuk savaşın etkileri, öbür yandan Üçüncü Dünya ülkelerinin birer aktör olarak dünya politikasında yer almaları Amerikalı siyasal elit ve entellektüellerini modernleşme fikrine yöneltmiş ve bu fikir 1960'larda popülerite kazanmaya başlamıştır.¹⁸ Huntington'un belirttiği gibi modernleşme fikrinin kuramsal alanda olağanüstü bir şekilde kabulü, kaynağını Batılı toplumlarda kısmen kendi kendinden memnun olmayı, Batılı olmayan toplumlarda ise umutlu olmayı haklı kılmaktan almıştır.¹⁹

Batılı toplumların kendi kendilerinden memnun olmak istemelerini doğal karşılayıp, asıl az gelişmiş toplumları modern olma umuduna ya da özlemine kaptıran nedenler üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bu nedenleri kısaca şöyle sıralamak mümkündür:²⁰

1. Milliyetçilik Akımının Gelişmesi:

İkinci Dünya Savaşından sonra sömürge imparatorluklarının dağılmaya başlamasıyla özgürlüklerine kavuşan ülkelerde gelişmeye başlayan milliyetçilik akımı, az gelişmişliğin bilincine varılmasında önemli bir rol oynamıştır.

2. Uluslararası Güç Dengesi Siyaseti:

Özellikle soğuk savaşın etkisiyle uluslararası görülen çatışmalar ve güç dengesi siyasetleri, büyük devletleri az gelişmişlere siyasal ve ekonomik yardımlara yöneltmiş ve bu yardımlar da az gelişmiş ülkeleri gelişme konusunda teşvik etmiştir.

3. Uluslararası Kuruluşların Rolü:

Birleşmiş Milletler gibi uluslararası büyük kuruluşlar dış yardımların sistemli ve eşgüdümlü akmasını sağlama-
da önemli roller oynamış ve gelişme isteğinin az geliş-
mişler arasında yaygınlık kazanmasına yol açmıştır.

Ne var ki, az gelişmiş toplumlarda yaratılan modern-
leşme isteği, önceleri Batılı toplumların modernleşme sü-
reçlerinde geçtikleri aşamalardan geçme ve zorunlu olarak
o toplumların sahip oldukları iktisadi, sosyal, siyasal ve
idari yapılara ulaşmaları şeklinde anlaşılmıştır. Eisenstaat
bu anlayışı «normatif» olarak nitelemiştir. Ona göre, bu
anlamda tanımlanan modernleşme süreci, kesinlikle benim-
senmesi ve bunun dışında başka bir seçeneğin olmayacağı
ve olmaması gerektiğine ilişkin bir telkin içermektedir²¹
Dolayısıyla, az gelişmiş toplumlar bu bağlamda kendileri-
ne bir model seçmek zorunluluğu ile karşı karşıya kal-
maktadırlar: Nasıl ki, daha önceleri Uzak Doğu'da bir Çin
ya da Japonya; Avrupa ve Çarlık Rusyası'nda bir İsveç ya
da Prusya ideal birer model teşkil etmişlerse, özellikle on
dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda, on yedinci yüzyıldan
başlayarak Batı Avrupa (özellikle İngiltere) ve Kuzey Ame-
rika bu işlevi yerine getirmeye başlamışlardır. Bu ülkeler-
de ortaya çıkan iktisadi, sosyal ve/veya siyasal kurumlaş-
ma biçimleri az gelişmişler için tek model olmuş, dolayı-
sıyla belli bir aşamada modernleşme ve Batılılaşma eş an-
lamda kullanılmışlardır.²²

Belli bir süre kuramsal düzeyde hakimiyetini sürdü-
ren bu «tek modelcilik», modernleşme kuramcılarının oluş-
turdukları modellerin hemen hepsinde geleneksel-modern
ayırımına yol açmış.²³ az gelişmiş toplumların değişimini
«tek çizgi» (linear) halinde incelemeleri sonucunu doğur-
muştur. Heper bu yaklaşımı «klasik» olarak adlandırmak-
ta, kökeninin aydınlanma çağına kadar uzandığını, ancak
özellikle on dokuzuncu yüzyılda daha sistemli olarak ifa-
de edildiğini belirtmektedir²⁴ Bu yaklaşıma göre, toplumlar
kendi içlerinde tamamen bir örneklik gösteren geleneksel
ve modern olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Her iki top-

lum tipinde de «kültürel kodlar», siyasal rejimler, siyasal-sosyal güç ve farklılaşma düzeyleri arasında çok etkin bir etkileşim vardır. Böylece bir toplum, bütün kurumlar ile ya gelenekseldir, ya da modern'dir. Bu bağlamda değişim ise zorunlu olarak geleneksel toplumdaki modern topluma doğru olacak ve toplum modernleştiği «oranda» geleneksel kurumlar ortadan kalkacaktır.²⁵

Bu açıdan Gusfield, modernliğin geleneksel toplumlara özgül (specific) bir kültür olarak «kendi gelenekleriyle» beraber geldiğini ve bu anlamda modernleşmenin Batılaşmanın bazı süreçlerinden ayırt edilemeyeceğini söylerken,²⁶ yukarıda belirttiğimiz hususların altını bir kez daha çizmiş olmaktadır.

Modernleşmeyi Batılaşma ile özdeş sayan klasik görüş bugün terk edilmiştir. Bu konuda ilk girişim Huntington'dan gelmiştir 1967'lerde yazdığı bir makalede Huntington, gelişmişliği ya da az gelişmişliği her çeşit siyasal sistemde bulunabilecek bir nitelik saymanın daha yerinde olacağını vurgulamıştır. Ona göre:

... Şehir devletleri, bürokratik imparatorluklar ve modern milli devletler, gelişmiş olabilecekleri gibi, az gelişmiş de olabilirler. Konuya bu açıdan bakmak, modernleşme halindeki çağdaş toplumlara daha çok ışık tutacaktır; çünkü böylece bu toplumlardaki değişim süreçlerini başka toplum tiplerindeki değişim süreçleriyle mukayeseye yarayacak ikinci (geleneksel-modern ayırımına ek) bir kategoriler serisi elde edilmiş olmaktadır. Şüphesiz, böyle bir bakış yolu, gelişmişlik kavramını daha da sınırlı bir anlamdan, yani Batılı anayasal, demokratik milli devletle özdeşleştirilmekten de kurtaracaktır.»²⁷

Eisenstadt, Gusfield ve Tipps de toplumların «geleneksel» ve modern» diye iki tipe ayrılıp, modernleşme olgusunun bu model çerçevesinde incelenmesini eleştirmişlerdir. Eisenstadt²⁸ ve Tipps²⁹ «yeni» nin «eski»yi tamamen ortadan kaldıramayacağını, geleneksel simge ve kurumların çeşitli tarihsel dönemlerde canlılıklarını koruyabilecek

lerini vurgulamaktadırlar.³⁰ Gusfield³¹ ise, aynı hususa, geleneksel-modern karşıtlığına dayanan kuramların içerdiği «yanılgılı varsayımları» ele alarak değinmektedir. Yazara göre, bir kere geleneksel toplumların değişimden yoksun, durağan oldukları yolundaki varsayım, bu toplumların dış etkilenmeleri gözönüne alındığında geçerli olmamaktadır. Örneğin, Hindistan'da yabancı güçlerin fetih hareketleri sonucu oluşan sosyal ve kültürel değişimler bu toplumun sosyal yapısını yüzyıllarca derinlemesine etkilemiştir. İkincisi, geleneksel ve modern biçimlerin her zaman çatışma halinde olduğunun geçersizliğidir. Japonya örneğinin gösterdiği gibi, sanayileşmiş bir toplumda geleneksel unsurlar canlılıklarını koruyabilirler. Gusfield'in değindiği bir diğer önemli husus, modernleşme sürecinin gelenekleri zayıflatacağı yolundaki varsayımına ilişkindir. Gusfield'e göre bu da yanlıştır, çünkü modernleşmenin sağlandığı ulaşım, iletişim, okur-yazarlığın artması.. gibi olanaklar toplumda özellikle dinsel kesimler arasındaki dayanışmayı artırabilmektedir. Bu ise, geleneklerin zayıflamasına değil, tersine güçlenmesine, yeniden etkinlik kazanmasına yol açmaktadır.

Yukarıda belirtilen hususlar, bize, her şeyden önce «... ampirik realitede, geleneksel ile modern'in iç içe görüleceğini anlatmaktadır.»³² Bu açıdan, modernleşme sürecini çözümlemede «geçiş toplumu» gibi bir ideal-tipe* gereksinmemiz olacaktır.

•İdeal tip, Weber'in oluşturduğu karmaşık tarihsel ve sosyal olguları çözümlemede «anlaşılabilirliği» sağlama işlevi gören bir kavram çerçevesini deyimlemektedir. Yalnız bununla amaçlanan, «ampirik realite»nin tüm karmaşıklığını soyut bir model içinde yansıtmak değildir. Weber'in de bizat işaret ettiği gibi ideal-tipler ampirik realitenin «etrafı bir tanım»ını değil «anlaşılabilir bir tanıımı»nı sağlarlar. İdeal tip niteliğindeki kavramlaştırmalar birer hipotez olmakla beraber hipotezlerin formüle edilmesi bakımından yararlıdırlar. İlgili açıklama için bk., M. Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde...* a.g.e., s. 24/25.

Bu noktada hemen belirtelim ki, geçiş toplumu tipi modernleşme sürecindeki bir toplumun değışim çizgisi üzerindeki geleneksel ve modern uç noktaların mevcudiyetini yadsımamaktadır. Her şeyden önce, bu uç noktaların bir toplumun değışim sürecini anlamaya çalışırken çözümleyici (analitik) bir yararı olduğu şüphesizdir. Çünkü, ister evrim, ister değışim diyelim toplumların dünden bugüne geçirdikleri aşamalar ve bu aşamaları doğuran etkenler bir kıyaslamaya başvurularak daha iyi anlaşılabilir. Bu kıyaslamayı yaparken de gözönünde tutulan ölçüt bazı toplum tipleri olsa gerektir.

Bir başka deyişle, «gerek geçmişte gerekse bugün bazı toplum tipleri ideal olarak alınmıştır ve alınmaktadır. Bu tiplere yaklaşanlar daha ileri, yakın olmayanlar ise geri sayılmıştır ve sayılmaktadır.»³³ Biraz daha açarsak; bugün az gelişmiş toplumlar için bir uçta Batı deneyimi, diğeri uçta alternatif olarak Doğu Avrupa/Sovyet deneyimi ideal toplum modelleri olarak alınabilmektedir³⁴ Dolayısıyla, az gelişmiş bir toplum bu modellerden birinin etkisine girebilmekte ve bu oranda görelî olarak söz konusu modellere yakın sayılmakta ya da sayılmayabilmektedir. Ancak bu, az gelişmiş toplumların tümünün Batı ya da Sovyet modeli içinde toplanabilecekleri anlamına gelmemektedir.

Bu açıdan bakıldığında, modernleşme ile Batılılaşma arasındaki ilişkinin zorunlu olmadığını söylemek mümkün olabilecektir. Yeniden formüle edecek olursak, az gelişmiş bir toplumun bir etkilenme oranında Batı toplum tipine yaklaşması ya da bu tipin izlerini taşıması söz konusu olabilir. Ancak bu, bizi, az gelişmiş toplum için tüm modernleşme seçeneklerini Batı tipi ile özdeş saymaya götürmez.³⁵ Benzer bir görüşü Levy daha açık ve ayrıntılı olarak şu noktalarda dile getirmektedir:

«1. Modern toplumlarda görülen nitelikler, modern olmayan toplumlarda modernleşmek için gerekli ön koşullar olmayabilir. Bir toplumun modernleşmesi için, modernleş-

miş toplumlardaki aynı kalıpları gerçekleştirmesi gerektiği söylenemez. 2. Sonradan modernleşmeye başlayan ülkelerdeki modernleşmenin ön koşulları, daha önce modernleşmiş olan ülkelerdeki modernleşme için gerekli olmuş olan ön koşulların aynı olmayabilir... 3. Sonradan modernleşmeye başlayan bir grup toplum için gerekli olan ön koşullar, başka bir grup toplum için gerekli olmayabilir...»³⁵

Bunun içindir ki, modernleşme olgusunu irdelemede; özünde geleneksel-modern karşıtlığına dayanan model korunarak, geleneksel toplumun³⁶ özelliklerinden uzaklaşarak modern toplum³⁷ olmaya yönelmiş, buna karşın yapısında geleneksel öğeleri muhafaza eden, hatta zaman zaman bunları ön plana çıkaran geçiş niteliğinde bir toplum modelini gözönünde tutmak yararlı olacaktır. Modernleşme kuramcısı çok sayıda yazar (örneğin Lerner, Black, Eisenstadt, Smelser) bu hususu vurgulamakta, modernleşmenin birçok geçişleri içerdiğini belirtmektedirler. Örneğin, geçimlik ekonomilerden teknoloji yoğun sanayileşmiş ekonomilere; tâbi kültürden katılımcı kültüre; kapalı statü sisteminden, açık başarı esasına dayanan sisteme; dinsel ideolojiden laik ideolojiye geçiş, söz konusu yazarların dik-katimizi çektikleri süreçlerden bazılarıdır.

Şimdi bu süreçleri yaratan yapısal dinamiklere bakmak modernleşme olgusunu daha iyi anlamamıza yardım edecektir.

B. MODERNLEŞMENİN YAPISAL DİNAMİKLERİ

1. Yapısal/İşlevsel Farklılaşma:

Geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişte sosyal/siyasal sistemin değişmesi ve bu değişim sürecinde ortaya çıkan yeni istemleri karşılayacak işlevlerin ve kurumların doğması doğaldır.

Gerek sosyal sistemin bir değişim sürecine girmesi, gerek yeni istemlerin oluşması gerginlikleri, çatışmaları ve

görelî dengeleri içerecektir. Bir başka anlatımla, sosyal ve siyasal sistem, değişimlerinin yarattığı çatışmaları, giderek krizleri çözmeye yönelik işlevleri gören çeşitli unsurlara sahip olacaktır.

Değerler, kurallar, gruplar ve roller gibi dört kategori altında toplanan unsurların birinde meydana gelen değişme diğerlerindeki değişmeye, giderek sosyal/siyasal sistemin değişmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, yapılar var olduğu için belli işlevler ortaya çıkmamakta, tersine işlevler varolduğu için yapılar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, bir sosyal birimin basit ve farklılaşmamış bir yapıdan, karmaşık, farklılaşmış ve çeşitli işlevler gören bir yapıya geçişi, sistemin değişim dinamiğini meydana getirmektedir. Sosyal/siyasal sistemin değişim süreci içinde ekonomik, sosyal, siyasal... işlevlerin farklılaşması yapısal farklılaşmayı; farklılaşan her işlevin bir kurum tarafından yerine getirilmesi de işlevsel farklılaşmayı ifade etmektedir.³⁸ Bir başka anlatımla, yapısal/işlevsel farklılaşma; a. toplumda belli başlı işlevlerin ya da kurumsal alanların birbirlerinden ayrılma larını, uzmanlaşmış birimler, roller ile ilişki içine girmelerini, b. toplumda belli başlı sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel faaliyetlerin belirli geleneksel ölçülere göre değerlendirmelerden bağımsızlaşma derecelerini göstermektedir.

Bu iki özelliği kapsayan düzeyde bir farklılaşmanın ortaya çıkabilmesi için bir toplumda kuralsal (normatif) kategorilerin büyük ölçüde geleneksel değerler sisteminden ayrılması gerekmektedir Eisenstadt bu süreci «serbest ya da esnek» kural kategorilerinin ortaya çıkışı olarak adlandırmaktadır. Bu anlamda yapısal/işlevsel farklılaşma, toplumda belirli bir uzmanlaşmaya yol açabilecek niteliktedir. Çünkü, ancak bu durumda her faaliyet alanı için uygun davranış ölçütleri geliştirmek mümkün olacaktır. Söz konusu ölçütler giderek karmaşıklaşan bir ortamın ortaya çıkardığı sorunları çözebilecek düzeyde bir kurumlaşmanın göstergesi sayılabilirler.³⁹ Bu bağlamda, farklılaşmadan uzmanlaşmış ve kurumlaşmış bir sosyal yapıya geçişi anlı

diğımızı söyleyebiliriz. Doğal olarak sosyal yapının uzmanlaşması ve kurumlaşması, çok işlevli bir rol yapısının kırılması, ekonomik faaliyetlerin ve aile faaliyetlerinin, dinsel sistemin ve sosyal tabakalaşma sisteminin farklılaşmasıdır. Örneğin aile içindeki ekonomik faaliyetlerin yerini firma içi ekonomik faaliyetlere bırakmasıdır. Aynı şekilde ailenin gördüğü eğitim işlevinin okul tarafından görülmesidir. Ya da kabile hizipleşmesinin yerini siyasal partilerin almasıdır.⁴⁰

Yukarıda belirttiğimiz hususlar, bizi modern bir toplum yapısının doğması için yapısal/işlevsel farklılaşmanın geleneksel yapıyı çözmesinin gerekli olduğu gibi bir sonucu götürmektedir. Ancak, hemen söyleyelim ki, farklılaşma tek başına modernleşme için yeterli olmadığı gibi, toplum yapısı farklılaştıkça geleneksel yapıda açılan gedikleri kapatma ihtiyacını daha da şiddetlendirebilmektedir. Bu yüzden Smelser, ekonomik ve sosyal gelişmenin yapıyla olan ilişkisini yapısal bütünlenme ve sosyal çatışmalar açısından da ele alıp, incelemektedir. Smelser'e göre, daha uzmanlaşmış ve daha özerk (otonom) sosyal birimler ortaya çıktıkça, geleneksel sosyal yapı değişmekte; ancak yapısal/işlevsel farklılaşmanın geleneksel ilişkilerde ve değerler sisteminde açtığı gedikleri yapısal bütünleşme sürecinin zamanında dolduramaması, ekonomik, sosyal, siyasal, dinsel... çatışmalara kaynaklık etmektedir.⁴¹

Geleneksel toplum yapısında bireyin statüsünü belirleyen unsurlar, mensup olduğu kast, kabile, etnik grup, din ya da aile olduğu halde; modern toplum yapısına geçişte sözkonusu unsurların önemleri giderek kaybolmaktadır.

Sosyal alandaki bu farklılaşma kuramsal olarak siyasal alandaki farklılaşmaya da yol açmaktadır: Ulusal egemenlik ilkesinin yerleşmesiyle birlikte egemenlik kaynağının lâikleşmesi; toprak sahiplerinin, din adamlarının ve askerlerin siyasal etkinliklerinin azalması; modern siyasal partilerin iktisadi, etnik, dinsel gruplar yerine hemen her gruptan insanı kapsayacak şekilde örgütlenmeleri gibi ol-

gular bu alandaki farklılaşmalara örnek gösterilebilir.

Ancak, sözgeleş, meşruiyetin kaynaklarının ve yeni siyasal kurumların aslında çok karmaşık sorunlara neden olması da mümkündür. Huntington'a göre, siyasal alandaki farklılaşmaların neden olabileceği sorunların kaynağında siyasal katılmanın geniş ve sosyal hareketlilik oranının yüksek olmasına karşılık, kurumsallaşmanın ve siyasal örgütleşme oranının düşük olması yatmaktadır. Bu ise siyasal ve sosyal alanda istikrarsızlıklara, düzensizliklere ve çatışmalara yol açmaktadır.⁴²

Gerek sosyal gerek siyasal alanda farklılaşmanın doğurduğu boşlukların «yapısal bütünlenme» mekanizması tarafından doldurulduğunu belirtmiştik.

Yapısal bütünlenme, bir anlamda farklılaşmanın ek-seni sayılabilecek bir niteliğe sahiptir: Toplumdaki farklılaşmanın sonucu, yeni yapısal birimlerin ortaya çıkması ve bu birimlerle eskiden bir tek birim tarafından görülen işlevlerin yerine getirilmesi yapısal bütünlenmeye merkezi bir önem kazandırmaktadır. Formüle edecek olursak; yeni yapısal birimlerin belirli işlevler görmesi, toplum bireyleri açısından «bütünleştirici» yeni işlevsel mekanizmalara ihtiyaç duyuracaktır. Örneğin, ailenin geleneksel toplumdaki iktisadi birim olarak gördüğü işlevi yitirmesi, ve bu işlevin fabrikalar tarafından görülmeye başlanması, iş ve işçi bulma kurumları, sendikalar gibi yeni koşullarda toplum bireyleri arasında dayanışmayı ve eşgüdümü (koordinasyonu) sağlayan bütünleştirici birimlerin doğmasını kaçınılmaz kılacaktır. Aynı şekilde akrabalığın, kabilenin, toprak sahiplerinin ya da din adamlarının geleneksel toplumda sağladığı bütünleşme işlevini modern toplumlarda siyasal partiler sağlayabilecektir.

Geleneklerin modernleşmeye gösterdiği direncin bir nedeninin belki bu noktada yattığını söyleyebileceğiz. Çünkü, geleneksel toplumlarda bireylerin davranışlarını değiştirmeyi güçleştiren nedenlerin kaynağında sosyal eylemin (social action) çok boyutlu olması bulunmaktadır. Herhangi bir eylemin belirli bir amaca yönelik olmasına ek

olarak daha başka amaçları da karşılamasının beklenmesi, sosyal eylemin tek boyutlu bir şekilde değişmeyi görel olarak kolaylaştırıcı etkisini zayıflatmaktadır. Böylece, bir eylemin değiştirilebilmesi onun yerine geçecek yeni eylemin de diğer bütün amaçları karşılayacağı beklentisine yol açmaktadır. Örneğin, üretime yönelik değişik biçimler ileri sürüldüğünde, bu yeni biçimler yerine geçecekleri eski biçimlerin gördüğü işlevleri görebilme oranında benimsenme olasılığına sahip olacaklardır. Bu açıdan, sanayileşmekte olan toplumların üretim ilişkilerinde geleneksel unsurların hâkim durumda olması, bu toplumlarda iktisadi ve teknik değişme karşısında ciddi engellerin nedenini oluşturmaktadır.⁴³

2. Sosyal Hareketlenme:

Yapısal bütünleştirici kurumlara duyulan gereksinmenin şiddetini belirlemede sosyal hareketlenme (social mobilization) de önemli bir etkidir. Modernleşme sürecinde sosyal hareketlenme ne kadar yüksek olursa, yapısal bütünlenmeyi sağlayıcı kurumların varlığına duyulan gereksinme de o kadar yüksek olmaktadır.

Sosyal hareketlenme kavramı sosyolojide çeşitli anlamlara sahip olmakla beraber⁴⁴ burada kastedilen anlamda, eski sosyal, ekonomik ve psikolojik koşullanmaların tümünün yıprandığı, yok olmaya başladığı ve toplumun yeni davranış, toplumsallaşma ve adaptasyon sürecini deneyimlemektedir.⁴⁵ Bu bağlamda kişi, birincil ilişkilerden oluşan sosyal hayat biçiminden, ikincil ilişkilerden oluşan ve kurallara dayanan bir hayat biçiminde geçmektedir. Kişinin gerek dünya görüşünde, gerek kişisel ilişkilerindeki değişimler, ilişkide olduğu çeşitli alanları kapsayan rol beklentilerindeki, davranışlarındaki, alışkanlıklarındaki ve kişisel gereksinmelerindeki değişimlere koşut olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁶

Lerner, kişisel alışkanlıklardaki ve kişisel gereksinmelerdeki değişiklikleri «**empathy**» kavramıyla açıklamaktadır. Yazara göre **empati**, bireyin kendisini bir başkasının

yerine koyabilme, olaylara bir başkasının açısından yaklaşabilme yetisidir.⁴⁷ Empati'nin varlığı, modern toplumun yüksek düzeyde işbirliğine olan gereksinmesinde, dolayısıyla kişinin karmaşık ilişkileri başarı ile yürütmesinde önemli bir etken olmaktadır.

Empatinin kitle haberleşme araçlarının etkisiyle yaygınlaşması, toplumu giderek «katılımcı» (participant) toplum tipine dönüştürerek, sosyal hareketlenmeyi hızlandırmakta ve geniş bir «siyasallaşmış» yurttaş topluluğu oluşturmaktadır.⁴⁸ Bu topluluğun hacmi büyüdükçe de, siyasal kurum ve işlevlerin değişmesi için gittikçe artan bir gereklilik ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan modernleşme süreci içinde yeni çıkar gruplarının ortaya çıkmasını, hatta devletin yeniden örgütlenmesini bu gerekliliğin bir sonucu saymak pek yanlış olmayacaktır.⁴⁹

Sosyal hareketlenmenin toplumsal düzeyde yol açtığı bir önemli oluşum daha vardır, o da insanların ilgi alanlarını yerel (mahalli) düzeyden ulusal düzeye çıkartmasıdır. Bu doğal olarak geleneksel yapının çözülmesinde en önemli etkenlerden biri sayılabilir. Ancak, sosyal hareketlenme yarattığı bu oluşumla geleneğin eyleme geçirilmesine yol açabileceği gibi, modern siyaset geleneksel amaçları gerçekleştirmenin aracı durumuna da düşebilir.⁵⁰

Bu açıdan, sosyal hareketlenme modernleşmenin gerekli bir koşulunu yaratabilir, ama modernleşmenin kesintisiz sürmesi için yeterli bir koşul anlamını içermeyebilir.⁵¹

Yukarıda anlattıklarımız geçiş toplumu tipinin sosyal alandaki dinamiklerini betimlemektedir. Ancak, siyasal alanda bir oluşuma da değinmemiz gerekmektedir. Bu da, ulusal devletin kuruluşuna yönelik bir merkezileşmedir. Hatta Eisenstadt, bu olguyu modernleşme açısından sosyal yapının farklılaşmasının yanında ikinci zorunlu aşama olarak belirtmektedir.⁵² Bir başka anlatımla, etkin bir merkezîyetçiliğinin oluşması ulusal devletin kurulması aşamasının en önemli tarafıdır.

Merkezi ulusal bir devletin kuruluşu; otoritenin rasyonalleşmesine, yeni siyasal işlevlerin ve bu işlevlerin görücü

belirli yapıların gelişmesine, siyasete katılan sosyal grupların artmasına yol açar.⁵³ Bu da modern siyasal sistemleri geleneksel olanlardan ayıran bir özelliktir.

Buraya kadar anlatılanlarla kuramsal çerçevemizi ana hatlarıyla sunmuş bulunuyoruz. Konumuzun dinci ideolojiyi temsil eden siyasal bir parti oluşu, aynı kuramsal çerçevede modernleşme sürecinde din olgusu ve siyasal partilerin işlevi üzerinde ayrıca durmamızı gerektirecektir.

Aşağıda önce modernleşme-din ilişkisini daha sonra modernleşme sürecinde siyasal partilerin işlevini ele alacağız.

II. MODERNLEŞME — DİN İLİŞKİSİ

A. MODERNLEŞME KARŞISINDA DİNİN KONUMU

Lerner, modernleşmenin «rasyonalist» ve «pozitivist» bir ruha sahip olmak anlamına geldiğini yazmaktadır.⁵⁴ Black ise modernleşmeyi insanın çevresini kontrol altına almasını sağlayan bilgi birikimi olarak tanımlamaktadır.⁵⁵ Aynı şekilde Rustow da modernleşmeye insanın zamanla, doğayla ve insanla olan üç temel ilişkisinin değişmesi ve insanlar arasında giderek artan işbirliği yoluyla doğa üzerindeki kontrolünün yoğunlaşmasıdır, demektedir.⁵⁶

Her üç yazarın tanımı bize her şeyden önce modernleşmenin ve dinin birbiriyle çelişen içeriklere sahip olduğunu göstermektedir. Bir kere din, insanın inancını doğa üstü bir konuma yerleştirme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla, dinsel açıdan anlama ve evreni kontrol etme insanın dışındadır. Oysa modernleşmeye ilişkin yukarıda belirtilen her üç tanım insanın çevresini kontrol etmesini esas almaktadır. Dinde bu bakış açısı yoktur. Din açısından insanın kaderi ve bilimsel bilgi ilintili değildir. Tam tersine, tüm dinler, insanın çevresinin kontrolünün Tanrı ya da diğer doğa üstü güçler tarafından sağlandığını ileri sürerler.⁵⁷

Dinin ve modernleşme kavramının sahip oldukları bu

birbiriyle çelişkili anlamlar daha başlangıçta dine modernleşmeye engel bir konum kazandırmaktadır. Üstelik bu engel sadece anlamsal farklılıktan kaynaklanmamaktadır. Dinin geleneksel toplumlarda sahip olduğu konum ve gördüğü çeşitli işlevler de bir toplumun modernleşme sürecinde sözkonusu engeli yaratmaktadır. Şöyle ki:

Modern toplumların aksine, geleneksel toplumlarda din, tek yaygın değer olarak geleneğin özgün ve temel bir biçimini oluşturmakta, sosyal hayatın en küçük ayrıntılarına kadar her yönünü düzenlemeyi hedef almaktadır. Sanayileşmiş-modern toplumlarda ise dinsel değerler iktisat, siyaset ve diğer sosyal alanlarda özel durumların gerektirdiği biçimlerde davranmayı mümkün kılan bir esnekliktedir. Bir başka deyişle, geleneksel toplumlarda din sıkı kurallar koyan normatif bir niteliğe sahipken, modern toplumlarda prensip niteliğindedir.⁵⁸

Şüphesiz, tüm toplumlarda yaygın bir olay olmasına rağmen dinin farklı toplum yapılarında farklı nitelikler göstermesi⁵⁹ doğaldır. Ancak, toplumsal yapı özelliklerini «geleneksel» ve «modern» diye iki kategori altında topladığımızda, dinin sosyal evrim içinde sahip olduğu farklı nitelikler daha da açıklık kazanacaktır. Anımsanacağı gibi, modernleşmenin dinamik faktörleri olarak yapısal/işlevsel farklılaşmayı ve sosyal hareketlenmeyi belirtmiştik. Modernleşme sürecinde din olayına da bu iki faktör odağından bakarsak, dinin niçin modernleşmeye engel bir konuma düştüğünü daha iyi anlayabiliriz.

Daha önce belirttiğimiz gibi, yapısal/işlevsel farklılaşma, hem ekonomik, sosyal, siyasal... alanlardaki işlevlerin farklılaşmasını, hem de farklılaşan her işlevin ayrı ayrı kurumlar tarafından yerine getirilmesini deyimlemektedir. Geleneksel toplumlarda böyle bir olaya rastlamıyoruz, daha doğrusu sözkonusu oluşma rastlamadığımız için bazı toplumları geleneksel olarak niteliyoruz.

Din, geleneksel toplumlarda hâkim değerler sistemi olduğundan, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlar da dinin kurallarına göre belirlenecektir. Bir başka deyişle,

esas itibariyle farklı alanlardaki farklı işlevler bir tek kurum (din) tarafından görülecektir. Oysa, modern toplumlarda tam tersi bir durum söz konusudur. Yani bu toplumlarda din, ekonomik, sosyal ve siyasal alanı düzenleme işlevine sahip değildir.

Modernleşmenin bir diğer dinamik faktörü olan sosyal hareketlenmeye gelince; bu faktörü tanımlarken, iki önemli boyutuna değinmiştik. Birincisi, sosyal hareketlenmenin, kişinin kendisini bir başkasının yerine koyabilme, olaylara bir başkasının açısından yaklaşabilme yetisine (empati) yol açması; İkincisi, kişilerin ilgi alanlarını yerel düzeyedan ulusal düzeye çıkartması. Geleneksel toplumda dinin gördüğü işlev açısından birey her iki boyutun gerektirdiği özelliklerin dışındadır.

Bireyin bu toplumlarda sadakat hislerini tatmin ve aynı zamanda koruyucu bir güce sığınmak için dinden başka kapsamlı sistem bulamaması yanında; küçüklükten beri gördüğü ve tanıdığı çevre, ailesinden aldığı eğitim dinsel ve kaderci niteliktedir. Toplumsallaşması dinsel temalar yoluyla sağlanmaktadır, dolayısıyla aileden ve dar sosyal çevresinden edindiği dini bilgi ve görgü kendisini yaşamının ileriki dönemlerinde de çok büyük olasılıkla etkileyecektir. Özellikle kimlik sorununu çözerken durağan bir sosyal yapının ve sıkı kurallar koyan bir değerler sisteminin etkisiyle, babasına ve çevresine benzemeye çalışarak onlar gibi saygıdeğer bir mümin olmaya yönelebilecektir.⁶⁰

Görüldüğü gibi, geleneksel toplumda bireyin kendisini bir başkasının yerine koyabilme yetisi babasıyla, ilgi alanı da yaşadığı sosyal çevreyle sınırlı kalmaktadır.

Şu ya da bu nedenle modernleşme sürecinin başlaması**, yukarıda kaba hatlarla çizmeye çalıştığımız tablo

(**) Geleneksel toplumun modernleşme sürecine girişinin başta gelen nedenlerinden biri modern bir toplumla etkileşime girmesidir. Hindistan, Japonya ve Türkiye bu konuda tarihsel örnekler olarak belirtilebilir. Ancak modernleşmede seçilen yollar şüphesiz geleneksel toplumların koşullarına gö-

içindeki konumu nedeniyle geleneksel toplum bireyini modernleşmeye belirli tepkiler göstermeye itecektir.

Ancak, modernleşme karşısında belirli tepkilerin oluşma derecesi, dinsel değerler sisteminin yerini alabilecek yeni bir değerler sisteminin⁶¹ oluşup oluşmayacağı ile yakından ilgilidir.

Bu bakımdan modern topluma özgü kurumlar tam oluşmamış, işlevlerini tam yerine getiremiyorlarsa; ya da bu işlevlerin yerine getirilmesinde boşluklar doğuyorsa, din modern toplumda da bazı işlevler görmeye devam edecektir. Örneğin, modernleşme sürecinde seküler bir düşün sisteminin tam oluşamaması halinde din, siyasette ideolojik özün tek kaynağı olmaya devam edecektir. Sosyal bütünlenmeyi sağlayıcı modern kurumların yaratılmaması halinde din, sosyal bütünlenme mekanizması olarak işlevini sürdürecektir.⁶²

Şüphesiz, dinin modernleşme sürecinde de bir değerler sistemi ve bir kurum olarak işlevini sürdürmesi, dini modernleşme karşısındaki engel konumundan çıkarıp, «tampon mekanizma» (***) konumuna sokacaktır. Bunun için-

re değişik olmaktadır. Örneğin Moore, Jr., modernleşmeye giden üç yol olarak parlamenter demokrasi, faşizm ve komünizmden söz ederken; Fossum «liberal modernleştirici», «radikal milliyetçi» ve «devrimci sosyalist» yöntemleri belirtmektedir.

(Bk., B. Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Harmondsworth, 1977; E. Fossum, «Political Development and Strategies for Change», *JPR*, Vol. 7, No. 1, 1970. Şüphesiz burada geleneksel toplumun modernleşme koşullarını ve yöntemlerini tartışmak konumuzun sınırlarını aşmaktadır. İlgilendiğimiz husus daha çok modernleşme sürecindeki bazı yapısal oluşumlardır.

(***) «Tampon mekanizma» ile kastedilen şudur: «Denge halini sürdüren, toplumdaki çeşitli müessese ve değerlerin birbirleri ile bağlantısını devam ettiren, değişimin hızına ve yönüne tâbi iki oluşum göze çarpar. Bu iki oluşum, genellikle yapının daha çabuk değişen yönleri ile daha yavaş de-

dir ki, Hoselitz genel olarak gelenekselliğin modernleşmenin ve teknik değişiminin gerekleriyle ihtilâfa düşmekle beraber, toplumsal çözümleri hafifleten önemli bir faktör olduğunu söylerken⁶³; Wallace değişimin çalkantıları içinde bazı kesimlerin eski görüşlerini kurtarmaya çalışarak bunlara yeni düşüncelerle bağdaştırılabilecek uygun bir formül aramaya koyulduklarını vurgulamaktadır⁶⁴.

Geleneksel değerlerden hareketle modernleşmenin doğurduğu «çalkantılar» karşısında «yeni formüller» arayışı, geleneğin en önemli kaynağı olan dine ideolojik bir işlev kazandıracaktır.

Hemen belirtelim ki, tüm dinlerde ideolojik unsur bulunmaktadır. Bu ideolojik unsurlar toplum üyelerini sosyal

ğişen yönleri arasında beliren açıklığın (lag) doldurulmasını temin eder. Ve dolayısıyla çözülmeyi (disorganization) ve buhranı önler. Değişme çok yavaş olduğu zamanlar, sık sık eski düzene has müessese ve değerlerin yeni yapı içerisinde ya da yeni düzenin müessese ve değerlerinin eski yapı çerçevesinde anlamlar, fonksiyonlar kazandığı, tefsire uğradığı görülür. Göreli olarak daha hızlı ve daha şumullü değişme hallerinde her iki temel yapıda da görünmeyen, fakat oluşum içerisinde beliren ve bütünleşmeyi mümkün kılan kurumlar ve ilintiler ortaya çıkar ya da eski müesseseler yeni fonksiyonlar kazanır. Değişimin buhransız olmasını sağlayan, çözümlenin önüne geçen ve her iki sosyal yapıya da ait olmayan bu yeni beliren müesseseler, ilintiler, değerler ve fonksiyonları, biz 'tampon mekanizmalar' terimi ile ifade ediyoruz. Bu 'tampon mekanizmalar' sayesinde, sosyal yapının çeşitli yönleri birbiri ile bağlanır, fonksiyonel bütünün parçası olmayan taraflar kaybolur». Bk., M. B. Kıray, *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasesası*, Ankara, 1964, s. 6/7.

Şüphesiz burada terimin kastettiği anlamda, geleneksel toplumda değerler sisteminin tek kaynağı olan din, modern toplumda, yani yeni yapı içinde anlam ve işlevler kazanmakta; ya da geleneksel toplumun bireyleri, yeni düzenin kurum ve değerlerini bu tek kaynak (din) açısından yorumlamaktadırlar.

realiteye bağlamakta ve bir denge tesisine yönelmektedir. Bu noktada sosyolog Parsons'un ideolojiyi bir toplumun üyeleri tarafından müştereken oluşturulan bir inanç sistemi olarak tanımlaması daha da anlam kazanmaktadır: Parsons bir inanç sisteminin ideoloji olarak teessüs (constitute) etmesindeki önemli yanlardan birinin, bu inanç sisteminin toplum üyeliğinin kurumlaşmış bir parçası olarak benimsenmesi olduğunu belirtmektedir⁶⁵. Bu bağlamda, ideolojinin toplum üyeleri arasındaki kolektiviteleri sağlayan bir özelliğe sahip olduğunu, bireylerin toplumdaki yerlerini ve rollerini belirlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bir başka deyişle, sosyal sistem içinde bir «sembol sistemi» olarak ideoloji⁶⁶ çevreyi tanımlamakta ve bireyin bu çevre ile ilişkide bulunuş tarzını ve yöntemini belirtmektedir. Bu özelliğiyle ideoloji, tabiatıyla, bireyin kendisini toplumsal ve siyasal rol kategorileri içinde tanımlamasına da yardımcı olmaktadır. O kadar ki, sonuçta ideoloji bireyleri toplumsal-tarihsel olgunun bütünlüğü içine oturtarak, onları geniş bir toplumsal/siyasal çevrenin anlamlı bir parçası yapmakta; ve toplumsal/siyasal değişim süreci içinde bir sorumluluk yüklemektedir⁶⁷.

İdeolojinin yukarıda belirttiğimiz özelliklerine din de sahip bulunmaktadır.

Söz gelişi, din de, din dışı kültürün tamamen açıklayacağı bir olaylar tortusunu açıklamada ideoloji gibi kişisel düzeyde bir işlev görmektedir. Aynı şekilde kültürel düzeyde din, insanlara çevrelerindeki dünyayı özel 'gözlük'lerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkânlarını sağlamaktadır. Bu bağlamda din, tıpkı ideoloji gibi, bir semboler kümesi olmaktadır. Toplumsal düzeyde ise din, toplumsal yapı unsurlarının sabit kalmasını sağlamak gibi bir işleve sahiptir⁶⁸.

Şüphesiz din'in ve ideolojinin sahip oldukları bu ortak özellikler, gördükleri işlevler açısından bir çok alanlarda çakışmaktadır. Bu alanların başında kişinin psikolojik dengesi gelmektedir. Bu açıdan Lane, dine stratejik bir önem

vermektedir. Lane'in çalışmasının gösterdiği gibi din, «bir dünyayı anlama ve kendini o dünyada belirli bir yere yerleştirme modeli olarak fonksiyon görmektedir»⁶⁹.

Özetle, ideoloji (ler), belli bir çıkar yönünden toplum olaylarının, yine aynı çıkar yönünden çözümlerini ve takınılması gereken tutumları da içeren bir açıdan yorumlandığından dini de mükemmel bir ideoloji örneği saymamız gerekecektir⁷⁰

Dinin bir ideoloji olarak işlev görmesi, modernleşme sürecinde sosyal ve siyasal çatışmaların temelini de oluşturacaktır. Şöyle ki:

Davis'in belirttiği gibi, modernleşen sanayileşen bir toplumda milliyetçilik dinin geleneksel toplum düzeninde tuttuğu yeri alacaktır. O kadar ki, sanayileşen bir toplumda ulusal güç ya da prestij üstün bir amaç olmakta, sanayileşme bu amaca ulaştıracak önemli bir araç olarak görülmekte ve dolayısıyla milliyetçilik sanayileşmenin vazgeçilmez koşulu sayılmaktadır⁷¹. Bu açıdan milliyetçilik, modern toplum yapısına geçişi ifade eden değişim sürecinin başlıca ideolojik temeli olmaktadır⁷². İşte bu noktada topluma yeni bir kimlik (identity) kazandırma, toplum bireylerini yeni bir konuma sokma girişimleriyle, geleneksel sosyal yapıyı, dolayısıyla toplumun eski kimliğini muhafaza etme isteği arasında bir çatışma doğmaktadır. Giderek milliyetçilik ve din rakip ideolojiler haline gelmektedirler. Şüphesiz, her iki ideoloji arasındaki rekabetin yoğunluğunun, milliyetçiliğin dinin geleneksel toplumda gördüğü işlevleri aratmamasına bağlı olacağı açıktır. Dolayısıyla, dinci ideolojinin etkisini yitirmesiyle doğabilecek boşlukları doldurabilmek milliyetçi ideolojinin başarısı olacaktır.

Milliyetçi ideolojinin din karşısındaki başarısını sağlayıcı bir başka etken de, modern toplum için evrensel ve gerekli koşul olan sekülerizasyon (secularization) un sağlanmasıdır. Sekülerizasyon sosyal yapının üç temel görünümünü (modification) kapsar: Sosyal eylem (action) alanı; değişimin kabulüne yatkın zihniyet; ve kurumsal uzmanlaşma. Böylece sekülerizasyon alışlagelmiş, sıkı ku-

rallar koyan davranışlardan isteğe bağlı davranışlara; geleniğin kurumlaşmasından değişimin kurumlaşmasına; nispeten farklılaşmış kurumlar karmaşasından daha yüksek derecede kurumsal farklılaşmaya ve uzmanlaşmaya doğru bir yönelişi deyimler⁷³.

Milliyetçi ideolojinin yeni bir değerler sistemi olarak din karşısında başarı kazanmasına ve seküler bir sosyal yapının oluşmasına koşut olarak dinin rolü de radikal değişimlere uğrayacaktır. Örneğin, din yönetsel otoriteye yaptırım (müeyyide) koyan siyasal inanç benzeri bir sistem olarak önemini yitirecektir. Dinin bütünleştirici işlevleri modern seküler devletin toplumsallaşma (socialization) kurumları tarafından yerine getirilecektir. Ve tabiatıyla dinsel sistem siyasal alandan ayrılacaktır⁷⁴.

Ne var ki, sekülerizasyonun sağlanması, siyasal hayatta dinin siyasal davranışı etkilemedeki önemini tamamen yitirmesi anlamına da gelmemektedir.⁷⁵ Dinin siyasal sistem içinde bireysel davranışları etkilemeye devam etmesinde bizce önemli faktörlerden bir tanesi, siyasal kültür ve bu kültürü edinme süreci (siyasal toplumsallaşma) dır.

Toplumu oluşturan öğelerin farklılık göstermesi, siyasal kültüre de yansımaktadır. Zaten siyasal kültürü etkileyen faktörlere baktığımızda, bunların toplumun değişik kesimlerinde değişik değer yargılarına, inançlara ve davranış kalıplarına yol açabileceğini görebilmekteyiz⁷⁶. Siyasal kültürün toplumun değişik kesimlerinde değişik nitelikte olması (siyasal alt kültürler) siyasal toplumsallaşmanın da farklı şekillerde ve farklı kurumlar yoluyla gerçekleşmesine yol açacaktır

Sekülerizasyon toplumun tüm üyelerini, davranış ve tutumların tüm alanlarını ve tiplerini kapsamaması gerekmeyen, hatta nispeten küçük gruplarda başlayan bir süreç olduğundan⁷⁷, toplumun dinci ideolojiyi benimseyen kesimi, dinin sahip olduğu özellikler nedeniyle bu sürecin dışında kalacaktır. Dolayısıyla bu kesim kendi siyasal kültürünü sürdürmeye ve kendinden sonrakilere kendi benimsediği kurumlar ve yollarla aktarmaya çalışacaktır. Oysa,

toplumsal/siyasal değişim yeni bir siyasal rejimi ve ideolojiyi beraberinde getireceğinden yeni bir siyasal toplumsallaşma yöntem(ler)i ve kurumları da gündeme gelmiş olmaktadır⁷⁸. Bu durumda geleneksel toplumun değerler sistemine, davranış kalıplarına sahip kesimler yeni düzene uyarlanma açısından üç seçenekle karşı karşıya kalabileceklerdir: Benimseme, benimsetme, reddetme.

Yeni düzeni ve değerler sistemini benimseme şüphesiz rejimin ve siyasal otoritenin meşruiyet tabanını genişletmektedir. Benimsetme ve/veya reddetmenin gerçekleşmesi halinde, rejime karşı muhalefet artacaktır, ve gerek dinci ideolojiyi, gerek milliyetçi ideolojiyi benimseyen kesimler birbirlerini düşman gruplar olarak algılayacaklar; ideolojilerini, bireysel ve grup amaçlarını meşrulaştırmakta ve böylece eylemlerini eşgüdümlemede birer araç olarak kullanacaklardır. Tabiatıyla bu durumda, yeniden vurgulayacak olursak, dinci ideoloji ve milliyetçi ideoloji, rakip konuma gireceklerdir. Rekabetten galip çıkmanın gerekli koşullarından biri, geniş bir sosyal taban sağlamak olduğundan, siyasal kültürü aktarma (yayma) sürecinin bu koşulu gerçekleştirci bir faktör olacağı açıktır. Bu bakımdan, modernleşme sürecinde din, siyasal hayatta siyasal davranışları etkileyici önemli faktörlerden biri olarak rolünü sürdürmek isteyecektir.

Buraya kadar anlatılanlar, modernleşme süreci ile dinin karşılıklı bağımlılık içinde olduğunu bize göstermektedir. Din modernleşmeden etkilenebileceği gibi, onu etkileme imkânına da sahiptir. Ancak, bu karşılıklı bağımlılığın ölçüsü bir yandan modernleşme sürecini yaşayan toplumun tarihsel koşullarına, öbür yandan o toplumdaki hâkim dinin niteliklerine bağlıdır. Eğer bir toplumdaki hâkim din, devleti moral bir varlık olarak tanımlayan ve o toplumun normlarının temelini teşkil eden bir siyasal din⁷⁹ niteliğinde ise; böyle bir dinin şüphesiz siyasal olmayan dinlere göre modernleşmeyle olan etkileşimi çok farklı olacaktır. İslâm dini bu bakımdan çok önemli bir örnek niteliğindedir. Aşağıda bu konuyu ele alacağız.

İslâm dini, kabile ilişkilerinin çok güçlü olduğu bir ortamda belirmiş⁸⁰; tarım ekonomisi temeline oturmuş, hukuk sistemini ve sosyal düzenini bu ekonomik temel üzerine kurmuş bir dindir⁸¹.

İslâm, bireyin özel hayatından hukuk alanına, sosyal ve siyasal hayattan ekonomiye kadar uzanan hem «sosyal» hem «siyasal» nitelikte bir dindir de. Bu bakımdan İslâmın bütün sosyal ve siyasal hayata uygulanması istenen inanç, fikir ve davranış kurallarını içine alan iki yönlü bir «ideolojik formül» niteliğini içerdiği söylenebilir. Bir yönüyle birey katında belirir ve bireylerin tek tek hayatlarını düzenler, onlara bir yaşama yolu çizer⁸². Öbür yönü ile «kollektif» planda belirir, özellikle siyasal hayatta önemli roller oynayarak, siyasal iktidar düzenler, yönlendirir ve ona meşruiyet tabanı sağlar.⁸³ Hatta bu anlamda İslâm, Tunaya'nın belirttiği gibi, siyasal ilkeleri ile «mâbedler içinden çıkararak genel hayata, gündelik davranışlar alanına girer ve siyasal bir ahlâk niteliğini kazanarak bireye yek diğerinin azası olduğunu, insanın insana mânen ve maddeten bağlı bulunduğunu telkin ve bu uğurda çalışmayı emreden»⁸⁴ siyasal bir ideoloji işlevi görür.

Bu niteliğiyle İslâm, özellikle geleneksel Müslüman toplumlarda önemli bir faktördür. Çünkü İslâm bir yandan dinsel bir öğreti (doktrin) ama öbür yandan yasal bir sistem ve siyasal bir felsefedir⁸⁵.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, İslâmın iki yönlü ideolojik bir formül niteliğini göstermesinin kaynağında tarihsel nedenler bulunmaktadır: Tarihsel olarak İslâm, her şeyden önce, siyasal iktidarla ilintilidir. Çünkü Mekke yönetici sınıfının ekonomik ve siyasal hâkimiyetine karşı bir protesto hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Mekkelilerin Hz. Muhammede muhalif oluşları yalnızca dinsel inançlar nedeniyle olmamıştır. Mekkeliler Hz. Muhammed'in bu yeni dinini ekonomik çıkarlarını ve kendi toplumlarının oligarşik yapısını tehdit edici olarak görmüşlerdir⁸⁶.

İslâmın gerek bireysel gerek toplumsal ve siyasal düzeyde belirttiğimiz sahip olduğu özellikleri ve işlevleri, dinsel dinsel olmayanı birbirinden ayırdetmeyi zorlaştırmaktadır. Bu ise, İslâmın toplum bireylerinin iç dünyalarını olduğu kadar toplum içindeki davranışlarını da Tanrısal kurallara bağlaması anlamına gelmektedir. Zaten:

«İslâm düşüncesi ilâhi bir düşüncedir. Bütün özellikleri ve esasları ile birlikte ele alıp, ne üzerine bir şey ilâve eder ne de ondan bir şey eksiltir. Sadece kendini ona göre ayarlar ve hayatını onun icaplarına uydurur. (...) Böylece İslâm düşüncesindeki 'sabit bir çerçeve dahilinde ve sabit bir mihver etrafında hareket etme' prensibi kâinatta mevcut olan bütün ilâhi sanat eserlerinin derin ve engin bir işareti haline gelmektedir.»⁸⁷

Bu bakımdan, «İslâmın gaye edindiği toplum takva (Tanrı yasaklarına sınımsız bağlı olan), toplumdur. Çıkış gayesinin ve kavgasının özü budur.»⁸⁸

Tabiatıyla, İslâm'da bu şekilde dinsel olanla olmayan alanın içiçeliği, Müslüman toplumların modernleşmesinde seküler sosyal ve siyasal kurumların gelişip serpilmesine bir engeldir. Bunun ise İslâmı modernleşme sürecinde öncelikle çatışmacı ve karşıt bir konuma sokacağı açıktır. Her şeyden önce, İslâmiyetin bu konumu kazanmasında tarihsel nedenler başta gelmektedir. İslâmiyet, tarihsel süreç içinde Doğu-Batı çatışmasında Doğu halklarının kendi kişilik ve benliklerinin ifadesi olarak işlev görmüştür. Hatta İslâmiyet, Doğu-Batı arasında yüzyıllardan beri süregelen çatışmada yalnızca Doğunun bir savaş başarısı olarak kalmamış aynı zamanda Batı karşısında Doğunun yeni bir dünya egemenlik koşullarını ve dolayısıyla yeni bir dünya görüşünü de temsil etmiştir⁸⁹.

Ancak, İslâmın modernleşme sürecinde sözkonusu konumu almasının sosyo-psikolojik bir başka nedeni daha bulunmaktadır. O da, İslâmın Batının ürünü olan modernleşmeye, daha somut ifadeyle sanayileşmeye kendi değerler sistemi çerçevesinde öngördüğü insan tipi açısından

bakış şeklidir. Şöyle ki: İslâmcı ideolojiye göre Batı toplumlarının gelişme sürecinin bir ürünü olan sanayileşmenin yarattığı insan tipinin davranış kurallarına tamamen ekonomik faktörler hâkimdir. Bu bireyi maddiyatçı ve bencil yapmaktadır. İslâm toplumu ise bir «inanç toplumu», İslâm devleti bir «ideoloji devleti» olup,⁹⁰ öngördüğü insan tipi de inanç ve ideoloji insanıdır.⁹¹ Bu bakımdan sanayileşmenin yarattığı bir çok «olumsuz sonuçları» ancak bu inanç ve ideoloji insanı çözebilecek niteliktedir:

«19. asır pozitivizminin sanayi inkılâbının adalet ve ahlâk gereklerine cevap vermeyen Hristiyan batı... insanı sadece hayvan gibi midesi için yaşatmayı düşünen, hiçbir ahlâki kaygu taşımayan ve kurduğu dehşet ve sindirme metodları içinde *insanı insana* 'tanrı' yapan zalim bir neticeye ulaşmıştır ki insanı düştüğü bu gayya kuyusundan kurtaracak *model insan, İslâm insanıdır...*»⁹²

İslâmcı ideoloji açısından sanayileşmenin birey katında ezici etkileri sözkonusudur. Çünkü, her şeyden önce «değişme»;

«Bir hayat biçimine şekil veren ve onun asli karakterini teşkil eden unsurların terkedilmesi veya daha farklı bir yapıya doğru gidiştir... Ferdin yıllardır alıştığı hayat şartlarından uzaklaşarak değişik ahlâk; sanat ve gelenekleri benimsemesini düşünmek; böyle bir insanın şahsiyet ve zihin yapısında bozuklukların olmaması imkân dahilinde değildir.»⁹³

Fakat, değişen koşullar ve ortaya çıkan sorunlar ne olursa olsun, gerçek müslümanın bunlardan etkilenmeyeceği, tam tersi müslümanın sahip olduğu ideolojisiyle bu koşulları ve sorunları etkilemesi sözkonusudur. Çünkü «hayata ve ekonomiye şekil veren insanlardır. İnsanlar da besledikleri düşüncelerin ve inançların güdümündedirler.»⁹⁴

Bu bakımdan, İslâmcı ideoloji, sanayileşmeyi bütünüyle reddetmemekte, İslâmî gereklerin yerine getirilmemesine

engel olmayan bir model önermektedir: «Allah'a kulluk yapmayı imkânsızlaştıran bir sanayi ile bizim hiç bir ilişkimiz ve yakınlığımız yoktur.» Böylece, emekten tasarruf eden bir sanayileşme yöntemiyle ideolojik İslâm insanının dünyaya İslâm gerçeğini yaymak için elde edilen zaman içinde «tebliğ ve cihad farizaların «ifa» ve beş vakit namazını «eda» etmesi mümkün olabilecektir.»⁹⁵

Bu bağlamda, İslâm toplumu için öngörülen sanayileşme «ümmetin» siyasi ve askeri bağımsızlığının madde temeli, ekonomik güçlenmesini sağlamak Müslümanların günlük hayatlarını kolaylaştıran ve dünyaya İslâm ideolojisini en pratik ve hızlı araçlarla yaymak gibi bir amaç taşımaktadır⁹⁶. Bunun yanında sanayileşme, İslâmcı ideoloji açısından eski İslâm uygarlığını ve İslâmın eksiksiz yaşandığı toplumsal düzeni **diriltmek** için «bir mecburiyet» olarak da algılanmaktadır.

Çünkü; «Milletlerimizi yıkan, bizi zelil duruma düşüren ve her kindar kötünün başımızda canbaz gibi oynamasına imkân tanıyan teknolojinin kendisidir. Değerlerimizin hâkim olması için elbette ki bu teknolojiyi almamız gerekmektedir.»⁹⁷.

Fakat, İslâmcı ideoloji açısından Batı toplumlarına bakılırsa tekniğin ahlâki değerleri temsil ettiği söylenemez. O toplumlarda teknolojinin yüklendiği misyon, akıl ve varlık arasındaki bağları koparmak olmuştur⁹⁸. Bu nedenle, mevcut Batı teknolojisinin İslâmi yaşayış biçimine girmesi mümkün görülmemekte; teknolojinin kabulünün olsa olsa müslüman toplumun muhafazası, ayakta durması, savunulması, nihayet dövüşebilme gücünü elinde tutması gibi bir gerekçeye dayandırılabilceği belirtilmektedir.”

İslâmcı ideolojinin öngördüğü insan tipinin tam tersine, modernleşmeyle ilgili çeşitli araştırma bulguları ve görüşler, modern tutum ve değerlerin sanayileşmeyle nedensel ilişki içinde olduğuna ve sanayi toplumunda yaşamak için işlevsel nitelik taşıdığına dikkatimizi çekmektedir. Bu çalışmaların ortaya koyduğu gibi, birey katında modern eğilimlerin tümü, geleneksel toplum yapısının kırıl-

masını gerektirip, modernleşme sürecine koşut olarak kişinin değerler sisteminde yeni açılımlar sağlamaktadır. Böylece çeşitli yazarların çeşitli toplumların modernleşmeleri üzerine yaptıkları ampirik araştırmalarda gösterdikleri gibi, toplum modernleştikçe bu açılımlar oluşmakta, modern insan tipi belirterek, şu özellikleri içermektedir:¹⁰⁰

- Geçmişe değil, geleceğe dönük olmak,
- Geleneksel inançları önemsememek,
- Kişinin kaderini kendisinin kontrol ettiğine inanç.
- İnsanlara güven duygusu,
- Devlet faaliyetlerine karşı olumlu bir tutum,
- Yeni tecrübelerle açıklık,
- Ana-baba otoritesinden bağımsızlık,
- Akrabalarla çok sıkı ilişkilerin olmaması,
- Yurttaşlık faaliyetine ilgi ve katılma,
- Aktivizm
- Kentsel hayata yönelmek,
- Yurtseverlik.

Modernleşme sürecinde bu özellikleri edinme çerçevesinde doğan en önemli sorun «anomi (anomie)» dir. Huntington, anominin modernleşmeye koşut olarak eski değerlerle yenileri arasındaki çatışmadan kaynaklanan kuralsızlık olduğunu belirtmektedir¹⁰¹. Yazara göre geleneksel kurumların ve değerlerin kırılması modernleşme sürecinde psikolojik çözülmeye ve anomiye yol açmakta; bunların sonucu yeni kimlikler ve sadakatler ihtiyacı belirlemektedir. Böylece, geleneksel toplumda gizli ya da gerçek olarak varolan bir grubun yeniden kimlik kazanması sözkonusu olmakta; ya da bizzat modernleşme sürecine katılan yeni bir grupla özdeşleşme gündeme gelmektedir¹⁰².

Anomiyi bertaraf edici bir faktör olarak ideolojinin birey ve toplum katında gördüğü işlevlerin özellikle İslâmcı ideoloji açısından burada tekrar önem kazandığını belirtmemiz gerekmektedir.

İslâmcı ideoloji, bireyi dinsel kuralların sıkı güdümün-

de gördüğünden, onu modernleşme sanayileşmenin doğurduğu çalkantılara da tedbirli saymakta ve «müslüman insanın» bu çalkantılardan etkilenmesinden daha çok onları etkileyeceğini öngörmektedir.

«...Müslüman çağın meselelerine kitabın ve Sünnetin gösterdiği istikamette çözümler getirecek ama çağın zorlamalarına boyun eğmeyecektir. Bu haliyle de çağın isterlerine 'yabancı' kalacaktır. Çağa yabancı olma çağdan bihaber olma anlamına gelmez. Tam tersine *çağ hakikate yabancı kaldığı için hakikat adına yola çıkanlar çağın bir unsuru olmayı reddederler* ve çağa onun tanımadığı doğruları getirirler. Bu getirme çabası (tebliğ) ancak çağın üstünde varlıklara sahip insanlar tarafından gerçekleştirilebilir. *Bu insanlar çağlarına çağlarının akıl düzenine iktisadi ve toplumsal işleyişine yabancı kalmayı seçmişlerdir. Daha doğru bir deyimle 'yabancılaştırılmışlardır.'*¹⁰³

Bu nedenle, İslâmcı ideoloji açısından «İslâm insanı»nın çağımıza, çağımızın isterlerine uyarlanması değil, çağımızın bu insanın isterlerine uyarlanması söz konusu olmaktadır. Çünkü;

«İslâm çağlar üstüdür; çağ onu geriden izlemek zordur. İslâm kıyamete kadar yaşayacaktır. Eğer İslâmın, ama sadece İslâmın bütün bu sosyal çıkmazlara ruhsal bunalımlara, kitlevi sapıklıklara ve geniş çaplı ekonomik sefalet ve azgınlıklara son vereceğine tereddütsüz inanıyorsak -ki öyledir. o zaman İslâm'dan başka hiçbir düşünce akımı, hiçbir düzen ve ideoloji çağdaş değildir.»¹⁰⁴

Görüldüğü gibi, İslâmcı ideolojinin bu dar (parochial) bakış açısı gelenek ile gelenekçiliği birbirine karıştırmaktadır: Gelenek (tradition) geçmişten kaynaklanan inançları ve pratikleri kapsar ve bir evrim içinde geçmişten yeniden yorumlamayı deyimler. Gelenekçilik (traditionalism) ise, geçmişteki inançları ve pratikleri değişmez kabul ederek geçmişten yüceltmek anlamını içerir. Bir başka anlatımla, gelenek ve gelenekçilik arasındaki ayırım, insanların geç-

mişi nasıl gördüklerine bakarak da ortaya konulabilir. Geçmişin değerleri ve pratikleri korunmakta mıdır, uyarlanmakta mıdır? Gelenekçilik hiç bir zaman uyarlanmayı kabul etmemekte, geleneği statik olarak algılamakta, dolayısıyla değişim olgusunu reddetmekte, «eskiyi yeniden diriltmeyi» amaçlamaktadır¹⁰⁵.

Nitekim günümüzde İslâmcı ideolojiye de aynı bakış açısının hâkim olduğunu ileri sürmek mümkündür. Aşağıdaki satırlar bu açıdan ilginç bir örnek olsa gerektir:

Müslüman bidat (Hz. Muhammed'den sonra oluşan değişik yargılar ve ilkeler) haline gelmiş geleneklerin bekçiliğini yapmaz... Onun amacı varolan statüyü korumak değil, tam tersine bu statüyü değiştirmeye çalışmaktır. Yani, batı gelenekçiliğinde en son durumu tutmaya, saklamaya yönelik bir çaba sözkonusuyken, İslâmda müslümanların tek hedefi asr-ı saadet (Hz. Muhammed dönemi) yaşamaya değer bir zaman kesiti olarak belirir... *Asr-ı saadeti isteme, ona özenme, o zamanların müslümanları gibi yaşama dileği, gerçekten tam bir ruh atılımını gerektirir.*¹⁰⁶

«Eskiye yeniden diriltme»ye yönelmenin belirli bir örgütlenmeye gereksinme duyacağı şüphesizdir. Bu örgütlenme belirli toplumsal kurumlar yoluyla sağlanabileceği gibi, siyasal alanda karşımıza siyasal parti şeklinde çıkma olasılığına da her zaman sahiptir. Bu olasılığın niçin sözkonusu olduğunu, modernleşme sürecinde siyasal partilerin işlevine bakarak daha iyi anlayabileceğiz.

III. MODERNLEŞME SÜRECİNDE SİYASAL PARTİLERİN İŞLEVİ

Siyasal partiler, içinde bulundukları siyasal sistemin özelliklerine bağlı olarak çeşitli işlevleri yerine getirirler. Şüphesiz bu işlevlerin bir kısmı her siyasal parti tarafından yerine getirilen evrensel bir niteliğe sahip olmakla beraber, bir kısmı da farklı sistemlere, hatta aynı sistem için

deki farklı partilere özgü olabilmektedir. Siyasal partilerin bizi burada ilgilendiren işlevleri toplumsal düzeyde gör-dükleri işlevlerdir.

Herhangi bir toplumda iktisadi ve sosyal nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan bir çok farklılaşmadan hangisi-nin siyasal örgütlenmeye temel teşkil edeceği, siyasal par-tilerin toplumsal düzeyde görecekleri işlevlerinin niteliğini de belirleyecektir. Örneğin, iktisadi çıkar ayrılıklarının, etnik ve dinsel farkların, bölgesel özelliklerin siyasal bir ifade kazanıp kazanmayacağı, siyasal partiler olgusuyla çok yakından ilgilidir¹⁰⁷. Bir başka deyişle, siyasal partiler yapısal farklılıkların siyasallaşmasında önemli role sa-hiptirler. Siyasal partilerin bu açıdan gördükleri işlevler evrenselidir ve siyasal partiler herşeyden önce toplumu oluşturan toplulukların menfaatlerini ifade eden ve bir-leştiren kurumlardan biridirler¹⁰⁸. Bu bakımdan, siyasal partiler özellikle toplumdaki sosyal bölünmeler açısından önemli bir konuma sahiptirler. Şöyle ki:

Lipset ve Rokkan'a göre, sosyal bölünmeler genellikle uluslaşmanın ilk evrelerinde bir merkez-kenar çatışmasını içermektedir. Yazarlar, sosyal bölünmelerden kaynaklanan çatışmaları yerel (territorial) ve işlevsel (functional) ol-mak üzere iki eksen üzerine yerleştirmektedirler. Buna göre, yerel eksenin bir yanında yerel-bölgesel çatışmalar yer almaktadır. Bu çatışmalar, ulusal devletin ulusal birli-ği güçlendirmeye yönelik merkezizetçi eğilimlerine karşı tepki olarak doğan çeşitli etnik, dinsel, dilisel ya da kül-türel azınlıkların kendi çıkarlarını ve özelliklerini ulusal devlet içinde koruma isteklerini ifade etmektedir. Yerel ek-senin diğer ucunda ulusal elit-içi çatışmalar temsil edil-mektedir. Benzer sosyo-ekonomik çıkarlara ya da benzer değerlere sahip olan bireylerin birarada bulunduğu varsı-yımını simgeleyen işlevsel eksenin bir ucunda ise; özgül ve sınırlı nitelikte ekonomik çıkarlar gibi özgül çıkar çatış-maları, öbür ucunda temel değerlere yönelik ideolojik ça-tışmalar yer almaktadır¹⁰⁹.

Modernleşmeye koşut olarak yerel bölünme ve çatış-

maların yerini işlevsel bölünme ve çatışmalar olarak, partiler yoluyla siyasal gruplaşmalar bu çatışma ekseninde temellenmektedir. Dolayısıyla, toplum modernleşti-çe siyasal partilerin etnik, dinsel, vd. bölümlerin ifadesi olarak değil, özellikle ekonomik çıkar farklılıklarının bir ifadesi olarak işlev göreceklərini söyleyebiliriz. Bununla beraber, modernleşen bir toplumda tabiatıyla işlevsel eksenindeki bölünme ve çatışmaları ifade eden partilerin yanında, yerel eksen üzerindeki bölünme ve çatışmaları temsil eden partiler de bulunacaktır. Ancak gerek geleneksellikle modernliğin içiçeliğinin, gerek eskiyi yeniden diriltme isteğinin varlığı, herhangi bir partiye ikili bir işlev kazandırabilecektir: Bu parti, bir yandan mensuplarını ait oldukları topluluklarla bütünleştirmede bir kimlik aracı olabilecek, öbür yandan mensuplarının işlevsel eksen üzerindeki özgül çıkarlara tekabül eden çıkarlarının savunuculuğunu yapabilecektir. Söylemek istediğimiz, partilerin Lipset ve Rokkan'ın eksenlerine tekabül eden bölünme ve çatışmalarla sınırlı kalmayabilecekleri; modernleşme çeşitli aşamalardan oluşan bir süreç olarak algılandığında, partilerin de bir ayağını yerel, diğerini işlevsel eksene dayanarak ikili bir işlev görebileceklerdir.

Ne var ki, siyasal kültürün parçalanmış olduğu, yani çeşitli sosyal grupların değer, inanç ve özelemleri arasında temel ayrılıkların bulunduğu bir toplumda, partilerin uzlaşmaz görünen menfaatleri birleştirebilmeleri çok güç olacaktır. Bu tür toplumlarda her parti diğerinden bağımsız bir alt kültüre dayanabileceğinden, menfaatleri ne partilerin içinde ne de partilerin arasında yeterince birleştirmek mümkün olabilecektir¹¹⁰.

Siyasal partiler, toplumsal düzeyde önemli bir işlevi de siyasal toplumsallaşma aracı olarak görürler. Bu açıdan partiler özellikle mensuplarına siyasal sistemin değerlerinin benimsenmesinde yardımcı olurlar¹¹¹. Ancak, sosyal sistemin farklı alt-kültürlerden oluşması, değişik siyasal siyasal değerler ve süreçler çerçevesinde siyasal partilerin değişik türde siyasal toplumsallaşma araçları görünümü kazanmalarına yol açacaktır.

Bu bağlamda, siyasal partilerin siyasal toplumsallaşma aracı olarak gördükleri işlevin iki türde olacağı ileri sürülebilir. Birinci türde siyasal partiler hâkim siyasal kültürün içerdiği değerler ve inançlar sistemini pekiştirmeye dönük bir siyasal toplumsallaşmanın aracı olabilirler. İkinci türde ise partiler, hâkim siyasal kültürün değiştirilmesi işlevini görebilirler¹¹². İkinci türde işlev, genellikle toplumun siyasal kültürünün hızlı bir değişime uğradığı, geleneksel kültür kalıplarının etkisini yitirdiği dönemlerde kendini gösterir.

Son olarak, siyasal partilerin gördükleri önemli işlevlerden birinin siyasal devşirme olduğunu belirtmeliyiz. Siyasal devşirme, siyasal sistem içindeki çeşitli rol ve statülere uygun kişilerin seçilmesi olup, şüphesiz farklı siyasal sistemlerde farklı şekillerde işleyen bir süreçtir¹¹³. Her ne kadar siyasal sistemlerde partilerin varlığına karşın devşirmeyi sağlayan başka kurumlar (ordu, dinsel topluluklar, etnik gruplar gibi) bulunursa da, partiler yine de siyasal devşirmenin en başta gelen kaynaklarıdır.

Ancak, her partinin ifade ettiği değerler sistemi çerçevesinde bir siyasal devşirme anlayışına sahip olacağı da açıktır. Çünkü, siyasal kültür farklı alt kültürlerle ayrılmış olup, her alt kültürün de farklı siyasal toplumsallaşma sürecine yol açması, değişik nitelikte statü ve rol gruplarını biçimlendirecektir. Örneğin dinci bir partinin, kaynağını lâik siyasal kültürden alan bir partiye göre, siyasal sistem içindeki roller ve statüler için seçeceği kişiler farklı niteliklerde olacaktır.

Bu bölümde anlattıklarımızla bir yandan kuramsal çerçevemizi öbür yandan bu çerçeve içinde konumuz açısından özgül oluşumları (din ve siyasal parti olguları gibi) betimlemeyi tamamlamış bulunuyoruz.

Bu betimlemelerimizi, Bölüm II'de Türkiye'nin modernleşme süreci üzerine eğilerek daha somut hale getirmeye çalışacağız.

- (1) Bk., T. B. Bottomore, *Sociology: A Guide to Problems and Literature*, New York, 1962, s. 283.
- (2) Bk., B. Güvenç, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara, 1976, s. 1/3.
- (3) *Aynı eser*, s. 22.
- (4) Bk., L. W. Pye, *Aspects of Political Development*, Boston, 1966, Third Printing, s. 33 - 44.
- (5) Bk., S. P. Huntington, «Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma», (Çev.: E. Özbudun), *HED*, C. 22/23, s. 1 - 4, 1967, s. 56.
- (6) *Aynı makale*, s. 84.
- (7) S. N. Eisenstadt, «Breakdowns of Modernization», *Readings in Social Evolution and Development*, (Ed. S. N. Eisenstadt), New York, 1970, s. 423.
- (8) Bk., S. P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven, 1975, ninth printing, s. 35.
Aslında Eisenstadt'ta da benzer bir görüşe rastlanmaktadır. O da, geleneksel sistemin çözülmesinin her zaman modern sisteme doğru bir değişimi içermeyeceğini teslim etmektedir. (Bk., Eisenstadt, *a.g.m.*)
- (9) N. J. Smelser, «Sosyal İlişkilerin Modernleşmesi», (Çev.: A. Y. Sarıbay), *İSBD*, C. II, S. 1, Temmuz 1981, s. 147/148.
- (10) E. Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Ankara, 1979, 2. b., s. 265/266.
- (11) D. Apter, *The Politics of Modernization*, Chicago, 1965, s. x.
- (12) Bk., R. P. Appelbaum, *Theories of Social Change*, Chicago, 1970, s. 36.
- (13) *Aynı eser*, s. 37.
- (14) Bk., Kongar, *a.g.e.*, s. 249.
- (15) Bk., C. E. Black, *The Dynamics of Modernization: A Study in Comparative History*, New York, 1967, s. 5/6.
- (16) Kongar, *a.g.e.*, s. 248.
- (17) Bk., A. A. Mazrui, «From Social Darwinism to Current Theories of Modernization: A Tradition of Analysis», *World Politics*, V XXI, N. 1, October 1968.
- (18) D. C. Tipps, «Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective», *CSSH*, V. 15, n. 2, March 1973, s. 200; 208.
- (19) S. P. Huntington, «The Change to Change: Modernization, Development and Politics», *Comparative Politics*, V. 3, N. 3, April 1971, s. 292.
- (20) Bk., M. Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi*, Ankara, 1973, s. 17/18.

- (21) S.N. Eisenstadt, «Reflections on a Theory of Modernization», in A. Rivkin (ed.) *Nations by Design: Institution Building in Africa*, New York, 1968, s. 35/39; belirten M. Heper, *a.g.e.*, s. 20.
- (22) Bk., M. Heper, *aynı eser*, s. 19; keza Black, *a.g.e.*, s. 6.
- (23) Bk., C. Arın, *Siyasal Gelişme Modelleri*, (Basılmamış doktora tezi), İktisat Fakültesi, İstanbul, 1973, s. 75/76.
- (24) Heper, *a.g.e.*, s. 29.
- (25) *Aynı eser*, s. 29.
- (26) J. R. Gusfield, «Tradition and Modernity: Misplaced Polarities in the Study of Social Change», *Political Development and Social Change*, (eds.: J.L. Finkle R. W. Gable), New York, 1971, second edition, s. 25.
- (27) Huntington, «Siyasal Gelişme... *a.g.m.*, s. 60.
- (28) S. N. Eisenstadt, «Breakdowns of Modernization», *Readings in Social Evolution...*, (ed. Eisenstadt), *a.g.d.*
- (29) Tipps, *a.g.m.*
- (30) Krş., M. Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, İstanbul, 1977, s. 32.
- (31) Gusfield, *a.g.m.*
- (32) Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde... a.g.e.*, s. 32
- (33) M. Heper, «Modernleşme, Bürokrasi, Yönetim Sosyolojisi: Bazı Yanıtlar ve Düşünceler», *Toplum ve Bilim*, Kış 1979, 8, s. 86.
- (34) Bk., S. DeViney - J. Crowley, «Universality of Modernization: An Empirical Critique», *Summer*, 1978, V. 13. N. 2. s. 37.
- (35) Belirten, Kongar, *a.g.e.*, s. 253.
- (36) Geleneksel toplum, dendiğinde gelişme sosyolojisi yazımında saptanan şu özellikler akla gelmektedir:
 - Durağanlık,
 - Tarım sektörüne dayalı bir iktisadi yapı,
 - İlkel düzeyde bir teknoloji,
 - Çok düşük bir düzeyde okur yazarlık oranı,
 - Düşük bir hayat standardı,
 - Yatay ve dikey sosyal hareketsizlik,
 - İşlevsel belirliliği olan kurumların yokluğu,
 - Yüzyüze ilişkilerin yoğun olduğu toplumsal bir hayat,
 - Yasa ve kurallardan daha çok gelenek ve göreneklerin hâkim olduğu bir yönetim yapısı,
 - Kaderci bir zihniyetin varlığı.

Bk., S. P. Huntington, «The Change to Change... a.g.m., s. 286/287; D. Lerner, *The Passing of Traditional Society*, New York, 1958, s. 20.

(37) Modern toplum,

- Sanayileşmiş ve kentleşmiş,
- Yatay ve dikey sosyal hareketliliğin olduğu,
- Okur-yazar oranının, yüksek eğitimin yaygın olduğu,
- Kitlelerin gittikçe artan oranda yönetime katıldığı ve potansiyel siyasal gücün daha geniş gruplara yayıldığı,
- Haberleşme olanaklarının etkin ve yaygın olduğu,
- Sosyal ve siyasal yapıda kurumlaşmanın arttığı,
- Yönetimde görevlerin işlevsel olarak farklılaştığı,
- Demokratikleşmenin arttığı,
- Laikleşmenin kültürel sosyal ve siyasal yapıda yaygınlaştığı toplum tipi olmaktadır.

Bk., Huntington, «The Change...», a.g.m., s. 287; C. E. Black, a.g.e., s. 20/23; S. N. Eisenstadt, *Modernization: Protest and Change*, New Jersey, 1966, s. 4/5; Lerner, a.g.e., s. 50.

(38) T. Parsons, *The Social System*, New York, 1964.

(39) S. N. Eisenstadt, «Social Change, Differentiation and Evolution», *Readings in Social Evolution...* (ed., Eisenstadt), a.g.d., s. 15/16.

(40) N. S. Smelser, «Mechanism of Change and Adjustment to Change», *Political Development and Social Change*, (eds., Finkle-Gable), a.g.d., s. 29/30.

(41) Smelser, *aynı makale*, s. 33 vd.

(42) Huntington, *Political Order...*, a.g.e., s. 55/56.

(43) B. Hoselitz, «Teknik Değişimin Toplumsal Etkilerinin İncelenmesinde Temel Kavramlar», (Çev.: Ö. Ozankaya), *SBFD*, C. XIX, Haziran 1964, No. 2, s. 318/319.

(44) Sosyal hareketlenmenin sahip olduğu bu çeşitli anlamlar için bk., S. M. Lipset R. Bendix, *Social Mobility in Industrial Society*, Berkeley, 1967 (sixth printing), s. 11/71.

(45) Bk., K. W. Deutsch, «Social Mobilization and Political Development», Finkle-Gable, a.g.d., s. 385/386.

(46) Deutsch, *aynı makale*, s. 386.

(47) Lerner, a.g.e., s. 50.

(48) Lerner, a.g.e., s. 51/52.

(49) M. Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi*, a.g.e., s. 42/43.

(50) Huntington, «Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma», a.g.m., s. 97.

- (51) S. N. Eisenstadt, «Social Change and Development», *Readings in Social Evolution...* (ed.: Eisenstadt), a.g.d., s. 24.
- (52) S. N. Eisenstadt, «The Development of Socio-Political Centers at the Second Stage of Modernisation A Comparative Analysis of Two Types» UCS, March 1966.
- (53) S. P. Huntington, *Political Order...* a.g.e., s. 34.
- (54) Lerner, a.g.e., s. 45.
- (55) Black, a.g.e., s. 7.
- (56) D. A. Rustow, «The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective», *Social Change and Politics in Turkey*, (ed. K. H. Karpat), Leiden 1973, s. 93.
- (57) Belirttiğimiz bu hususlar için bk., B. Toprak, *İslam and Political Development in Turkey*, Leiden 1981, s. 9.
- (58) R. N. Bellah, «Religions Aspects of Modernization in Turkey and Japan», (ed. Finkle-Gable), a.g.d., s. 129.
- (59) B. Sezar, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul, 1981.
- (60) A. N. Yücekök, *100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul, 1971, s. 18/19.
- (61) R. N. Bellah, a.g.m., s. 129.
- (62) B. Toprak, a.g.e., s. 12.
- (63) B. Hoselitz, a.g.m., s. 327
- (64) A. Wallace, «Revitalization Movements», *American Anthropologist*, 58 (1956); belirten, Ş. Mardin, *İdeoloji*, Ankara, 1976, s. 78.
- (65) T. Parsons, a.g.e., s. 349.
- (66) H. M. Johson, «Ideology and the Social System», *International Encyclopedin of Social Sciences*, V. 7-8, 1972, s. 83.
- (67) R. Lane, *Political Ideology*, New York, 1962, s. 424.
- (68) Ş. Mardin, *Din ve İdeoloji*, Ankara, 1969, s. 48/49.
- (69) Belirten, Mardin, *Aynı eser*, s. 20.
- (70) B. Sezer, a.g.e., s. 215/216.
- (71) K. Davis, «Social and Demographic Aspects of Economic Development», *Economic Growth: India, Brazil, Japon* (ed.: S. Kuznets, vd.) Durham, 1957; belirten, Ö. Ozankaya. «Toplumsal Değişme Olarak İktisadi Gelişme», *SBFD*, C. XX, No. 1, 1965, s. 290.
- (72) Hoselitz, a.g.m., s. 320.
- (73) G. Germani, «Secularization, Modernization, and Economic Development», (ed.: S. N. Eisenstadt), *The Protestant Ethic and Modernization*, New York, 1968, s. 345.

- (74) B. Toprak, *a.g.e.*, s. 13.
- (75) B. Toprak, *a.g.e.*, s. 14.
- (76) İ. Turan, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul 1977, s. 39.
- (77) G. Germani, *a.g.m.*, s. 345.
- (78) İ. Turan, *a.g.e.*, s. 51.
- (79) Kavram Apter'e aittir. Bk., *The Politics of Modernization*, *a.g.e.*, s. 267.
- (80) Ş. Mardin, *Din ve İdeoloji*, *a.g.e.*, s. 52.
- (81) M. Sencer, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul, 1971, s. 236.
- (82) A. K. Zeydalı, *İslâm'da Fert ve Devlet*, (Çev. C. Arzu), İstanbul, 1978.
- (83) B. Toprak, *a.g.e.*, s. 22.
- (84) T. Z. Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul, 1962, s. 22/23.
- (85) B. Toprak, *a.g.e.*, s. 20.
- (86) B. Toprak, *a.g.e.*, s. 22.
- (87) S. Kutub, *İslâm Düşüncesi*, (Çev.: A. Nuri), İstanbul, 1976, 2. b., s. 93 - 140.
- (88) A. Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, İstanbul, 1976, s. 290.
- (89) B. Sezer, *a.g.e.*, s. 145; 201.
- (90) F. Osman, *İdeoloji Devleti*, (Çev.: C. Saylık), İstanbul 1977, s. 56.
- (91) A. Bulaç, «Önsöz», M. C. Keşk, *İslâm Toplumu ve Sanayi Devrimi*, (Çev.: S. Şimşek), İstanbul, 1977, s. 53.
- (92) S. Eş, *Kavşak Noktasında Türkiye'nin Siyasi Görünüşü*, İstanbul, 1977, C. I, s. 10.
- (93) S. A. Şener, «Sosyal Değişmemiz Üzerine Bir Tahlil Denemesi», *İslâmi Hareket*, S. 9, Ekim 1978, s. 4.
- (94) A. Bulaç, «İslâm Toplumunda Sanayileşme -II», *Düşünce*, S. 8, Kasım 1977, s. 12.
- Aktivizm
- (95) A. Bulaç, «Önsöz», s. 17/18.
- (96) Bulaç, «Önsöz», s. 43.
- (97) M. C. Keşk, *İslâm Toplumu ve Sanayi Devrimi*, *a.g.e.*, s. 117.
- (98) İ. Özel, *Üç Mesele: Teknik, Medeniyet, Yabancılaşmak*, İstanbul, 1978, s. 119/120.
- (99) Aynı eser, s. 149.
- (100) Ç. Kâğıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, İstanbul, 1977, 2. b., s. 277/278.

- (101) S. P. Huntington, *Political Order...*, a.g.e., s. 37.
«Anomie» kavramı Durkheim'in sosyal bilimlere kazandırdığı bir kavramdır. Durkheim'in bu kavramla kastedtiği kişinin gördüğü ve tepki gösterdiği sosyal ve kültürel yapı bozukluğu durumudur. Günümüzde kavram daha değişik boyutlar kazanmıştır. Örneğin, MacIver Ekonomiye «bir hastalık, kişinin topluma bağlılık duygusunun kopması» anlamını yüklerken; Riesman, aynı kavramla «topluma uyamamış kişileri» kasetmektedir.
Bk., Ç. Kâğıtçıbaşı, *Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları*, Ankara, 1972, s. 19.
- (102) Huntington, *Political Order*, s. 37/38.
- (103) İ. Özel, a.g.e., s. 55/56 Vurgu: AYS.
- (104) A. Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, a.g.e., s. 21/22.
- (105) Gelenek ve gelenekçilik arasındaki ayırım için bk., M. Weiner, «Introduction», (ed. M. Weiner), *Modernization: The Dynamics of Growth*, New York, 1966, s. 7.
- (106) R. Özdenören, «Gelenek», *Yeni Devir*, 27.10.1978, s. 2 - Vurgu: AYS.
- (107) İ. Turan, a.g.e., s. 100/101.
- (108) G. A. Almond, «Introduction: A. Functional Approach to Comparative Politics», (eds. G. A. Almond J. S. Coleman), *The Politics of the Developing Areas*, New Jersey, 1960, s. 33/44.
- (109) S. M. Lipset - S. Rokkan, «Cleavages, Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction», (eds.: Lipset - Rokkan), *Party Systems and Voter Alignments*, New York, 1967, s. 10.
- (110) G. A. Almond, a.g.m., s. 38/44.
- (111) D. Apter, *The Politics of Modernization*, a.g.e., s. 190.
- (112) G. A. Almond G. B. Powell, Jr., *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Boston, 1966, s. 121.
- (113) G. A. Almond, a.g.m., s. 31/32.

TARİHSEL BAĞLAM: TÜRKİYE'NİN MODERNLEŞME SÜRECİ VE İSLÂMCI İDEOLOJİ

Önceki bölümde çizilen kuramsal çerçevemiz açısından bu bölümün konusunu oluşturan Türkiye'nin modernleşme sürecine ilişkin tarihsel gelişmeleri iki evreye ayıracağız. Birinci evre, geleneksel toplum tipinin özelliklerini ve unsurlarını içeren Osmanlı İmparatorluğu dönemini; ikinci evre ise geçiş toplumu tipinin ilk dönemlerini simgelayen Cumhuriyet rejimi dönemini kapsamaktadır. Bu ayırım çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki reform girişimlerini Batılılaşma; Cumhuriyet dönemindeki girişimleri **modernleşme** olarak niteleyeceğiz. Neden böyle bir nitelermeye gerek duyduğumuz ise, bu bölümdeki çözümlerimiz boyunca açıklığa kavuşacaktır.

I. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NU BATILILAŞMAYA İTEN NEDENLER

Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılılaşmaya iten nedenleri çözümleme kolaylığı sağlamak amacıyla, ama birbirleriyle olan etkileşimlerini gözardı etmeden iç ve dış olmak üzere iki grupta toplayabiliriz.

Geleneksel bir toplum yapısına sahip olarak Osmanlı İmparatorluğunun değişimini kendi iç dinamiği ile sağlayamaması iç nedenlerin kaynağını oluşturmuştur:

Batı'da geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına, bir başka deyişle feodalizmden kapitalizme geçiş, iktisadi, idari ve siyasi **merkezileşmeyle** sosyal yapıdaki farklılaşma olguları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Sözkou-

su olgular da bir sosyal güç olarak burjuvazinin gelişimine ve giderek güçlenmesine koştur olarak meydana gelmiştir. Oysa, Batıda bu gelişmeler olurken, Osmanlı toplumu kendi içinde tam ters yöndeki oluşumları yaşamaktaydı: Osmanlı devleti iktisadi, idari ve siyasi merkeziyetçilikten giderek uzaklaştığı gibi, sosyal yapısında da bir farklılaşma görülmemekteydi. Kısacası, Batı yeni bir toplum düzenine (kapitalizme) geçerken, Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel yapısı bozulmaya yüz tutmuştu.

Açıklayacağımız gibi, Batı'da ve Osmanlı İmparatorluğunda, bu birbiriyle ilintili oluşumlar aynı zamanda İmparatorluğu Batılılaşmaya iten iç ve dış nedenlerin kesişme noktalarıdır da. Çünkü, İmparatorluğun geleneksel sosyal yapısını Batı ile temasa girmesi bozmaya başlamış, ancak iç dinamikler bozulan yapıyı onarmada yetersiz kalınca, Batılılaşma bir onarım çaresi olarak gündeme gelmiştir¹. Bu çareyi İmparatorluğun gündemine getiren neden ise, Batının Osmanlı İmparatorluğu ve Doğuya göre yalnız teknik olarak değil, «medeni» olarak da üstünlük göstermesi olmuştur².

Burada önem kazanan soru, nasıl olup da iç dinamizmin İmparatorluğun bozulan yapısını onarmada yetersiz kalmıştır? Soruyu başka şekilde formüle ederek soracak olursak: Osmanlı devletinin merkezi niteliğini kaybetmesinde ve sosyal yapısının farklılaşmamasında hangi etkenler rol oynamıştır?

Sorunun cevabı gine büyük ölçüde Osmanlı toplumunun sahip olduğu özellikleriyle ilgilidir.

Osmanlı toplumu, Batı tipi bir feodal sistemden farklı bir sisteme sahipti: Batı Avrupa feodal sisteminde olduğu gibi irsi bir aristokrasisi, bağımsız bir kilise hiyerarşisi, güçlü bir tüccar sınıfı, idari otonomiye sahip kentleri yoktu; yönetim organları ve ordusu köle statüsündeki kişilerle doldurulmuş Doğu despotizminin bir örneğini teşkil etmekteydi³.

Osmanlı toplumu askerî ve reaya olmak üzere iki sınıfa bölünmekteydi. Askerî sınıf, Sultan'ın kendisi-

ne yürütme yetkisi devrettiği saray ve ordu yöneticilerini, devlet memurlarını ve ulcmayı; reaya ise devlet işlerinde hiç bir role sahip olmayan uyrukların tümünü kapsamaktaydı⁴. Dolayısıyla, gaza ve fetih esasları üzerine kurulu bulunan ve başlıca amacı savaş yoluyla genişlemek, daha fazla toprak elde etmek, İslâmın üstünlüğünü yaymak olan Osmanlı devletinde en itibarlı meslek askerlik, en ayrıcalıklı sınıf da asker sınıfıydı. Yönetim kadrolarına da genellikle bu sınıftan geçilirdi. Bu bakımdan Osmanlı devletinin yönetimi de ekonomik anlamda bir sınıfın kontrolünde bulunmamaktaydı⁵.

Bu durumu, Osmanlı toplum yapısının önemli bir özelliğinin sonucu olarak görebiliriz: Osmanlı toplum yapısı ilâhi kökenli olup, değişmez bir niteliğe sahipti ve Osmanlı insanının toplumdaki statüsünü belirleyen sadece Sultan'ın iradesiydi. Çünkü, Sultan'ın görevi, toplum bireylerini uygun gördüğü statüde tutarak, geleneksel düzenin değişmezliğini sağlamaktı⁶.

Osmanlı toplum yapısının bütünüyle betimleyebilmek açısından toprak rejiminden de söz etmek gerekmektedir. Osmanlı devletinin toprak rejimi⁷ askeri yapısına da uygun olarak **dirlik** denilen örgütlenmeye dayanmaktaydı: Fetih sonucu ele geçirilen bir memleketin toprakları, nüfusu, hasılatı ve kaç hane olduğu saptanırdı. Çeşitli değerlerde **timarlara** ayrılarak askeri görev karşılığında **sipahilere** verilirdi. Bu topraklar daha büyük değerde iseler, yine gelirlerine göre **zeamet** ve **has** olarak bölünüp daha büyük kumandanlara verilirdi. Timarlar merkezi otorite tarafından dağıtılır ve gerekli görüldüğünde geri alınabilirdi⁸. Bunun yanında, bir görev karşılığı toprakları elinde tutan **has sahipleri** ise topraklara görev sürelerince sahip olabilmelirdi.

Fetihler sonucu elde edilen ganimet gelirleri onaltıncı yüzyılın sonlarından itibaren azalmaya başlamış, israf ve sefahat artmıştır. Bu ise büyük giderlere yol açmış, giderler ganimet gelirleriyle karşılanamayınca, toprak rejiminin de **iltizam** usulüne geçilerek Hazineye kaynak yaratılmak

istenmiştir. Bu süreç içinde de timar sistemi, sipahinin ölü-
mü ve mirasçı bırakmama durumunda timarın bir başka-
sına verilmesi yerine, Hazinece elde tutulması ya da mülte-
zime verilmesi yoluyla giderek tasfiye olmuştur. Aynı şe-
kilde has ve zeamet de tasfiyeye uğramıştır.

Toprak rejiminin bozulmasına koşut olarak onaltıncı
yüzyıl sonlarından onsekizinci yüzyıla kadar olan süre
içinde âyanların türediğini ve nüfuzlarının giderek güç-
lendiğini, buna karşılık merkezi otoritenin gücünün zayıf-
ladığını görüyoruz. Âyanın merkezi hükümetin taşra örgü-
tü memurları üzerinde nüfuz sahibi olması, iltizam ve kira
usulü çerçevesinde büyük çıkarlar sağlamasında da et-
ken olmuştur⁹. O kadar ki, onsekizinci yüzyılda devlet top-
raklarının kiralınması süresi «ömür boyu»nu kapsamış,
kiracının çocuklarına bile bu kirayı devam ettirne bakı-
mından «öncelik hakkı» tanınmak zorunda kalınmıştır¹⁰.
Ondokuzuncu yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, âyanlar
nüfuzlarını imzaladıkları Sened-i İttifak (1808) ile merkezi
otoriteye «resmen» kabul ettirecek güce ulaşmışlardı. Buna
rağmen Sened-i İttifak'ın âyanın elde ettiği hakları devlet
ileri gelenlerine karşı korumak, derebeyliği de Avrupa'da-
ki feodalite düzeni gibi «meşrulaştırarak», hakların baba-
dan oğula geçmesini sağlamak amacı güttüğüne dair gö-
rüşü¹¹ benimsemek zordur. Gerçi Lewis'in belirttiği gibi
Sened-i İttifak «feodal adem-i merkeziyet sürecinin en
yüksek noktası»dır¹², ama bu Sultan ve bürokrasisinin
temsil ettiği merkezin, âyanların temsil ettiği kenar karşı-
sında gücünü tamamen yitirip, ikinci plana itildiğini gös-
termez. Eğer böyle olsaydı, Batı'da feodal sistem içinden
kapitalizmin dinamik itici gücüne (burjuvazi) dönüşen un-
surlar, aynı rolü Osmanlı toplumunda da oynayabilirlerdi.
Oysa, Osmanlı toplumunda Sultan (Padişah) patrimonial
bürokrasi ve devletin ideolojik-dinsel değerlerini temsil
eden ülemâ üçlüsünün oluşturduğu 'kontrol mekanizması'
değişimi yavaşlatıcı bir niteliğe sahipti. Dolayısıyla,

«Batı Avrupa'da, tüccar gruplarını, pazar ekonomisine
dâhil, güçlü bir sosyal sınıfa dönüştüren süreç, Osmanlı

toplumunda oluşmamıştır. Batı burjuvazisinin lehine gelişen, devrimsel nitelikteki, iktisadi kaynakları kontrol eden grupların bunları siyasal erke çevirebilmeleri süreci Osmanlı toplumunda görülmemiştir.¹³

Bu bakımdan, Sened-i İttifak'ı aralarındaki bazı benzerliklere rağmen Osmanlı'nın bir Magna Carta'sı saymak mümkün değildir¹⁴. Bir defa hemen şunu belirtmek gerekir ki, Sened-i İttifak, Magna Carta gibi, çoğunluk kuralını ve yerel seçkinlerin merkezi otoriteyi etkilemelerini kabul eden bir eğilime sahip değildir. Tam tersi, Sened-i İttifaka göre vergilerin toplanmasında, askere adam alma konularında yerel seçkinler yardımla yükümlü kılındıklarından merkezin güçlendirilmesine yönelik bir amaçtan söz edilebilir. Üstelik Sened'in yürütülmesinden sorumlu tutulan kişi, doğrudan Sultanın buyruğunda olan Sadrazamdır¹⁵. Bu bakımdan Sened'in kalıcılığı sözkonusu olmamış, Mahmud II birkaç yıl sonra Sened ile âyana tanınmış olan ayrıcalıkları geri almış, merkezin kenar üzerindeki etkisini pekiştirmiştir¹⁶.

Bununla beraber, onsekizinci yüzyılda âyanlar elde ettikleri servet ve nüfuz sayesinde taşra şehir ve kasabalarının yönetimine egemen olabilmişlerdir¹⁷.

Görüldüğü gibi, İmparatorluğun onaltıncı-ondokuzuncu yüzyıllar arasında yaşadığı oluşumların eksenini merkezle kenar arasında vuku bulan güç çatışması meydana getirmektedir. Bu çatışmada merkez kenara karşı genel olarak üstünlüğünü korumuştur. Ne var ki, bu üstünlük yine de görece bir durum arz etmiştir. Böyle olduğu içindir ki, İmparatorlukta Batılılaşma girişimleri kenar karşısında merkezi güçlendirmeye de yönelmiştir. Bu açıdan, diğer girişimlerden daha «şuurlu» Batılılaşma girişimlerinin başlatıldığı Selim III döneminin¹⁸, merkezi otoritenin zayıflığının doruk noktasına ulaştığı zamana denk gelmesi¹⁹ bir rastlantı değildir.

Ancak, Batılılaşma girişimlerini ciddi bir çare olarak gündeme getiren faktör, yalnızca merkezi otoritenin zayıflığı

lamasıyla ilişkilendirilemez. Batı Avrupa'da yaşanan sosyo-ekonomik değişimler de Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma sürecine girmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğundaki içsel etkenler başlığı altında belirttiğimiz oluşumlara karşılık, Avrupa'da feodalizmin yıkılmasına, kapitalizmin doğmasına ve giderek gelişmesine yol açan değişimler olmaktadır:

Batı Avrupa'da onbeşinci yüzyılın sonlarından başlayarak meydana gelen sermaye birikiminin hızlanmasına zemin hazırlayan teknolojik gelişmeler; hızlanan kentleşme ve sürekli biçimde topraktan kopup yasal özgürlüğüne kavuşan serflerin ucuz ve bol işgücü oluşturması, zanaatlerdeki uzmanlaşmanın artması gibi etkenlerle birleşince, feodal düzenin temelleri sarsılmış, kilisenin baskısı zayıflayarak, yeni bir toplum düzeni için uygun ortam yaratılmıştı.

Batı'da sermaye birikiminin hızlanmasına koşut olarak bir yandan ekonomik alanda yeni gereksinimler belirirken, öbür yandan artan üretim satış için yeni pazarlar bulmayı zorunlu hale getirmişti. Dolayısıyla yeni düzen (kapitalizm) güçlendikçe, yeni pazarların, yeni kaynakların ve olanakların araştırılması açısından, coğrafi ufukların genişlemesini, giderek deniz aşırı ülkelerin keşfini ve yeni sömürgelerin bulunmasını da zorunlu kıldı. Bütün bu zorunluluklar Avrupa'ya değerli maden akışını ve buna bağlı olarak ekonomik canlılığı doğurdu. Böylece, Batı'da oluşan sömürge ticaretinin uzak deniz yollarını kullanarak gelişmesi, Avrupa'ya giren altın ve gümüşün merkantilist güçleri yaratması, sonra da sanayi devrimine temel olan manüfaktürün yeni buluşlarla yaygınlaşması, Osmanlı düzenini sarsan dışsal etkenleri oluşturmuş²⁰; Osmanlı toplumunu Batı kapitalist ekonomi sistemi içine sokan süreç doğmuştur²¹. Şöyle ki:

Amerika'nın keşfinden sonraki yüzyıl içerisinde, Avrupa'da yedi misli artan altın ve gümüş varlığının etkisi, çok kısa bir dönem sonra Osmanlı toplumunda da görülmüş, bu etkiyle Osmanlı parasının değeri düşmüş²² ve bu da

Osmanlı ekonomisini üç açıdan etkilemiştir:²³

1. Yerli küçük sanayinin kullandığı hammadeler ucuz oldukları için Avrupa tarafından satın alınmaya başlanmış ve bu sanayi büyük çapta bir hammadde sıkıntısı içine girmiştir;

2. Sınırlı ellerde büyük paralar toplanmaya başlamıştır;

3. Batı'da manüfaktürün gelişmesi, o ülkelerden gelen mamül eşyanın miktarını artırmış; küçük sanayi bu ürünlerle rekabet edemez hale gelmiştir.

Böylece, onsekizinci yüzyıldan başlayarak Batı'daki sanayileşme Osmanlı manüfaktür sanayiini öldürmüş; Batı kapitülasyonlarla sağladığı ayrıcalıklar sayesinde mallarını rekabet etme gücünden yoksun Osmanlı pazarlarına sürerek İmparatorluğun sanayileşememesine neden olmuştur.

Dışsal etkenler iç etkenler üzerinde gösterdiği etki yoluyla Osmanlı toplumsal yapısı içinde şu sonuçların doğmasına yol açmıştır:²⁴

1. Devletin üretim araçları üzerindeki denetiminin zayıflaması (Timar sisteminin bozulup iltizam usulünün doğmasına koşut olarak)

2. Devletin dolaşım araçları üzerindeki denetiminin zayıflaması (Hisba'ya, vezin ve ölçüleri teftiş ve damgalama kurallarına uyulmamasının başlamasına koşut olarak);

3. Devletin cebir araçları üzerindeki denetiminin zayıflaması (Yeniçeri ve Sipahilerin başkaldırmaya başlamasına koşut olarak);

4. Yönetim araçları üzerindeki denetiminin zayıflaması (Beylerbeyi, Sancakbeyi, Subaşı ve Sipahi arasındaki hiyerarşik ilişkinin Ayanların güçlenmesine koşut olarak bozulması).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, merkezi otoritenin zayıflamasının doruk noktasına vardığı ve Batılılaşma girişimlerinin başlatıldığı dönem Selim III'ün padişahlığına rastlamaktadır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğunu Batılılaşmaya iten önemli bir etken olarak savaşlarda yitirilen top

raklardan da söz edilmelidir. Bu anlamda Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmalarının İmparatorluğun yalnızca gerileme dönemini değil, Batılılaşma girişimlerinin başlangıcını da simgeledikleri belirtilebilir. Çünkü, bu antlaşmalar Osmanlı devlet adamları için kendi ülkelerinin her alanda dünya düzeyinin altında kaldığının ve o düzeye erişmenin ıslâhat hareketleriyle gerçekleşebileceğinin kanıtı niteliğinde sayılmışlardır²⁵.

Batı'nın askeri üstünlüğünün kabul edilmesiyle²⁶ ilk girişimlerin Yeniçerileri hedef aldığını görüyoruz. Bununla beraber Selim III'ün Yeniçerilere yönelik girişimlerini Ordunun iktidar savaşının dışına itilerek devletin cebir araçları üzerinde zayıflayan denetimini yeniden kurmak istemesi olarak yorumlamak da mümkündür. Mahmud II, bu denetimi yeniden kurmayı köklü bir biçimde çözüme ulaştırmış, 1826'da Yeniçeri Ocağını kanlı bir girişimle ortadan kaldırmıştır. Ancak bundan sonradır ki, Batılılaşma girişimlerinin ağırlık merkezi askeri alandan idari alana kaydırılmıştır. Buna koştut olarak Mahmud II dönemi, Batılılaşmanın tek kurtuluş yolu olduğunun kabul edildiği bir dönem olmuştur²⁷. Buna göre, bozulan düzeni onarmanın tek çaresi Batılı bir toplum gibi olmaktır. Gerçekten de, gerek 1839 Tanzimat²⁸, 1856 İslâhat reformlarının, gerek 1876 ve 1908 Meşrutiyet hareketlerinin özünde bu düşüncenin yattığı söylenebilir²⁹.

Söz konusu düşüncenin (ya da çarenin) öncelikle şu çelişkili mantığa dayandığını söylemek mümkündür: «Geleneksel düzeni değiştirmeden, bu düzen içinde kalarak bizi Batıya benzetecek olan reformları yaparsak, eski halimize dönebiliriz.»³⁰ Oysa, yapılan reformlar Osmanlı ekonomisinin Batı kapitalist ekonomi sistemine dahil edilmesi bağlamında nesnel olarak Batı'nın çıkarlarına daha çok yaradığından, bozulan düzeni onarmada istenilen sonucunu doğurmamıştır. Bir başka anlatımla, Batı'dan Selim III döneminden itibaren bazı askeri tekniklerin, Mahmud II ile belirli idari kurumların, Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde somut siyasal kurumların aktarıl-

ması ile başlamış olan Osmanlı toplumunun «modernleşme» süreci³¹ kendi iç dinamiğinin itici gücü ile vardığı bir aşamayı değil, dış dinamiklerin etkisiyleandırıldığı aşamayı simgelemektedir.³²

Osmanlı İmparatorluğunun Batının etki alanına girmesi aynı zamanda çöküşünü hızlandıran üç etkiyi de beraberinde getirmiştir:³³

1. Balkan yarımadasındaki ulusçuluk akımlarının gelişmesi;

2. Batılı devletlerin bu ulusçuluk akımlarını desteklemeleri ve Türkiye'nin Avrupa'dan atılma hazırlıkları;

3. Batılı devletlerin Osmanlı ekonomisi üzerinde kurduğu denetiminin azınlıkların durumlarını güçlendirmelerine yardımcı olması, giderek İmparatorluğu iktisadi ve mali bakımdan zayıflatması; etnik grupların bağımsızlıklarını daha çabuk elde etmelerine, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğunun siyasal birliğinin parçalanmasına yol açması.

Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü hızlandıran bu oluşumlar İmparatorluk içinde çare olarak sunulan Batılılaşmaya karşı tepkileri de doğurmakta gecikmemiştir. Burada hemen belirtmek gerekmektedir ki, Batılılaşmaya karşı gösterilen tepkiler özünde toplumsal düzeyde kimlik sorunundan kaynaklanmaktaydılar. Dolayısıyla tepki gösteren unsurların cevap aradıkları sorular; Batılılaşmanın iyi mi, kötü mü olduğu; toplumu bu etkilere karşı korumak gerekip gerekmediği idi.³⁴

Soruların iki alt soruyu gündeme getirdiğini kestirmek güç olmazsa gerektir. Nitekim birinci alt soru Batılılaşmadan yana olup olmamaya dönük olmuş, ikincisi ise, «biz kimiz?» ve buna bağlı olarak «biz» ile Batının sınırları nerede başlar, nerede biter şeklinde belirmiştir.

Belirtilen soruların tümüne verilen cevaplar içerdikleri savlar açısından üç noktada toplanmıştır:³⁵

1. Batılılaşmanın yöntemi Batılıların yaptıklarını yapmak, bunları olduğu gibi almak, hatta taklit etmek görüşünü benimseyenler;

2. Bunu yapmayı gereksiz görenler ve mümkün olamayacağını ileri sürenler;

3. Batılılaşacağımız yanlarla Batılılaşamayacağımız yanları saptayarak bir tutum takınılmasını önerenler.

Bu üç görüş, tarihsel süreç içinde düşünce akımları olarak (Garpçılık, İslâmcılık, Türkçülük ve bunların kendi aralarındaki bileşimleri örneğin Garpçı İslâmcılar ya da Garpçı Türkçüler gibi-) ifade olmuşturlardır.

Batılılaşmaya karşı İslâmcı ideoloji tarafından ifade-lendirilen tepkiler diğerleri içinde en etkin olanıdır. Üstelik konumuz açısından da bizi en çok ilgilendirenidir.

II. BATILILAŞMA GİRİŞİMLERİ KARŞISINDA İSLÂMCI İDEOLOJİ

İslâmcılar Osmanlı İmparatorluğunda gördükleri gerileme nedenlerinin tümünü, İslâmlaşamamanın, Müslümanlığa aykırı gidişin ve İslâmcı zihniyeti anlayamamanın eseri saymışlardır. Onlara göre «bu anormal toplum, bu sebeplerin eseri ve esiri olunca onu kurtaracak çare kendiliğinden ortaya çıkmaktaydı. Osmanlı devleti, mânen ve maddeten kalkınmak, medenileşmek, azamet ve satvetine (yüceliğine) sahip olmak arzusunda ise, gerçek surette İslâmiyete dönmeli [ydi], İslâmlaşmalı [ydi]». ³⁶

İslâmcı ideoloji batılılaşmayı, aynı zamanda bir «kimlik» sorunu olarak da değerlendirmiştir. Çünkü, bu ideolojiyi savunanlara göre, «Batı uygarlığı, Hristiyan uygarlığıdır, halbuki 'biz' İslâm uygarlığındanız. İslâmcılık sadece bir din değil, bir uygarlıktır... Nasıl Batı uygarlığı her şeyi ile yine de bir Hristiyan uygarlığı ise, İslâm uygarlığı da her şeyi ile bir İslâm dini uygarlığıdır». ³⁷ Çünkü,

«Bedevi bir kavmi yeryüzünün en ileri bir devleti haline getirmiş olan İslâmlık XX. Yüzyılda Batının varmış olduğu sosyal ve politik şartlara halen sahiptir, bu alanda Batı medeniyetine muhtaç değildir. Hattâ Batı bu bakım-

dan geridir de... Demokrasi İslâm'da yüzyıllarca evvel kurulmuştur. Batı bu alanda geç bile kalmıştır. Batının asıl zayıf olan tarafı *ahlâkı ve maneviyatıdır*. İslâmlık işte asıl bu alanda hiçbir şey almaya mecbur değildir. Batı Doğuya nazaran sırf teknik bakımdan üstündür.³⁸

Böylece, İslâmcı ideolojinin Batılılaşma karşısındaki tutumu da belirgin duruma gelmiş olmaktadır: Batının ahlâkını, sosyal fikirlerini bir tarafa bırakmak, fakat teknolojisini almak³⁹. Bunu yaparken de; taklitten kaçınmalı ve Batıdan alınacak hususların toplumun kendi İslâmi yasaları ve gerçek gereksinimleri gözönünde tutulmalı ve bu da yalnız teknik alanda olmalıdır. İslâmın düşünsel (fikri) bir gelişmeye de gereksinmesi vardır ama, bu, İslâm kurallarına göre gerçekleştirilmelidir⁴⁰.

İslâmcı akım içinde bir de «İslâmcı Garpçılar» dan söz etmek gerekmektedir. İslâmcı Garpçılar gerileme nedeni olarak hurafeleri, bâtıl itikadları ve dervişliği görmekteler. Önerileri ise, «asabiyeti millîye»yi (millî enerjiyi) uyandırmak; sanayii ihya etmek; ticarethaneler açmak ve Avrupa'yı sadece ilim ve fende, sanat ve ticarete izlemek gibi noktalarda toplanabilir⁴¹.

İslâmcı akım, özellikle ikinci Meşrutiyet döneminde «en yaygın fikir cereyanı» niteliğini kazanmıştır⁴². Böyle bir nitelik kazanmasında Osmanlı Devletinin teokratik (dini-sultanî) bir yapıya sahip oluşu, Padişahın aynı zamanda bütün Müslümanların Halifesi bulunuşu, Şeyhülislâmın hükümete dahil ve siyasi olaylara dini müeyyide bahşeden bir organ oluşu cereyanın aksiyon kudretinin artmasında» en büyük etken olmuştur.⁴³

Padişah Abdülhamit II'in desteğinin de sözkonusu akımın yaygınlık kazanmasında ikinci bir etken olarak belirtilmesi gerekir: Osmanlı İmparatorluğunda azınlıklar arasında başlayan milliyetçilik hareketlerinin İmparatorluğun parçalanması yoluyla Abdülhamit'in mutlakiyet yönetimi ni tehdit etmesi bu nedeni güçlendiren önemli gerekçeydi⁴⁴.

Üçüncü bir etken olarak, sömürgecilikte geç kalmış olan Almanya'nın Halifeliğin saygınlığını kullanmak yoluyla özellikle İngiltere'nin durumunu zayıflatma amacını gütmesini belirtebiliriz: Alman düşüncesine göre, Pan-İslâmizmin çekiciliği, Müslüman sömürgeleri saracak, sömürge haklarını isyana yöneltecekti. Bu da İngiltere'den boşalan yeri Almanya'nın doldurması sonucunu doğuracaktı⁴⁵.

İslâmcı Akımın saydığımız etkenler çerçevesinde ağırlık kazanması, onun Batılılaşmaya engel oluşturduğu savını da doğrulamıştır. Başka bir anlatımla, «Tanzimatta 'geri kaldık' teşhisine varıldığında 'Batı neden ilerledi? Biz neden geri kaldık?' sorusu, Abdülhamid döneminde 'din' nedeni gösterilerek yanıtlanmış (tır)»⁴⁶. Gerçekten böyle mi olmuştur? Soruyu şu şekilde de sorabiliriz: Osmanlı İmparatorluğunun modernleşememesinde İslâm dininin oynadığı rol nedir?

Soruya önce Batılılaşmaya yönelik ıslahat hareketlerinin değerlendirmesini yaparak bir cevap aramak gerekecektir.

Osmanlı İmparatorluğundaki ıslahat hareketlerine özelliklerini kazandıran unsurları bazı hususları tekrarlamak pahasına, şu noktalarda toplamak mümkündür:⁴⁷

1. İmparatorluğun çöküşünü durdurucu çare olarak yapılan reformların sadece askeri alana inhisar ettirilmesi; ıslahat hareketlerine «kısmi» bir nitelik kazandırmıştır.

2. Islahat hareketlerinde yeniyle eskiyi birarada yaşatmak amacını güden ikinci bir yöntem uygulanmıştır. Bu ise, eskinin yeniye karşı direnme ve giderek yeniye yıkma eğilimlerini güçlendirmiştir. Selim III döneminde Nizamı Ceditle başlayan böyle bir eğilim, Mahmud II'nin yaptığı ıslahatla gelişmiş, sonuçlarını özellikle Tanzimat döneminde göstermiştir.

3. Islahat hareketlerinin «tepeden inme» ci niteliği, toplum yapısından kopuk olması sonucunu doğurmuş, bu

ise, giderek halkın merkezi iktidara karşı bir tutum almasına yol açmıştır.

4. İslahat hareketlerinin Batı tarafından desteklenmesi de İmparatorluğu pasif bir pazar durumuna sokmak amacıyla yönelik olmuş; dolayısıyla Batı, İmparatorluğun Batılılaşmasını kendi ekonomik çıkarları açısından istemiştir.

İslahat hareketlerinin sahip olduğu bu özellikler sonuçlarını İmparatorluğun ekonomik, sosyal, siyasal ve ideolojik alanlarında vermekte gecikmemiştir.

Bu bağlamda, Batılılaşmaya ilk tepkinin Yeniçerilerden ve ülemadan gelmiş olması bir rastlantı sayılamaz: Batıdan önce askeri teknolojinin daha sonraları Batı yasalarının ve idari uygulamalarının alınmasını Yeniçerilerin ve Ulemanın güçlü bir muhalefet göstermesinde dinsel nedenlerden çok, girişilen reformların sözkonusu kesimlerin statü ve iktidARlarını temelinden sarsacağı korkusu ağır basmıştır, diyebiliriz⁴⁸.

Bunun yanında, reform girişimlerinin getirdiği biçimsel değişiklikler, Batılılaşmaya gösterilen tepkiye dinsel bir boyut da kazandırmıştır. Bunun bir nedeni, geleneksel Osmanlı toplumunun ve devletinin din esasına dayanması, öteki nedeni de dinin «gelenegin en son sığınağı, en son savunma kalesi» olmasıdır. Bu açıdan, temelinde İslâmın bulunduğu kurumların gelenekleri ve yaşama tarzını Batılılaşmanın değiştirmesi, halkın gözünde dinden uzaklaşmak anlamını taşımıştır. Dolayısıyla, öykünmeci bir Batılılaşma anlayışıyla geleneksel toplum yapısının yozlaştığı oranda halkın durumu kötüye gitmiş ve bu da Batılılaşmayı «gâvurlaşma» ile özdeşleştirecek sonuçlar doğurmuştur⁴⁹.

Batılılaşmanın ekonomik özünün farkedilmeyip, biçimsel görüntüsüne düşman olunması kültürel alanda ikiliğe yol açmıştır: Daha önce de belirtildiği gibi, Batıda modernleşme sürecinin sınıfsal bir boyutu olmuştur. Geleneksel yapının kırılmasında giderek devlet-Kilise karşıtlığının yaratılmasında öncülüğü burjuva sınıfı yapmıştır.

Oysa Osmanlı toplumunda böyle bir oluşum tepeden inme bir biçimde reformcu Padişahlar ve bürokratların öncülüğünde olduğundan; Batılılaşma taraftarlarının merkezi otorite üzerindeki hâkimiyetleri arttıkça İslâm dini de giderek kenar kültürünün bir unsuru durumuna girmiştir. Eğitimin modernleştirilmesi merkezle kenar arasında daha önceden de varolan kültür alanındaki ikiliği keskinleştirmiş, taşra illerinin islâmi değerlere büsbütün sarılarak birer «reaksiyon merkezi» durumuna gelmelerine neden olmuştur⁵⁰.

Bu noktada, batılılaşmaya gösterilen tepkilerin dinsel ve ekonomik boyutlarının çakıştığını söyleyebiliriz: Daha önce de değinildiği gibi, reformlar merkezi otoritenin güçlendirilmesini de amaçlamaktaydı. Bu, aynı zamanda, çıkarlarının ve statülerinin korunması açısından bürokrasinin de işine gelmekteydi. Çıkarlarının ve iktidarlarının zedelenmesi açısından merkezin güçlendirilmesi âyan ve derebeylerinin aleyhindeydi. Bu nedenle, âyan ve derebeyleri ile halkın çıkarları birleşmiş görünüyordu. Dolayısıyla, Anadolu eşrafı, İslâmi değerlere sıkı sıkıya bağlı olan halkı, merkezi otoriteye karşı kışkırtarak ıslahat girişimlerini etkisiz duruma getirmeyi başarmıştır⁵¹.

Görüldüğü gibi, İmparatorluğun Batılılaşmamasında İslâm dini tek başına bir etken değildir. Geleneksel toplumun hâkim değeri oluşu, onu, düzenin bozulması tepkilerinde ön plana çıkarmış; çıkar çatışmalarında durağan (statik) özelliği kılıf olarak kullanılmıştır, diyebiliriz.

Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı toplumunun Batılılaşmasına engel olan ve genellikle «dinsel» olarak nitelenen etkenlerin, bazen tamamen dinsel olmayan, dinin arkasına gizlenen «yapısal» etkenler olarak belirlediği söylenebilir⁵². Bu yapısal etkenlerin başında, daha önce de değinildiği gibi, Osmanlı toplumunun üstte Padişah ve Kapıkulunun, altta halk kesimlerinin yer aldığı iki katlı farklılaşmamış yapısı gelmektedir. Farklılaşmama ise, bir çok işlevin İslâm dini tarafından görülmesi sonucunu doğur-

muş; bu da, cemaat duygusunu güçlendirerek, alt sınıf kültürünün pazara dayanan bir ekonomiyi ve bireysel tüketimi geleneksel yapı için büyük bir tehdit saymasına yol açmıştır⁵³. Çünkü, Osmanlı toplumunun kültür kalıpları Batı kültürünün «maddiyatçılık» ve «ferdiyetçilik» gibi boyutlarına sahip değildi⁵⁴. Hâkim kültür kalıpları, Osmanlı ekonomik düzeni için «cemaatçılık» diyebileceğimiz dünya görüşüne uygun insan tipini betimlemekteydi. Böyle bir tipin varlığı ise, şu nitelikleri gerektirmekteydi.⁵⁵

1. Ferdiyatçı değil, cemaatçi olunması,
2. Para kazanmak hırsının sınırlı olması,
3. Yumuşak başlı olup cemaat çıkarlarına uyulması,
4. Temel amacın cemaatin bir parçası niteliğiyle güvenliğe erişmek olması.

Elbette bu unsurlar kaynağını büyük ölçüde İslâm dininden almaktaydı. Çünkü bu unsurlar «Osmanlı insanına verdiği şekille Osmanlı ekonomik düzeninin uygulanmasını kolaylaştıran dünya görüşünün Kur'anın bu düzen doğrultusunda yorumlanabilen öğretisinden; ve daha önemlisi Anadolu'da yeşeren İslâm tarikatlarından etkilen (mekteydi)»⁵⁶. Dolayısıyla bu açıdan, Osmanlı toplumunda İslâmın yalnız bir din olarak değil, bir sosyal kimlik aracı olarak da çalıştığını; bunun ise, Batı toplumlarında çok daha önemli işlevi olan «değerler»in yerine, genel olarak İslâm toplumlarında «norm»ları etkin kıldığını söyleyebiliriz⁵⁷.

Aşağıda da göreceğimiz gibi, Türk Devrimiyle gündeme gelen modernleşme girişimlerinin başarılarından biri tam bu noktada yatmaktadır.

III. TÜRK DEVRİMİ VE MODERNLEŞME GİRİŞİMLERİ

Batılılaşma girişimlerinin İmparatorluğun çöküşünü durduramaması, tam tersine, hızlandırması; Osmanlı devletini yarı sömürge durumuna sokarak, Batılıların doyi

miyle «hasta adam» şekline büründürmüştür.

Birinci Dünya Savaşına gelindiğinde; savaşta yenik düşen İmparatorluk, yabancı devletlerin işgali altına girmişti. Hızlanan milliyetçilik akımları İmparatorluğun siyasal birliğini yoketmiş; Batılı devletlerin emperyalist emelleri Osmanlı devletinin ekonomik ve toplumsal yapısını büsbütün çökertmişti.

Türk Devrimi böyle bir ortamda tarih sahnesine çıkmış, Osmanlı devletini kurtarmayı değil, bağımsız yeni bir devlet kurmayı amaçlamıştır.*

Bu açıdan Türk Devrimi** uluslaşma sürecinin başlangıcını oluşturmuş; savaş sonrası kurulan yeni rejimle de modern ve ulusal bir devletin oluşması için gerekli kurumlar, kavramlar ve değerler sistemi getirilmiş, geleneksel toplumunkiler tasfiyeye yönelinmiştir.

Söz konusu yöneliş, aynı zamanda, Türk Devriminin yöneldiği ikinci bir amacı gerçekleştirmenin de ön koşuluydu. Atatürk, «yapılan ve yapılmakta olan inkılâpların gayesini» şöyle belirtmekteydi:

«...Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün mânâ ve eşkâliyle medenî bir cemiyet haline getirmek. Devrimlerin asli umdesi budur...»⁵⁸.

Böyle bir gaye ise, yeni rejim için uygarlık alanını değiştirmeyi zorunlu kılıyordu. Çünkü, Atatürk'e göre, «medeniyet yolunda başarı yeniliğe bağlıdır. Sosyal hayatta, iktisadi hayatta, ilim ve fen sahasında muvaffak olmak

(*) Türk Devriminin geleneksel toplum düzenine ve Sultanlık rejimine karşı tavrı önceleri açıkça ortaya konmamıştır. Atatürk, yeni bir devlet kurmaya yönelik niyetini sık sık «Hilâfetin ve Saltanatın kurtarılmasından» söz ederek gizlemiştir.

(**) «Türk Devrimi»nin «Atatürk Devrimi» diye de adlandırıldığı bilinmektedir. Ancak, Tütengil'in de belirtmiş olduğu gibi, «Türk Devrimi» olarak yapılan adlandırma sosyolojik yaklaşımlar açısından daha doğru olmaktadır.

Bk. C. O. Tütengil, «Atatürk'ün Devrim Anlayışı ve Türk Devrimi», *Atatürk ve Devrim*, İstanbul, 1971, s. 67.

için yegâne tekâmül ve terakki yolu budur. Hayat ve yaşa yışa hâkim olan kanunların zaman ile değişmesi, gelişmesi ve yenilenmesi zaruridir. Medeniyetin buluşları, tekniğin harikaları, cihanı değişmeden değişmeye uğrattığı bir devirde, asırlık köhne zihniyetlerle, geçmişe bağlılıkla varlığını korumak mümkün değildir (...)». O halde, «Medeniyete girmek arzu edip de batıya yönelmemiş millet» söz konusu olamazdı⁵⁹.

Görüldüğü gibi, Osmanlıların gerilemesiyle beraber ileri sürülen formül Atatürk'le karşımıza tekrar çıkmaktadır: Batılılaşma.

O halde, sormak gerekmektedir: Kemalist kadronun modernleşme girişimleri Osmanlı İmparatorluğunda sürdürülen girişimlerin bir devamı olarak görülebilir mi?

Hiç bir toplumsal/siyasal olgunun belirli bir tarihsel ardalandan (background) kopuk olabileceğini ileri sürmek mümkün olamaz. Bu açıdan, Türk Devriminin ve Kemalist kadronun, Osmanlı tarihi, dolayısıyla sosyal sınıfları, kültürü ve ideolojilerinden izler taşıması kaçınılmazdır. Bu anlamda, Kazancıgil'in de belirttiği gibi, «Kemalizmi Osmanlı-Türk elitinin eskiden beri 'bu devlet nasıl kur-tarılır?' sorusuna son ve başarılı cevabı veren kesimi olarak» kabul etmek gerekmektedir⁶⁰. Dolayısıyla, Kemalist kadronun Osmanlı bürokratlarından ayrıldığı yanların, Koçî Bey'den Genç Türkler'e kadar kafaları meşgul eden söz-konusu soruya uygun cevapları devleti yenileştirici ve onun bağımsızlığını devamlı güvence altına alıcı doğru si-yasalar uygulayarak vermesinde belirlediği söylenebilir⁶¹. Öyleyse, bu noktada cevap(lar) aranması gereken soru, Ke-malist kadronun «devleti yenileştirici ve onun bağımsızlı-ğını devamlı güvence altına alıcı doğru siyasaları» nasıl ve hangi yollardan oluşturduğudur?

İlk belirtilmesi gereken husus, Timur'un değindiği gibi, Atatürk'ün özellikle Tanzimattan beri girişilen Batılılaşma hareketlerine karşı olup; sadece «Avrupa kanunlarını al-mak, Avrupa nizamlarını almak, Avrupa'nın elbisesini kıy-

mek gibi bir takım ıslâh teşebbüsleriyle» bir ülkenin kalmayacağına farkında olmasıdır⁶². Gerçi Atatürk'ün yaptıkları da aynı şeyleri içermekteydi ama, Atatürk Batı uygarlığını evrensel olan bilime dayandığı için insanlığın ortak ürünü olarak kabul edip benimsemekteydi. Bununla beraber, Atatürk konuşmalarında daha çok «muasır medeniyet»ten söz etmiş, ender olarak «batı medeniyeti»ni övmüştür. Kısacası, «Batı medeniyetinin ilme dayanması, ilmin ise üniversal oluşu Atatürk'e göre Türk Devrimini dar bir taklitçilikten kurtarmaktaydı»⁶³.

İkinci bir önemli husus, Türk Devriminin anti-emperyalist bir niteliğe sahip oluşudur.⁶⁴ Bu ise, bağımlılığın sona erdirilmesi, yeni bir kimlikle çağdaş uygarlık alanına modern bir toplum olarak girmenin yollarının açılmasıydı. Kuşkusuz, yaratılan yeni kimliği belirleyici semboller, değerler ve kurumlar Batı uygarlığının tanımlayıcı unsurlarıydı ve Batıya karşı bağımsız bir ulus olarak (ve tabii modern bir toplum olarak) kendini kanıtlamanın zorunlu sonuçlarıydı. Çünkü, emperyalist devletler uygarlık tema'sını Milli Mücadele boyunca Türk'ler aleyhine bir propaganda aracı olarak kullanmışlardı: «Batı'ya göre, Türkler hiç bir zaman bir uygarlığın yaratıcısı olmamışlardı.. Dahası, Türkler Batı uygarlığına yabancı oldukları gibi, onu her zaman ortadan kaldırmaya da yeltenmişlerdi. Bu propaganda Türklerin bağımsız bir ulus olarak yaşamaya müstahak olmadıkları sonucunu doğurmaktaydı»⁶⁵.

Atatürk'ün bu konuda düşünceleri ise şöyledir:

«Yaşamak isteyen milletimizin isteği bir kelimedede özetlenebilir ve gayet meşrudur: *Bağımsızlık*. Avrupa'nın yöneticilerden ve sermayedarlardan ayrı olan *asıl milletleri* bizim hayatımızı bize çok görmüyorlar. Eğer bugün Fransız milleti ile İtalyan milleti ile hatta İngiliz milleti ile düşmanlık halinde bulunuyorsak bu milletlerin seslerini işittirmemelerinden ve kendi yöneticilerinin *istilâ ve sermaye emelleri için* bizi yok etmelerine ses çıkarmamalarından-
dır.»⁶⁶

Üçüncü husus, yeni rejimin iktisatın öneminin bilincinde oluşudur.

Mardin'in belirttiği gibi, «... Cumhuriyet idarecileri, modern Türkiye'yi kurmaya giden yollardan birinin iktisat olduğunu biliyorlardı. Kurulacak olan modern farklılaşmış iktisadi yapının her yönünün birden devletin kurmasının ancak çok sert siyasal kontrol ile mümkün olacağını da idrak ediyorlardı. Bundan dolayı, iktisadi işlerin yürütülmesinde siyasal yönden kontrol altında tutulan fakat mesleki faaliyetlerini otonom olarak yürüten bir iktisadi sınıf meydana getirdiler».⁶⁷ Çünkü, «Milli Mücadele esnasında Anadolu prekapitalist bir üretim düzeyinde olup, kapitalizmi geliştirecek devrimci bir burjuvazi mevcut değildi...»⁶⁸

Bununla beraber, bir burjuva sınıfının çekirdek halinde Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı döneminde belirmeye başladığı söylenebilir. Özellikle İttihat ve Terakki'nin iktidarda bulunduğu 1908-1918 döneminde «milli burjuva» yaratma girişimleri dikkate değer niteliktedir⁶⁹.

Aynı şekilde Cumhuriyet döneminde de «milli burjuvazi»yi esas alan iktisat düzeni yaratmaya yönelik bir zihniyetin ağırlık kazandığını görmekteyiz.

Gerçekten de Atatürk'ün bu dönem içinde verdiği demeçlerin ağırlık merkezini bu zihniyetin bir yansıması olarak nitelendirebiliriz:

«Artık halkımızın tüccar sınıfını zengin edebilmek için, ticaretin yabancı ellerde bulunmasına mâni tedbirleri almak mecburiyetindeyiz (1923)... Vatandaşlarımızın milli bir sermaye ile memlekette demiryolu inşa etmek teşebbüsü... fevkalâde mühimdir. (1924) (...) Cumhuriyet Hükümetinin bu gibi milli teşebbüsleri daima himaye edeceğini zikrederim (1925) ⁷⁰».

Cumhuriyet dönemiyle beraber, milli burjuvaziyi geliştirecek siyasaların izlenmesi, Türkiye'nin Batı kapitalist ekonomi sistemi içinde İmparatorluk döneminden farklı olarak daha otonom bir konum kazanmayı simgelenektedir. Şöyle ki:

Milli burjuvazinin gelişmesi, kenar ekonomide yaratılan değerden daha fazla oranda pay almayı yapısal bir sorun olarak gündeme getirmiş bulunuyordu. Oysa, İmparatorluk döneminde olduğu gibi Batı kapitalizmine çok büyük ölçüde bağımlı olmak, milli buruvazinin alması gereken payı engelleyecekti. O halde, izlenmesi gereken siyasa, iktisat ve siyaset katında bu bağımlılığı kırmak dünya kapitalist ekonomi sistemi içindeki konumu belli, ancak ulus devlet şeklinde daha otonom bir kenar yaratmaktı⁷¹. Şüphesiz o günkü dünya konjonktürü bağlamında merkez-kenar ilişkisi açısından, otonomi iktisat katından daha çok siyaset katında yaratılmıştır. Dolayısıyla, her ne kadar Türk Devrimini yapanlar için sosyal yapının kendisini değiştirmekten daha çok, toplumun semboller sistemini, kültürünü değiştirmek nispeten cazip gelmişse de⁷², bu değişiklikleri yine daha ziyade Batı'da kapitalist üretim tarzının yerleşmesinin bir neticesi olarak geliştirilmiş olan modern hukuk nizamlarının siyasi iktidarın zorlaması ile kabul edilmesi⁷³ anlamına almak gerekmektedir. Başka bir şekilde ifade edilirse, Türk Devrimini yapanlar için,

« 'Batı gibi olmak' ekonomik olarak, hem Batı'nın sahip olduğu ekonomik yapıya sahip olmayı, hem de Batı'nın geçirmiş olduğu ekonomik aşamaları hızla gerçekleştirmeyi kapsıyordu. Oysa, Osmanlılardan devralınan ekonomik yapı... hiç de kapitalist gelişmeye uygun değildi. »⁷⁴

Bu bakımdan lider kadro bir yandan «Atatürk İnkılapları» olarak anılacak olan «milli tamlanma» ya yönelik atılımları⁷⁵ gerçekleştirirken, öbür yandan «iktisadi işlerin yürütülmesinde siyasal yönden kontrol altında tutulan, fakat mesleki faaliyetlerini otonom olarak yürüten bir iktisadi sınıf»⁷⁶ meydana getirmeyi amaçlamaktaydılar. 1930'ların devletçilik siyasası bir boyutuyla bu iktisadi sınıfı yürütmeye yönelik olmuştur⁷⁷.

Devletçilik siyasası, aynı zamanda, Milli Mücadelenin örgütleyicisi ve yeni Türk Devletinin kurucusu olan asker-

sivil bürokrasinin, millî burjuvaziyi rakip bir unsur olarak daima kendi kontrolü altında tutmak istemesinin bir aracı olarak da yorumlanabilir. O kadar ki, Mardin'in belirttiği gibi, millî burjuvazinin bir girişimci sınıf olarak kendisine bürokrasi tarafından tanınan sınırlı yetkileri aşmak isteği ve çabası, Türkiye Cumhuriyetinin 1950'ye kadar iş hayatının ana temasını teşkil etmiştir⁷⁸.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde güçlü bir girişimci sınıfın bulunmayışı; böyle bir sınıfın iktisadi yapıya ilişkin işlevlerini bürokrasiye yüklemesi bu kesimin nüfuzunun daha da artmasına yol açmaktaydı. Gerek sahip olduğu saygınlık ve nüfuz, gerek modernleşme etkeni olan lâik ve Batılı eğitim görmüş kişilerin başka iş alanı bulamadıkları için bürokrat olmaları gibi etkenler, bürokrasiyi toplumun öteki kesimleri için çekici duruma sokmuştur⁷⁹.

Bürokrasinin savaş sonrası atılımların gerçekleştirilmesinde de öncülük rolü oynamasına kaynaklık eden bu süreç, Kemalizmin modernleştirme anlayışına en önemli niteliğini kazandırmıştır:

Toplumu kurtaracak güç, hiç bir zaman bürokrasinin dışındaki bir kesim olamazdı. Ancak, milliyetçi aydınlar ve askerler (asker ve sivil bürokrasi) evrensel nitelik taşıyan «ilim ve fenne» dayanarak toplumu modernleştirebilirdi. Çünkü, temel değer olan «ilim ve fenni» ancak okumuş aydınlar bilme ve uygulama olanağına sahip olabilirdi⁸⁰.

Bu ise, bir yandan geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişte, topluma öncülük etmede rakip olma açısından, girişimci kesimi denetim altında tutmayı gerektiriyordu. Öte yandan, geleneksel toplumdaki dinci ideolojiyi ve gücünü bu ideolojiye dayandıran geleneksel seçkinleri tasfiye etmeyi ve yeni bir siyasal ideolojiyi etkin duruma getirmeyi zorunlu kılıyordu.

Bu bakımdan, Atatürk'ün geçmişte reformcuların işini bir çok kere geciktiren ya da bezan ülemayı tasfiyeye yönelmesi bir rastlantı değildi: «Mustafa Kemal, onların kendi devrimini engellememesi gereğinde kararlıydı. HHH

fetin kaldırılması, onların bütün hiyerarşik örgütüne ezici bir darbe idi»⁸¹.

Hilâfetin kaldırılması ise, hem sekülerizasyonun (lâikleşmenin)*** başlangıcını, hem de kaçınılmaz olarak eylemli ve yaygın bir tepkinin nedenini oluşturmıştır. Şimdi Türk Devrimi ile girişilen sekülerizasyonun yöneldiği amacı daha yakından görelim.

IV KEMALİST İDEOLOJİ VE SEKÜLERİZASYON SORUNU

Kemalist kadro için Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra geleneksel bürokrasiyi tasfiye etmenin en etkin

(***) Lâikleşme ve sekülerizasyon eş anlamlarda kullanılan, ancak aralarında bazı nüansların bulunduğu iki terimdir. Lâikleşme Katolikliğin yaygın olduğu halkların dilindeki, özellikle Fransızca'daki «*Licisme*» kelimesine tekabül etmektedir ve köken itibarıyla de «*halksallaştırma*» (Laos = halk) anlamına gelmektedir. Bu anlamda kelime Hristiyanlıkta «*klericus*» (din adamları) dışındaki kesimleri ifade etmede kullanılmaktaydı. Dolayısıyla Fransızca'da kazandığı anlam ile din adamlarından başka kişilere, kurullara, yetkililere, dünya işlerinde (ve hatta din işlerinde) üstün bir yer vermeyi deyimlemektedir.

Sekülerizasyon (secularization) ise, Latince kökenli bir kelime olup, bu dildeki «*saeculum*» karşılığı olan «çağ» anlamına gelmekte günümüzde «çağa uygun/çağdaş» anlamını içermektedir. Bu bakımdan Lâikleşme din-devlet (devlet-kilise) karşıtlığını içeren bir anlama sahip olurken, sekülerizasyon «geleneklerin boyunduruğundan kurtulmayı» ifade etmektedir. Bölüm I'de bir terimi kullandığımız bağlam da burada anımsanırsa «modern» (çağdaş) bir toplum yaratmaya yönelik girişimlerin sadece din-devlet ayırımını sağlamayı değil aynı zamanda geleneklerin boyunduruğundan kurtulmayı gerektireceği de açıktır. Bu nedenle Türkçe karşılığı bulunmamakla beraber sekülerizasyon teriminin kullanılmasını biz de daha doğru bulmaktayız.

Bu konuda bk., Berkes, *Çağdaşlaşma*, a.g.e., s. 15/17.

yolu olarak görülen sekülerizasyonla güdülen ilk amaç, İslâm dininin ve temsilcilerinin siyasal, toplumsal ve kültürel alanlardaki yetkilerini ve güçlerini ortadan kaldırmak, bunu yalnızca inanç ve ibadet alanında bırakmak olmuştur. Böylece, İslâmı modern, Batılı bir ulus devletteki dinin rolüne indirgemek, ülemayı devleti kontrol silâhlarından yoksun bırakmak⁸², Kemalist kadro için siyasal gündemde çözüm aranan ilk sorun olarak belirmiştir.

Şüphesiz bu çerçevede yapılan girişimlerin tümünün asıl amacının dinci ideoloji karşısında milliyetçi ideolojiyi etkin kılmak olduğu açıktır. Tabiatıyla, bu da, toplum bireylerinin kendilerini yurt ve ulus bağlarıyla özdeşleştirerek yeni bir sosyal kimlik yaratmaya yönelikti. İmparatorluk döneminde İslâmın Türkler arasındaki birleştirici rolüne, Halifeliğin varlığının dinin uluslararası rolünü güçlendirmesi; İslâm ile milliyetçilik arasında kuramsal bir çatışma doğurmaktaydı. Bunun yanında milliyetçilerin toplum bireylerinin sadakatlerini tamamen kendilerine bağlamak istemeleri de, İslâmı siyasal alandan çıkarmaya yönelik bir başka neden olarak belirtilebilir⁸³. Bir başka deyişle;

«Lâiklik ilkesini ortaya çıkaran Kemalistler dinin insanları bir amaç etrafında toplayıcı işlevlerini bildiklerinden İslâmlık ideolojisinin yerine bir milliyetçilik ideolojisinin de getirilmesi gerektiğini biliyorlardı.»⁸⁴

Aynı şekilde, tarikatların tasfiye etmeye yönelinmesinin de İslâmın sosyal hayattaki etkisini kırmayı amaçlayan bir girişim olduğu söylenebilir. Çünkü, tarikatlar bir oluşum süreci içinde özellikle onsekizinci yüzyılda Türkiye'nin tüm kentlerinde ve köylerinde yaygınlaşarak;

1. Resmi devlet dini dışındaki dinsel öğretinin temsilcileri olmuşlardı,

2. Halka resmi devlet dininin göstermediği yardımı göstermeye başlamışlardı,

3. Liderleri (şeyhler, dervişler) halk katında kızzan

dıkları saygınlık sayesinde bürokrasinin üst kesimini etkileyecek konuma gelerek nüfuzlarını yönetim katında artırmaya yönelmişlerdi,

4. Belirli dönemlerde devlet otoritesine karşı dinsel ve siyasal muhalefet örgütleri durumuna gelmişlerdi⁸⁵.

Tarikatların sahip oldukları bu özellikler, Abdülhamid aleyhtarı Jöntürklerin yeraltı temsilcileri tarafından kullanılmış, 1908 hareketinden sonra giderek rakip siyasal partilerin ve hiziplerin çoğunun bir destek unsuru olarak ilgisini çekmiştir⁸⁶. Milli Mücadele esnasında Atatürk'ün de tarikatlara aynı şekilde ilgi göstererek, özellikle liderlerini halkı emperyalist güçlere karşı mobilize etmede kullandığını⁸⁷ söylemek gerekmektedir.

Ancak, Kemalist kadro tarikatların kaldırılmasıyla dinin «sosyal yapıyla kesiştiği yönleri» arka plana atmayı; dini kişiyle Allah arasında «özel bir bağ», «bir alışveriş» şeklinde kişisel düzeye indirgeyerek⁸⁸ Milliyetçi ideolojiye rakip olan İslâmcı ideolojiyi sosyal tabanından koparmayı amaçlamaktaydı. Yalnız bu ara şu hususu da belirtmek gerekmektedir: Kemalist kadro sorunu daha çok siyasal nitelikte gördüğü için, kurumsal İslâma, yani resmi dine karşı idi. Resmî dinin en önemli işlevi ise, aşağı sınıfların dini için meşrulaştırıcı bir çerçeve sağlamak, yani yöneticilerin meşruluk temelini oluşturmaktı. Atatürk sekülerizasyonun gerçekleştirilmesiyle bu işlevin bertaraf edileceğinin bilincindeydi⁸⁹. Bu bakımdan, İslâmın kurumsal ve kültürel hayattaki rolünü asgariye indirmek için sekülerizasyona şu dört düzeyde girildi:⁹⁰.

1. Sembolik düzeyde sekülerizasyon:

İslâma ilişkin sembollerin yerini ulusal kültüre ve sosyal hayata ilişkin sembollerin alması,

2. Kurumsal düzeyde sekülerizasyon:

Örgütsel düzenlemelerdeki değişimler, İslâmın örgütsel gücünü ortadan kaldırmaya yönelme,

3. İşlevsel düzeyde sekülerizasyon:

Dinsel ve yönetsel kurumların işlevsel belirliğindeki değişmeler,

4. Yasal düzeyde sekülerizasyon:

Toplumun hukuki yapısındaki değişmeler, Batı kökenli yasaların alınması.

Toprak'ın vurguladığı gibi, Kemalist reformların önemli yönlerinden biri, sembolik sekülerizasyondur, çünkü modern devletten Kemalistlerin anladıkları kültürün dönüştürülmesiydi⁹¹. Bu anlamda Türk Devrimi, her şeyden önce, bir kültür devrimiydi, dolayısıyla belirttiğimiz düzeylerdeki sekülerizasyonlarla yeni bir kültür ve yeni bir insan yaratmayı amaçlamaktaydı⁹².

Kısacası, sekülerizasyonla Kemalist kadro geleneksel toplumun normlara dayanan cemaat yapısını kırarak, değerlere ve bireyselleşmeye dayanan modern bir toplum yapısı kurmaya yönelmekteydi⁹³.

Ne var ki, sekülerizasyon hareketi beraberinde yaygın tepkileri getirmekte gecikmedi. Bu tepkilere baktığımızda öncülüğün tarikat liderleri şeyhler ve dervişler tarafından yapıldığını görüyoruz⁹⁴. «Din adına» yapılmış olmaları da, tepkilerin ortak yanını oluşturmaktaydı. Tepkilerin başını çekenlere göre lâiklik, ahlâk ve maneviyat bakımından «geriliğin» baş nedeniydi: Bu Batı'da böyle olmuştu, bizde de böyle olacaktı⁹⁵.

Bu noktada sekülerizasyona karşı gösterilen tepkilerin nedenlerine daha yakından eğilmemiz gerekmektedir. Böyle yaptığımızda, belirleyici iki neden karşımıza çıkacaktır. Birincisi, dinin Osmanlı toplumunda gördüğü işlevler; ikincisi, Kemalist kadronun dinî yaklaşımı, dolayısıyla Kemalist ideolojinin niteliği.

İslâm dininin Osmanlı toplumunda gördüğü işlevleri Mardin'i izleyerek bir merkez-kenar etkileşimi bağlamında ele almak doğru olacaktır. Bu bağlamda Osmanlı toplumunda İslâm, her şeyden önce, yerel sosyal güçlerle siyasal

yapı arasındaki ilişkilerde ikili bir işlev görmekteydi: Yönetenler bakımından aşağı sınıflarla bir bağ; yönetilenler bakımından ise, yönetim biçiminden (polity) bir alternatif, bürokrasiye karşı bir tampon işlevi⁹⁶. Bu ikili işlevi daha açık hale getirebilmek için, Toprak'ın yaptığı gibi, Osmanlı toplumunda İslâmın gördüğü işlevleri sosyal alanda ve siyasal alanda olmak üzere iki kategoride toplamak gerekecektir⁹⁷.

Sosyal alanda İslâmın en önemli işlevi, sosyal bütünlenmeyi sağlamaktı. Gördüğü bu işlevle İslâm, «segmente» (parçalara ayrılmış) bir özelliğe sahip Osmanlı İmparatorluğunda bireylerin ait oldukları «parçalara» bütünlenmeleri yönünde toplumsallaşmalarını sağlamaktı. Osmanlı toplumunun «cemaat yapısı» na sahip olduğuna, dair açıklamalarımız burada hatırlanırsa, İslâmın bireylerin bu yapıyla bütünlenmesinde toplumsallaşma araçlarının en önemlisi olduğu sonucuna varılabilir. Yalnız, bir toplumsallaşma aracı olarak İslâmın «Resmî» ve «popüler» olmak üzere iki ayrı görünüm kazandığını da belirtmek gerekmektedir. «Resmî İslâm», Mardin'in merkezkenar etkileşimi bağlamında dinin yönetenler için devletin meşruiyet temelini; «Popüler İslâm (Halk İslâmı)» ise yönetilenlerin moral desteğini, teselli (avuntu) kaynağını ve hayat tarzını ifade etmektedir⁹⁸. Dolayısıyla, sosyal bütünlenme aracı olarak İslâmın yönetenler katında ve yönetilenler katında sahip olduğu anlamların farklar gösterdiği açıktır.

Bu farklar İslâmın siyasal alanda gördüğü işlevi de belirleyici niteliktedir. Bu alanda Osmanlı toplumunda İslâmın gördüğü en önemli işlev, siyasal yönetimin statükoyu korumasında emin bir meşruiyet temeli olmasıydı. Bindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğunda otoritenin kaynağı din olduğu için, Sultan yalnız halkın değil, Tanrının da temsilcisiydi. Osmanlı devleti İslâmî nitelikte bir devlet olup, yöneticisi İslâm dünyasının lideriydi. Dolayısıyla, her Müslümanın bu kutsal kaynaklı otoriteye itaat etmesi de zorunlu bir görevdi.

Kısacası, Osmanlı toplumunda İslâmın gerek sosyal alanda gördüğü sosyal kimlik işlevi, gerek siyasal alanda gördüğü meşruiyet temeli oluşturma işlevi ona aynı zamanda ideolojik bir nitelik de kazandırmış oluyordu. İslâmın böyle bir nitelik kazanmasında ise, Batı'da olduğu gibi Osmanlı toplumunda bireylerle devlet arasında aracılığı sağlayan kurumların, ya da gücünü pazar ekonomisinden ve özel mülkiyetten alan ve bu iki unsurla bağdaşacak kültür ve davranış kalıplarına sahip bağımsız kent yönetimleri, meslek örgütleri gibi «ikincil yapılar» (secondary structures)dan oluşan «Sivil Toplum» (Civil society)un bulunmamasıydı⁹⁹.

İşte dinci ideoloji ile Kemalist ideolojinin çatıştığı alan tam bu noktada belirtmektedir. Şöyle ki:

Kemalist kadronun yeni bir değerler sistemine dayanan bir kültür devrimi yaratmaya yönelirken güttüğü en önemli amaçlardan biri, İslâmın Osmanlı toplumunda sosyal ve siyasal alanlarda gördüğü işlevleri görecekle yeni bir ideoloji meydana getirmektir. Bir başka deyişle, sosyal kimlik aracı ve siyasal otoritenin meşruiyet kaynağı olarak dinin yerine seküler bir siyasal ideolojiyi geçirmekti. Bu açıdan Kemalistler için din bir «tehlike» sayılmış ve seküler girişimler bu tehlikeyi bertaraf etmek için yeni rejimin kurulmasıyla hemen başlatılmıştır¹⁰⁰.

Bu bağlamda, Kemalist kadro İslâm'a Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-politik yapısını muhafaza eden tutucu bir unsur olarak bakmıştır. Bu bakış açısı, tabiatıyla, Kemalizmin ana hedefiyle koşutluk içindeydi. Çünkü, Kemalizm için esas olan «Türk toplumunu İslami bir konum yerine Batılı bir konuma oturtmaktır». O kadar ki, Kemalistler tarafından «milliyetçilik kavramı bile milli bir konum yerine Batılı bir konum içinde anlaşılmıştır. Türk milleti ortak bir geçmişi olan insanlar topluluğundan değil, Batı'nın medeni milletleriyle ortak bir geleceği paylaşacak insanlar topluluğu»ndan ibaret sayılmıştır¹⁰¹. Hatta bu hususta Kemalistler tarafından benimsenen formülasyon oldukça açıktı: «Sekülerizasyon eşittir Batılılaşma»¹⁰².

Süphesiz böyle bir formülün ortaya atılması, sosyo-politik alanda İslâmcı ideoloji ve Kemalist ideoloji arasındaki çatışmaların belirleyicisi de olmuştur: Kemalist kadro İslâmcı ideolojiyi benimseyenler tarafından dile getirilen her düşünceyi Kemalist reformların reddi olarak algılamışlar; ancak İslâmcılar da modernleşmeye yönelik her girişimi «gâvurlaşma» olarak nitelemişlerdir. Özellikle İslâmcıların bu bakış açılarını belirleyen tarihsel neden, İslâmiyet'in Batı toplumları karşısında Doğu toplumlarının bir kimlik aracı, bir ideolojisi rolünü oynamasıdır¹⁰³.

Bu, zannederiz Kemalist reformların da «Batıyı taklit» olarak¹⁰⁴ nitelendirilmesinin kaynağında yatan önemli bir nedendir.

Bir başka neden, iktisadi alanda ortaya çıkmaktadır. O da «Popüler İslâm»ın, yani tarikatlar aracılığıyla toplum-sallaşma aracı olan İslâmın «esnaflaşma» hareketiyle bağlantılı oluşudur. Bu hususu Ülgener şu şekilde ifade etmektedir:

«... Hıristiyanlık gerçekten Max Weber'in dediği gibi, başlangıçta gezginci bir zenaatkâr ve esnaf dini olarak vücut bulmuş, aradan epey zaman geçtikten sonra küçük burjuvaziden şehirlerin hali vakti yerinde orta sınıf halkına (burjuvaziye) doğru yol ve yön değiştirmiştir. İslâm'da ise gelişme tersinedir: Şehrin hali vakti yerinde orta sınıf halkından başlayıp tasavvuf ve tarikatlarla beraber esnaf ve zenaatkâr çevrelerine, bugünkü deyişi ile küçük burjuvaziye doğru yol alan bir gelişme çizgisi ile karşı karşıyayız.»¹⁰⁵

Atatürk'ün sekülerizmle yöneldiği amaçlardan birinin de şeyhler ve dervişlerin (tarikat liderlerinin) alt sınıfları etkilemesine ve sömürmesine izin vermemek¹⁰⁶ olduğu hatırlanırsa, Kemalist reformlara neden özellikle «din adına» şeyhlerin ve dervişlerin öncülüğünde ayaklanmalara varan karşıt tutum takınıldığı daha açıklık kazanır. Diyebiliriz ki, yaratılan yeni iktisat düzeninden «mutazarrır» olma (zarara uğrama) korkusu, popüler İslâmın iktisadi

tabanını oluşturan esnafı (küçük buruvaziyi) tarikatların örgütleyiciliğinde Kemalist reformlara karşı tavır almaya itmiştir.

Takınılan karşı tavırlar bağlamında Kemalist ideoloji tıpkı İslâmi ilkelerin emredici şekilde Osmanlı İmparatorluğunda, siyasal normlar üzerinde gösterdiği etki gibi etki göstermeye başladı. Bir başka anlatımla, seküler bir siyasal ideoloji olarak Kemalizm, dinin kapsamlı ve emredici bir sosyal kurum sıfatıyla bıraktığı boşluğu doldurmak zorundan, değiştirmeye çalıştığı sistemin niteliklerine bürünerek, onun kadar kapsamlı olmasa bile, benzer bir biçimde emredici nitelik kazandı¹⁰⁷.

Ancak, yine de bu niteliğine rağmen Kemalizm dinin karşısında tam anlamıyla rakip bir ideoloji olarak yer alamamıştır. Mardin bu hususu Kemalizmin iki önemli «zaafı» bağlamında çözümlemektedir. Ona göre, Kemalist ideolojinin başta gelen zaafı «kültürün kişilik yaratıcı katında yeni bir anlam yaratmadığı ve yeni bir fonksiyon görmeye- diği için bir rakip ideoloji rolünü oynayamamıştır. Kemalizmin Türkiye’de ailelerin çocuklarına intikal ettirdikleri değerleri değiştirmekteki etkisi ancak sathi olmuştur»¹⁰⁸.

Mardin’e göre Kemalizmin bir diğer önemli zaafı ise:

...dine rakip olabilecek ideolojilerin ortaya çıkması- na müsaade etmemiş olmasıdır. Bu da Cumhuriyetin iktisadi kuvvetlere meşruiyet sağlamada... tereddüd lündenl ileri gelmiştir. Hususi teşebbüs ideolojisi kendi başına gelişseydi çok önemli fonksiyonlar gördüğü için, aile ilişkilerine zorunlu olarak sızacağından dinin eskiden gördüğü fonksiyonların yerini alabilir ve toplumun hiç olmazsa bir katında oturmuş bir ideoloji haline gelebilirdi. Bu oturmuş şekliyle, burjuva ideolojisinin dine rekabet eden bir tarafı olacaktı. Bilhassa İslâmîni gibi ümmet strüktürüne dayandığı derecede kapitalizmin ferdiyetçiliğine karşı olan bir dinde burjuva ideolojisinin karşı bir kuvvet olarak fonksiyon görmesi ihtimali vardır.»¹⁰⁹

Bu zaafılarından hareketle, Kemalist ideoloji kapitalist bir iktisat düzenini öngörmesine rağmen, genel olarak siyasal sistemin sosyo-ekonomik sisteme daha etkin olması¹¹⁰ bir yandan, iktisadın ve iktisadi bir sınıfın (buruvazi) öneminin kavranmasına karşılık, ekonomide de düzenleyici rolün bürokrasiye bırakılması öbür yandan, kapitalist iktisat düzeninin «eksik» bir biçimde yaratılmasına yol açmıştır¹¹¹.

Bu eksikliğine rağmen, Kemalizm, Osmanlı dönemindekinden farklı olarak yepyeni bir toplum düzeni yaratmaya yönelik köklü ve sistemli değişimleri önce siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda gerçekleştirmeyi öngörmüş, bunda da başarılı olmuştur. Bu bakımdan, Türk Devrimi belirli bir terminolojiyle ifade edilecek olursa, «üst-yapı»nın «alt-yapı»yı belirlemesi olayıdır. Bundan dolayıdır ki, Cumhuriyet tarihimizin belli bir döneme kadar olan çatışmaları, iktisadi temelden kopuk ideolojik çatışmalar olarak kalmıştır. Bunun yanında, Kemalizmin toplumda sosyo-kültürel dinamizmi yaratmada engel olarak dini görmesi ve sekülerizmi bu engeli bertaraf edici çözüm olarak önermesi, siyasal hayatımızın en önemli ayırımı olarak dinci-lâik (slogan düzeyinde gerici-ilerici) karşıtlığını ortaya çıkarmıştır. Ancak, göreceğimiz gibi, toplumdaki bölünmeler işlevsel bir boyut kazanınca dinci-lâik ayırımı önemini korumakla beraber, iktisadi çıkar çatışmaları ön plana geçmiştir. İşte örnek olayımız olan Milli Selâmet Partisi de bu oluşum bağlamında bir anlama sahiptir.

- (1) K. Karpas, «The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908», *IJMES*, No. 3, July 1972, s. 244.
- (2) T. Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960, s. 18.
- (3) Ş. Mardin, «Historical Determinants of Stratification: Social Class and Class Consciousness in Turkey», *SBFD*, C. XXII, Aralık 1967, No. 4, s. 120/123.

Bu arada belirtelim ki, Osmanlı toplumunun Doğu despotizminin bir örneğini teşkil ettiğine dair itirazlar da bulunmaktadır. Böyle bir tartışmayı yansıtmak konumuzun sı-

nırlarını zorlayacaktır. Sadece, Osmanlı toplumunun hangi tarihsel kategoriye dahil olduğu konusunda yapılan tartışmaları özetleyen bir kaynak belirtmekle yetineceğiz.

Bk., M. Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul, 1969.

Ayrıca konuyu daha özgül bir bağlamda tartışan bir eser için bk.: M. A. Kılıçbay, *Feodalite ve Klâsik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Ankara, 1982.

- (4) H. İnalcık, «The Nature of Traditional Society: Turkey», (eds.: R. E. Ward - D. A. Rustow), *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton, 1964, s. 44.

Osmanlı toplum ve yönetim yapısının dinamiği için ayrıntılı olarak bk.: S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Birinci Cilt, (Çev. M. Harmancı), İstanbul, 1982, s. 168/199.

- (5) Berkes bu olguyu Osmanlı toplumunda Batı'da olduğu gibi devletin sınıflara değil, sınıfların devlete dayandırılması olarak açıklamaktadır.

Bk., N. Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, C. I, İstanbul, 1969, s. 41.

- (6) H. İnalcık, *a.g.m.*, s. 44.

- (7) Osmanlı toprak rejiminin sahip olduğu özellikler için bk.: S. Aksoy, *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1971, 2. b.; M. Sencer, *Toprak Ağalığının Kökeni*, İstanbul, 1971; D. M. Doğan, *Tarih ve Toplum*, İstanbul, 1977.

- (8) Tımar sahibinin ölmesi durumunda hak oğullarına geçebilirdi. Tımar sahibinin oğullarının olmaması durumunda ise, tımar geri alınabilirdi. Bunun yanında merkezi otoritenin çıkarları gereği olarak da tımarın geri alınmasının örnekleri vardır.

- (9) Âyanın yanında devlete isyan eden ve etrafında topladığı adamlarla belli bölgelerde büyük bir güce sahip olan eski paşa ve memurlardan meydana gelen *derebeylerini* de anmak gerekmektedir. Bk., Ş. Mardin, *a.g.m.*, s. 133/134.

- (10) H. İnalcık, *a.g.m.*, s. 47/48.

- (11) Bk., M. Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, 1974, 2. b., s. 24/25.

- (12) B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: M. Kırımlı), Ankara, 1970, s. 381.

- (13) A. Kazancıgil, «Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm», *Toplum ve Bilim*, Bahar 1982, (17), s. 70.

- (14) Aynı Makale, s. 78; M. Heper, «Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi», *Toplum ve Bilim*, Bahar-Yaz 1980, (9-10), s. 19.
- (15) M. Heper, aynı makale, s. 19/20.
- (16) Kazancıgil, a.g.m., s. 78.
- (17) D. Ergil - R. I. Rhodes, «The Impact of the World Capitalist System and Ottoman Society», *Islamic Culture*, April 1974, XXVIII, (2), s. 83.
- (18) Bk., M. Turhan, *Kültür Değişimleri*, İstanbul, 1969, s. 222.
- (19) Bk., H. İnalcık, a.g.m., s. 49/50.
- (20) D. Ergil - R. I. Rhodes, a.g.m., s. 83.
- (21) Bu süreci çözümleyici makaleler için bk.: Ergil-Rhodes, a.g.m., I. Wallerstein R. Kasaba, «Incorporation into the World Economy: Change in the Structure of the Ottoman Empire», *Gelişme Dergisi*, C. 8, S. 1-2, 1981.
- (22) Ergil Rhodes, a.g.m., s. 79; T. Çavdar, *Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*, İstanbul, 1974, s. 60/61.
- (23) Ö. L. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Üzerine Denemeler*, Hacettepe Seri Konferansları, Ankara, 1970; belirten: T. Çavdar, a.g.e., s. 61.
- (24) Wallerstein Kasaba, a.g.m., s. 543/544. İ. Küçükömer de aynı olguyu Batı kapitalizminden kaynaklanan «dışsal fırtına» etkeniyle açıklamakta ve sonuçlarını şöyle sıralamaktadır
1. Osmanlı üretim güçlerinin tasfiye olması,
 2. İmparatorluğun giderek 'yarı sömürge' hale gelmesi,
 3. İmparatorluğun arta kalan varlığını ancak dengede tutması,
 4. Yıkıcı olması.
- Bk., *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşıma*, İstanbul, 1969, s. 57/58.
- (25) D. A. Rustow, «The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective», (ed.: K. Karpat), *Social Change and Politics in Turkey*, Leiden, 1973, s. 97.
- (26) Özellikle 1718 antlaşmasından sonra bir Müslüman devlet adamıyla bir Hristiyan subay arasındaki tartışmayı yansıtan; zamanın bazı düşünürlerinin Padişah III. Ahmed'e sunulmak üzere Sadrazam İbrahim Paşa'ya bir muhtıra olarak verdikleri bildirilen *Takrir*'de geçenler bu açıdan ilginçtir:

Tartışmayı yapanlardan Müslüman olanının, Osmanlı düzeninin ve şeriatın üstünlüğü üzerinde durmasına karşılık, Hristiyan olam, Avrupa dünyasında gelişen yeniliklerin, özellikle de askerlik üzerine olanların alınmasını önerir. Bu da bize o zamanlar devlet adamları çevresinde «Hristiyan» olarak sembolleştirilen bir fikir verenler topluluğunun olduğunu göstermektedir.

Bk., N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, s. 42/43; keza bk., Lewis, *a.g.e.*, s. 46/47.

(27) T. Z. Tunaya *a.g.e.*, s. 58 vd.

(28) Batılılaşma girişimlerinde bir dönüm noktasını simgeleyen 1839 Tanzimat Fermanının Osmanlı ekonomisini Batı kapitalist ekonomi sistemi içine dahil etmede, dolayısıyla bağımlı hale getirmede önemli yeri olan 1838 İngiliz Ticaret Antlaşmasından hemen sonra ilân edilmesini burada hatırlamak gerekir.

Bk., D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, C. I, Ankara, 1971, 5. b., s. 70/72.

(29) Tunaya, *a.g.e.*, s. 32; İ. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1971, 2. b., s. 210.

(30) Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, *a.g.e.*, s. 117.

(31) İnalçık bu süreci şu aşamalara ayırmaktadır:

1. Başlangıçta emperyalist Batı'ya karşı kendi kendini savunma biçimindeki (defensive) modernleşme,
2. III. Selim zamanında ordunun reforma tâbi tutulması; sistematik modernleşme,
3. II. Mahmud ile başlayan bürokrasileşme,
4. Âyan ve derebeylerin merkezi iktidara karşı ayaklanması ve merkezi iktidarın güçlendirilme girişimleri.

Bk., İnalçık, *a.g.m.*, s. 62/63.

(32) M. Kıray, «Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi: Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı», *Toplumbilim Yazıları*, Ankara, 1982, s. 121.

(33) Bk., T. Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul, 1970, s. 29/31.

(34) N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, 1975, s. 202.

(35) Aynı eser, s. 203.

(36) T. Z. Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul, 1962, s. 11/12.

(37) N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, s. 216.

(38) T. Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, *a.g.e.*, s. 82/83.

- (39) Aynı eser, s. 84; Berkes, *Türk Düşününde...*, a.g.e., s. 216.
- (40) Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, a.g.e., s. 84/85.
Bu çerçevede İslâmcıların İstedikleri İslâhat, «İslâm Birliği»nin kurulmasını; Medreselerin İslâh edilerek korunmasını; «yeni ilimlerin», Medreselerde okutulmasının İslâmi kural-lara uygun olmasını; Mecellenin hakkıyla anlaşılmasının sağlanmasını kapsamaktaydı.
- (41) Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, a.g.e., s. 75/76.
- (42) T. Z. Tunaya, *Hürriyetin İlânı*, İstanbul, 1959, s. 73.
İkinci Meşrutiyet hareketinin İslâmcı akım taraftarlarınca «İslâmın yeni bir zaferi» olarak gösterilmesi ilginçtir: «Halk büyük ümidin heyecanı ve vaazların huşuu içinde minber-lerden, İslâmiyetle Meşrutiyetin aynı şey olduklarını dinle-mektedir: İstibdad otuz iki senelik hainler çalışmasıyla vü-cuda getirilmiş bir 'hufrei evhad' (korkular uçurumu) idi. Müslümanlar bu uçurum içinde inlemekte idiler. Fakat 'Padişahımız' (yani Abdülhamid), adeta icraatı Peygamberi-ye, eseri vesalet-penahiye iktifa etti. O mesleki tuttu... Zamanı gelince arzuyu ümmeti yaptı ve bunu teyid etti, ye-minle, kasekle... bizzat kendisi Kur'ana el basarak», Bk., *Sıratı Müstakim*, 1324-1908, No. 4; belirten Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, s. 95/96.
- (43) Tunaya, *Hürriyetin İlânı*, a.g.e., s. 73.
- (44) İ. Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz*, İstanbul, 1969, s. 27.
- (45) Aynı eser, s. 27.
- (46) Berkes, *Batı Sorunu*, a.g.e., s. 281.
- (47) Bk., Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, s. 210/215.
Tanzimatın bu anlayışla getirdiklerine karşı düşünsel dü-zeyde ilk tepkinin 1860'larda 'Yeni Osmanlılar' tarafından gösterildiğini belirtmeliyiz. Yeni Osmanlılar «Tanzimat Ba-tıcılığı»nın daima karşısında yer almışlar; ve amaçları «meşrutiyetçilik» çerçevesinde sadece devletin şekli ve de-vamı mücadelesine dönük olmuş, bununla beraber hareket-lerine İslâmcı bir içerik de kazandırmışlardır.
Bk., Ş. S. Aydemir, *Enver Paşa*, C. I, İstanbul, 1971, s. 19, 25, 32. Bu arada Yeni Osmanlılarla *Jön Türkler* arasındaki düşünsel düzeydeki bağ için bk., E. Ramsaur, *Jön Türkler*, (Çev. N. Ülken), İstanbul, 1972.
- (48) Tunaya, «Osmanlı toplum hayatının en hakiki mürşidi» ola-rak tanımladığı ülemayı Batının «kâfir», matbaanın «gâvur leadi» olduğunu ilân eden sınıf diye nitelemektedir.

Bk., *Batılılaşma Hareketleri*, s. 14.

Berkes de onsekizinci yüzyılda imparatorluğun her bölgesindeki kentlerde «siyasal bir parti gücü» haline gelen Yenicherilerin reform girişimlerine karşı oluşlarının şeriatçılık ya da din taassubu ile değil, «siyasa» ile açıklanabileceğini vurgulamaktadır.

Bk., *Çağdaşlaşma*, a.g.e., s. 69/70.

- (49) İ. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1971, 2. b., s. 312.

Berkes ise aynı olguyu «geleneksellik» kavramı çerçevesinde açıklamaktadır. Birinci olarak «nizam» (düzen) Tanrı tarafından olduğu gibi konmuştur, değişmez ve değiştirilemez. İkinci olarak, bu tür devleti «kanunu kadim» teorisi meşrulaştırır, yani onu Tanrı'nın koyduğu düzen niteliğine sokar. Bu rejimin siyasal ilkesi olup dinsel ilkesiyle kaynaştırılmış durumdadır. Üçüncü olarak, Padişah Tanrı'nın halifesidir. Bu açıdan Padişaha Tanrı tarafından verilmiş görev nizamı olduğu gibi korumaktır. Padişaha bu işlevini yerine getirmede en büyük yardımcı unsur *Kapıkuludur*.

Bk., *Çağdaşlaşma*, s. 26/27.

- (50) Ş. Mardin, «Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?» (ed. E. D. Akarlı G. Ben-Dor), *Political Participation in Turkey*, İstanbul, 1975, s. 19.
- (51) İnalçık, a.g.m., s. 59/60.
- (52) Ş. Mardin, «Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma», (derl. E. Tümertekin - F. Mansur), *Türkiye: Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, İstanbul, 1971, s. 447.
- (53) Aynı makale, s. 447.
- (54) İ. Cem, a.g.e., s. 282/285.
- (55) Cem, a.g.e., s. 100/102.
- (56) Cem, a.g.e., s. 103.
- (57) Ş. Mardin, *Din ve İdeoloji*, Ankara, 1969, s. 61.
- (58) Bk., Ç. Altan, *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri*, İstanbul, 1970, 2. b., s. 30 Vurgu AYS.
- (59) Bk., F. Naci, *100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri*, İstanbul, 1970, s. 113.
- (60) A. Kazancıgil, a.g.m., s. 65.
- (61) Kazancıgil, a.g.m., s. 65.
- (62) T. Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, 1971, 140
- (63) Aynı eser, s. 140.
- (64) Aynı eser, s. 19.

- (65) E. Z. Karal, «The Principles of Kemalism», (ed.: A. Kazancıgil E. Özbudun), *Atatürk: Founder of a Modern State*, London, 1981, s. 31.
- (66) Bk., F. Naci, *a.g.e.*, s. 34 - Vurgu AYS.
Bilindiği gibi bu hususu Atatürk «bizî yutmak isteyen emperyalizme ve bizi mahvetmek isteyen kapitalizme...» sözleriyle de dile getirmiştir.
- (67) Mardin, *Din ve İdeoloji*, *a.g.e.*, s. 117.
- (68) Timur *a.g.e.* s. 24.
- (69) Bk., Z. Toprak, *Türkiye'de 'Millî İktisat' (1908-1918)*, Ankara, 1982.
- (70) Naci, *a.g.e.*, s. 76/77.
- (71) Bk., Ç. Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara, 1982.
- (72) Ş. Mardin, «Ideology and Religion in the Turkish Revolution», *UMES*, 2 (1971), s. 202.
- (73) G. Manacorda, «Atatürk Reformlarında Batılılaşma ve Devrim», (çev. Z. Umar), *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Simpozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1975, s. 525.
Yazar; «Geri kalmış memleketlerde, hele Türkiye gibi din ve devlet gelenekleri çok zengin olan yerlerde, burjuva ihtilâli, sosyal-ekonomik bünyeden başlayamaz. Devletin alacağı bir kararla büyük sanayi kurulamaz; fakat devlet kararı ile, yani siyasi iktidar darbeleriyle, yolu tıkayan üst bünyeler yıkılabilir; şu suretle, devlet iktidarından faydalanılarak harekete geçirilmiş bir ulus ile onların eskiyip kaybolmaları süreci, hızla neticelendirilebilir. Hiç şüphesiz Atatürk, bu zaruri yıkmanın en tutarlı ve en insafsız ustası olmuştur,» görüşündedir.
- (74) E. Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Ankara, 1981, s. 385.
- (75) İ. Turan, *a.g.e.*, s. 71/102.
Bilindiği gibi bu inkılaplar şunlardır :
- Saltanatın kaldırılması (1922)
 - Cumhuriyetin ilânı (1923)
 - Hilâfetin kaldırılması (1924)
 - Öğretim birliğinin sağlanması (1924)
 - Şapka ve kıyafet değişikliği (1925)
 - Uluslararası takvim ve saatin kabulü (1926)
 - Medeni Kanunun kabulü (1926)
 - Lâiklik esasının kabulü (1928)

- Lâtin alfabesine geçilmesi (1928)
 - Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi (1934)
- (76) Mardin, *Din ve İdeoloji*, a.g.e., s. 117.
- (77) Bk., K. Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1974.
- (78) Mardin, *Din ve İdeoloji*, s. 117/118.
Keza bk., M. Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara, 1974, s. 90.
- (79) G. Şaylan, *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, Ankara, 1974, s. 75.
- (80) Aynı eser, s. 74.
- (81) Lewis, a.g.e., s. 264.
- (82) Lewis, a.g.e., s. 408, Turan, a.g.e., s. 79/80.
Berkes bu açıdan «Lâikliğin bir din savaşının değil, bir siyasal ideoloji savaşının ürünü» olarak görmekte, sorunun dinsel değil, siyasal nitelikte olduğunu vurgulamaktadır.
Bk., N. Berkes, «Atatürk ve Lâikliğin İki Kaynağı», *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul, 1982, s. 166/167.
- (83) Turan, a.g.e., s. 78.
- (84) Ş. Mardin, «Laiklik İdeali ve Gerçekler», *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu*, İstanbul, 1977, s. 384.
- (85) Lewis, a.g.e., s. 400/407.
- (86) Lewis, a.g.e., s. 407.
- (87) Bk., B. Toprak, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden, 1981, s. 63.
- (88) Ş. Mardin, *İdeoloji*, Ankara, 1976, s. 131.
- (89) Bk., Mardin, «Ideology and Religion in the Turkish Revolution», a.g.m., s. 208/209.
- (90) Bk., B. Toprak, a.g.e., s. 40.
Daha önce «Atatürk İnkılâpları» olarak belirtilen reformlar bu bağlamda yer almaktadırlar.
- (91) Toprak, a.g.e., s. 40.
- (92) N. Yalman, «Some Observation on Secularism in İslam: The Cultural Revolution in Turkey», *Daedalus*, Winter 1973 (102) s. 154.
- (93) Ş. Mardin, «Religion and Secularism in Turkey». *Atatürk Founder of a Modern State*, a.g.d.
- (94) Bk., Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, a.g.e., s. 184/187
- (95) Bk., Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, a.g.e., s. 83.

- (96) Mardin, «Ideology and Religion in the Turkish Revolution», a.g.m., s. 204.
- (97) Bk., B. Toprak, a.g.e., s. 26/29.
- (98) Bk., Mardin, «Ideology and Religion...», s. 206.
- (99) Ş. Mardin, «Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire», CSSH, V-11, N. 1, January 1969, s. 264.
- (100) Bk., B. Toprak, «Türkiye'de Dinin Denetim İşlevleri», SBFD, C. XXXIII, No. 1-2, Mart-Haziran 1978, s. 175.
- (101) Aynı makale, s. 176/177.
- (102) Bk., B. Toprak, *Islam and Political Development...*, a.g.e., s. 38.
- (103) Bk., B. Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul, 1981.
- (104) Örneğin bk., M. Turhan, *Garphlaşmanın Neresindeyiz?*, İstanbul, 1972, 5. b.; D. M. Doğan, *Batılılaşma İhaneti*, İstanbul, 1977, 3. b.
- (105) S. F. Ülgener, *Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, İstanbul, 1981, s. 61.
- (106) Bk., Mardin, «Religion and Secularism in Turkey», a.g.m., s. 216.
- (107) M. Heper, a.g.e., s. 19 - Bellah'a atfen.
Benzer bir görüşü daha değişik ifadelerle M. Tunçay da savunmaktadır. Bk., *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981, s. 325 vd.
- (108) Mardin, *Din ve İdeoloji*, s. 120.
- (109) Aynı eser, s. 120/121.
- (110) Bk., Heper, a.g.e., s. 21.
- (111) M. Tunçay da Türk Devrimi'nin «eksik bir burjuva devrimi» durumunda kaldığını belirtmektedir. Ancak bu eksikliği Kemalistlerin «feodaliteyle bağlaşımlarından ötürü» toprak reformunu gerçekleştirememelerine ve «nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü kitlelerinin maddi kaderini değiştirmekte etkili olamamalarına» bağlamaktadır.
Bk., a.g.e., s. 214.

MİLLÎ SELÂMET PARTİSİ'NİN DOĞUŞU,
GELİŞMESİ VE İDEOLOJİSİ

I. MİLLÎ NİZAM PARTİSİ HAREKETİ:

A. HAREKETİ DOĞURAN SOSYO-EKONOMİK ORTAM:
MODERNLEŞME SÜRECİNDE SOSYAL BÖLÜNMELERİN
SİYASAL GRUPLAŞMALARA YANSIMASI:

Türkiye'nin Batılılaşma/modernleşme sürecine girmesi, aynı zamanda, toplumdaki sosyal bölümler yoluyla siyasal gruplaşmaları da etkilemiştir. Siyasal gruplaşmaları Batılılaşma sürecinde sosyal bölünmeler yoluyla belirleyen oluşum; gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek Cumhuriyet dönemlerinde sözkonusu girişimlere bürokrasinin öncülük etmesi ve belirli bir dönem toplumda en etkin sosyal güç olma durumunu sürdürmesidir. Bürokrasinin söz konusu her iki dönemde kazandığı böyle bir toplumsal konum, siyasal gruplaşmaların niteliğini de belirlemiştir:

Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma girişimlerinin merkezi otoritenin güçlendirilmesine de yönelik olması, bir yandan bürokrasinin geleneksel toplum yapısındaki nüfuzunu pekiştirmesine neden olurken, öbür yandan yenileşme hareketlerine karşı gösterilen tepkilerin bu hareketlerdeki öncülük rolünden dolayı, bürokrasiye yönelmesi sonucunu doğurmuştur.

Böyle bir oluşum, İmparatorlukta bir önceki bölümde belirtilen nedenler çerçevesinde dinsel muhalefetle kenar muhalefetin bürokrasiye karşı birleşmesine yol açmıştır.

Türk Devriminin ise bir uluslaşma süreci olduğu 1920

nüne alındığında, aynı şekilde bir siyasal gruplaşma tipolojisinin varlığından Cumhuriyetin ilk yılları için de söz etmek mümkündür.

Çünkü, Rokkan ve Lipset'in belirttikleri gibi¹ uluslaşmanın ilk aşamalarında siyasal gruplaşmalara kaynaklık eden fonksiyonel çatışmalardan çok, yerel ve kültürel çatışmalara rastlanır. Yerel ya da merkez-kenar çatışmalarının ulusal devletin merkezîyetçi eğilimlerine, ulusal birliği güçlendirme çabalarına karşı tepki olarak doğduğu görülür.

Bu açıdan, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri karşılaştırıldığında; Osmanlı döneminde İttihat ve Terakkinin merkezîyetçi, milliyetçi ve lâik unsur olarak oynadığı rolün, Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Halk Partisi tarafından oynandığı; Osmanlı döneminin son yıllarında olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de bu siyasetlere bir yandan kenar güçlerin öbür yandan İslâmcı gelenekçilerin karşı çıktığı görülür. Örneğin, Ulusal Kurtuluş Savaşında Kemalistlere karşı girişilen iç isyanlar ve Cumhuriyetin ilânından sonraki Doğu isyanları çoğu zaman bu iki muhalefet unsurunun birleşmesi olarak yorumlanabilir².

Türkiye'de modernleşme girişimlerine bürokrasinin öncülük etmesinin, siyasal gruplaşmalar açısından doğurduğu sözkonusu gelişmelerin, iki önemli sonucundan söz etmek mümkündür.

Birincisi, merkezîyetçi ve lâikleştirici bürokrasiye karşı mevcut olan muhalefetle dinsel muhalefetin, çoğu zaman, tecrübeli gözlemcilerin bile kolaylıkla ayırdedemeyeceği derecede içiçe geçmiş olmasıdır. İkincisi ise, siyasal iktidar mücadelesinde İslâmcı kenar muhalefetin bir oy potansiyeli olarak görülmesi ve bu potansiyelden yararlanmanın iktidar mücadelesine katılan seçkin gruplarınca adeta bir strateji haline getirilmesidir³.

Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı döneminde Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilâf Fırkası; Birinci T.B.M.M. döneminde Atatürk ve arkadaşlarına karşı olan İkinci Grup; Cumhu-

riyet döneminde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Sorbest Fırka; çok partili dönemde Demokrat Parti; 27 Mayıs sonrası dönemde Adalet Partisi bürokrasiye karşı girişimleri siyasal iktidar mücadelesinde İslâmcı kenar muhalefeti de yanlarına almayı başarmış hareketler olarak görülebilir⁴.

Bunun yanında, Cumhuriyet döneminin, siyasal gruplaşmalara kaynaklık eden sosyal bölünmeler açısından değişik bir boyutu da vurgulanmalıdır:

Cumhuriyet yöneticileri modern bir toplum olmanın aynı zamanda işlevsel bir boyut içerdiğini de bildikleri için, iktisadi yapıyı farklılaştırmada etken olan bir girişimci kesim yaratmanın gereğine inanmaktaydılar. Bu anlamda, Cumhuriyet dönemi, Türk toplumunda bürokrasinin güdümünde bir işlevsel bölünmelerin başlangıcını da oluşturmuştur, denebilir.

Cumhuriyet döneminde, 1930'larda, işlevsel bölünmenin tohumlarının atılması, aynı zamanda, siyasal gruplaşmaların yerel ve kültürel çatışmalardan daha çok, sosyo-ekonomik çıkar çatışmalarından kaynaklanması sonucunu doğurmuştur.

Bu bakımdan 1930-1950 dönemini siyasal partilerin varlık nedenlerini ekonomik çıkar çatışmalarına dayandırma-larının belirgin hale gelmesi süreci olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Bu süreç, girişimci sınıfın bürokrasinin güdümünden kurtulmasının mücadelesini içermesi ve bu mücadelenin, İkinci Dünya Savaşının zorunlu kıldığı ekonomik sınırlandırma politikası ve CHP içindeki toprak reformu tartışmaları etkenleriyle birleşerek, bürokrasinin aleyhine sonuçlanması açısından önemli bir dönüm noktası niteliğindedir.

1930-1950 döneminde iktisadi ve siyasal iki oluşum dikate değer niteliktedir:

Birincisi, bürokrasinin güdümünden kurtulacak denli güçlenen girişimci sınıfın iktisadi yapıyı denetim altına almak istemesidir. Örneğin, 1948 Kasımında İstanbul'da

toplanan İktisat Kongresinde, devletin ekonomik alanda öncülüğünü tamamlamış olduğu ve artık sadece eğitim, haberleşme, milli savunma araştırma, denetim vb. gibi temel kamu hizmetleriyle uğraşması gerektiği; ekonominin özel kişilerce yönetilmesinin, dolayısıyla devletin bu alanda bir rey karşısına hem bir denetçi hem de bir rakip olarak çıkmamasının zorunlu olduğu kararlaştırılmıştır⁵.

İkinci ise, girişimci sınıfın güçlenmesinin siyasal sisteme de yansarak, çok partili siyasal hayata geçilmesidir⁶.

Demokrat Parti (DP), bu gelişme sonucu siyasal sistem içindeki yerini alarak 1950'de iktidara gelmiştir.

DP'nin iktidarı ele geçirmesinde asıl etken girişimci sınıfın yanında, kırsal kesimin desteğini de sağlamış olması. CHP'yi lâikliğinden dolayı hiç bir zaman «affedemeyen» dinsel gelenekçilerin de bu muhalefete katılmış bulunmasıdır⁷. Ya da Cem'in deyiimiyle⁸, dinsel gelenekçilerin tepkisinin DP'de somutlaşmasında «halka tepeden bakan CHP bürokratları»nın önemli katkısı olduğu kadar; eşrafın batılılaşmayı her dönemde kullanmış olmasının; onu ortak düşman yaparak köylüyle özleşmiş kendi sömürüsünün yarattığı yoksulluğu Batılılaşmanın görüntüsüne yüklemiş bulunmasının; DP'nin doğuşuna kadar hem CHP iktidarına katılmış hem de halkın içinde CHP'ye karşı görünmeyi başarmasının da önemli katkıları vardır.

1950'den sonra, bürokrasinin siyasal etkinliği giderek azalmış; eskiden iktidarı tek başına kullanan bürokrasi, yeni gruplarla paylaşmaya, hatta bunlara bırakmaya başlamıştır. Demokrat Partinin 1960 yılına kadar süren iktidarı döneminde, bu açıdan, en önemli olgunun, bürokrasinin güçlenen girişimci sınıf karşısında otonomisini yitirmesi olduğu söylenebilir⁹.

DP dönemini, özel girişimciliğin siyasal iktidarda önemli ölçüde söz sahibi olması yanında, kapitalist yoldan sanayileşmenin başlangıcı da saymak gerekmektedir:

Sanayileşmede izleyeceği politikayı programının (43-50.) maddelerinde çizen DP, «iktisadi hayatta özel teşebbüs

ve sermayenin faaliyeti esastır» ilkesini kabul etmekteydi. Program aynı zamanda, devlet girişimciliğinin özel girişimcilğe engel olmamasını onlarla eşit koşullar altında rekabet etmesini de öngörmekteydi¹⁰.

Bu öngörünün Menderes Hükümetlerinin programlarında «devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak, hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek» gibi uygulanacak iktisat politikasının ana stratejisi olarak somutlaştığını görmekteyiz¹¹.

DP'nin uyguladığı iktisat politikasının yarattığı en önemli sonuç; sanayileşmeyi sağlamaktan çok, borçlanma ve enflasyonla yaratılan bir ekonomik canlılıktır. Fakat, sabit gelirlerinin enflasyondan en çok etkilenen kesim olmaları, bu ekonomik canlılıktan yararlanmalarını önlemiş, hatta yaşam düzeylerini olumsuz yönde etkileyerek, zarar görmeleri sonucunu doğurmuştur.

Uygulanan enflasyonist politikayla bir yandan özellikle subayların ve CHP döneminde devrimci kadronun çekirdeği olan memurların oluşturduğu sabit gelirli kesimin kırılan siyasal nüfuzunun yanında hayat düzeyinin düşmesi; öbür yandan ticaret kesiminin büyük kazançlar elde ederek birdenbire yükselmesi, asker sivil bürokrasiyi DP iktidarına cephe almaya sürüklemiştir¹².

İktidarın ise, muhalefetin şikayetlerini gidermeye çalışacağına, muhalefet etme olanaklarını ortadan kaldırarak durumunu koruma yolunu seçmesi, 27 Mayıs 1960 hareketine yol açmıştır¹³.

Böylece, asker-sivil bürokratlar, 27 Mayıs hareketiyle, kendi başlatmış olduğu genel oy ve çok partili siyasal hayat evreleriyle elinden kaçırdığı iktidara yeniden kavuşmuştur¹⁴.

Fakat, 1960'dan sonraki gelişmeler, bürokrasinin siyasal iktidardan gene düşmesine yol açacak nitelikte olmuştur.

Söz konusu gelişmeleri, Türk toplumunun özellikle 1960'lardan sonra hızlı kapitalistleşme sürecine girmesinin¹⁵

giderek fonksiyonel bölünmelerin keskinleşmesinin siyasal gruplaşmalara yansımaları olarak belirtmek mümkündür.

Şüphesiz, bu süreç içinde 1965'de Adalet Partisi'nin iktidara gelmesi önemli bir dönüm noktasıdır. Şu açıdan ki; AP, hem DP'nin devamı olduğunu söyleyerek¹⁶ dinsel muhalefeti bürokrasiye karşı yanına almanın yeni bir simgesi¹⁷ olmuş, hem izlediği iktisat politikasıyla işlevsel bölünmelerin keskinleşmesine yol açmış; hem de Milli Nizam Partisi'nin (sonra Milli Selâmet Partisinin) doğumunu hazırlamıştır. Bu bakımdan, önce 1960'dan sonraki AP dönemini de kapsayan iktisadi gelişmeler üzerinde durmakta yarar vardır:

1963'lerde iktisadi yapıda görülen en önemli değişim, toplam üretim içinde tarımsal üretim payının görece olarak azalmasına karşılık, sanayi malları üretiminin hem görece hem de mutlak olarak sürekli bir artış göstermiş olmasıdır. Başka bir anlatımla, 1963, tarıma oranla sanayi kesimindeki gelişmelerin çok daha yüksek düzeyde oluşmasının başlangıcıdır.

Gerçekten de, 1962'lerden başlayarak sanayi kesimi gerek üretim açısından gerek gelir açısından tarımdan üç kere daha hızlı gelişmiştir. Örneğin, 1962-1971 döneminde tarımdaki % 43'lük (36 milyar) gelişmeye karşılık, sanayiın ulusal gelire katkısı 1962'de 13 milyar lira iken; 1971'de % 140'lık bir gelişmeyle 31,2 milyar liraya ulaşmıştır. Başka bir deyişle, 1962'de tarımın ulusal gelir içindeki payı % 34 iken, 1971'de % 27,6'ya düşmüş; sanayiın payı ise, aynı yıllar içinde % 17,6'dan % 24,2'ye yükselmiştir. Dolayısıyla, 1972 yılının ilk altı aylık tahminlerine göre, Türkiye'de ilk kez sanayi kesiminin ulusal gelire katkısı tarımı geçmiş ve artık gelir açısından da tarım birinci kesim olma durumunu yitirmiştir¹⁸.

Bu arada, sanayileşme tablosunu tamamlayabilmek için, sanayi kesiminin kendi içindeki oluşumlara da değinmek gerekmektedir. Bu oluşumları şu şekilde özetlemek mümkündür:¹⁹

• İmalât sanayiinde büyük iş yerleri olarak nitelenebilen 10 kişiden çok çalıştıran özel kesime ait kurumların bu sanayii içindeki payı yıldan yıla artmıştır. Sözkonusu özel kesim işyerlerinde yapım sonucu yaratılan değerin Türkiye imalat sanayii gelirine oranı 1950'lerde % 32 iken, hemen hemen sürekli bir artış göstererek, 1962'de % 44 olmuştur. Özel kesimdeki büyük iş yerleri katma değerinin Türkiye imalat sanayii gelirine oranı 1963'de % 38 iken sürekli bir artışla 1967'de % 50'ye ulaşmıştır.

• Bunun yanında, özel kesime ait 10 kişiden çok çalıştıran iş yerleri içinde de daha büyük olanların katkısı zaman içinde artmıştır. Örneğin, 1963 yılında 10-19, 20-49 kişi çalıştıran iş yerlerinin katkısında bir azalma görülürken, 50 kişiden çok çalıştıran işyerlerinin katkısında bir artma görülmüştür. Göreli olarak, en çok düşüş gösteren iş yerleri 10-19 kişi çalıştıran kurumlar olmuştur. Buna karşılık 200-499 sonra 1000 ya da daha çok kişi çalıştıran kurumlar en çok artış göstermişlerdir. Bu açıdan, 10 kişiden daha çok kişi çalıştıran iş yerlerinde daha büyük firmaların giderek katkılarının arttığını söylemek mümkündür.

Bunlardan başka, Türkiye Odalar Birliği'nin 1970'lerde açıkladığı «sermaye istatistikleri», sanayi kesiminin kendi içindeki oluşumlarının iktisadi yapının farklılaşmasına ilişkin olarak doğurduğu sonuçları göstermesi açısından ilginçtir.

Özetlersek, sanayileşme sürecine girmenin sermaye birikimiyle ilgili boyutlarının şu nitelikleri gösterdiği söylenebilir²⁰:

• 1968'de anonim şirket başına 2,5 milyon sermaye düşerken 1969'da yeni şirketlerin sermaye ortalaması 3,7 milyon liraya yükselmiştir. Yani, 1968'de 1.12 milyar lira sermaye ile 395 anonim şirket kurulan Türkiye'de 1969 yılı toplam sermayeleri 895 milyonu bulan 242 yeni anonim şirket getirmiştir. Dolayısıyla, sayıca az fakat sermayeye daha güçlü şirketlerin kuruluşu 1970'lerin belirgin özelliği olmuştur.

• Eski ve küçük firmalar arasında fesih ve tasfiye eğilimi 1970'lere doğru görülen önemli bir olay niteliğindedir. 1969'da iflâsa sürüklenen sermayelerdeki artış % 62,5 oranına ulaşmış ve «konkordato» isteğinde bulunan firmaların sayısı da % 20 oranında artmıştır. Bu ise büyük sermayenin küçükleri yok etme ya da kendi içine çekmeye yönelik gelişmelerin önemli bir kanıtıdır.

İktisadi yapıdaki farklılaşmanın toplumsal yapıda 1960'lara değin siyasal iktidara damgasını vuran ticaret burjuvazisinin yanında, özellikle 1965'de iktidara gelen AP'nin izlediği iktisat politikasının da teşvikiyle ²¹ bir sanayi burjuvazisinin oluşması, toprak ağalarının siyasal plandaki güçlerini yitirmeye başlaması²² ve bürokrasinin girişimci kesim (sanayi ve ticaret burjuvazisi) karşısında önemli ölçüde otonomisini kaybetmesi²³ biçiminde yansıdığı söylenebilir.

Özetleyecek olursak; Türkiye'nin modernleşme sürecinde 1950'den beri oluşan gelişmeleri siyasal alanda çok partili düzene; ekonomik ve toplumsal alanda ise işlevsel bölünmelerin keskinleşmesini doğuran kapitalizme geçiş olarak değerlendirmek mümkündür.

Türkiye'nin sosyo-ekonomik bir sistem olarak kapitalizme geçiş sürecinde AP iktidarı dönemi sistem içi gelişmelerde önemli bir konuma sahip olmuştur. Yapısında büyük toprak sahiplerini girişimci sınıfları (sanayi ve ticaret burjuvazisi) ni barındıran AP²⁴, kapitalist gelişmenin hızlanmasına paralel olarak toplumdaki işlevsel bölünmelere ilişkin oluşumları kendi içinde yaşamıştır

Bu oluşumlara yol açan ilk hareketin, AP döneminde gerçekleşen iktisadi büyümeden en az payı alan küçük imalatçı kesiminin başka bir deyimle küçük burjuvazinin²⁵ tepkisiyle doğduğu söylenebilir. Nitekim, Cem'in belirttiği gibi «özel sanayinin giderek etkinlik kazanması sonucunda, Anadolu'daki küçük sermaye kuruluşları kendilerinin ikinci plana itildiğini görmüş, taleplerinin AP tarafından karşılanmadığını farketmişlerdir²⁶.

AP'ye gösterilen sözkonusu tepkinin önce Milli Nizam Partisi (MNP) 'nde daha sonra da Demokratik Parti (DP)' de ifade bulduğunu görmekteyiz.

Tabiatıyla MNP hareketi asıl konumuz olan Milli Selâmet Partisi'nin öncülü olması açısından DP'den ayrı bir yere ve öneme sahiptir.

Fakat, MNP'yi doğuran 1960'dan sonraki sosyo-ekonomik gelişmelerin yanında, yasal düzeyde yansıyan, özünde ideolojik sayabileceğimiz başka bir oluşumdan da söz etmek gerekmektedir.

Bu oluşum, 27 Mayıs hareketinin toplumsal değişme açısından en önemli ürünü olan 1961 Anayasasıdır.

1961 Anayasasının ise, MNP'nin kurulması ve kapatılması açısından bizi ilgilendiren iki özelliği bulunmaktadır: Birincisi, siyasal düşünce özgürlüğüne verdiği önem²⁷; ikincisi, «çağdaş uygarlık telâkkileri, müesseseleri, yaşayış tarzı üzerine (dayanması)»²⁸ dır.

Anayasanın, 1961 sonrası siyasal ideolojilerin yaygınlaşmasını kolaylaştıran özgürlük ortamında milliyetçi ve sosyalist ideolojiler yanında dinci ideoloji de ön plana çıkmıştır²⁹.

Fakat, Anayasanın siyasal düşünce özgürlüğüne verdiği önem, 27 Mayıs sonrası dönemde bir yandan çeşitli siyasal ideolojilerin yayılmasına ortam hazırlarken, öbür yandan «çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma» amacı çerçevesinde anayasada yer alan bazı ideolojik özlü ilkeler özellikle dinci ideolojinin yayılma sınırlarını da belirlemiştir.

27 Mayıs hareketinin bürokrasinin Cumhuriyetin kuruluşunda sahip olduğu nüfuzunu ele geçirmesi olayı olduğu yolundaki nitelememiz hatırlanacak olursa, 1961 Anayasasının ideolojik niteliği daha net olarak görülebilir. Bu niteliği sağlayan etken, 27 Mayıs hareketini yönlendiren Kemalizmin ilkelerinin 1961 Anayasasına da yansımış olmasıdır³⁰. Nitekim bu durumun anayasanın «Devrim Kanunlarının Korunması» başlığı altında «bu Anayasanın hiç bir hükmü, Türk toplumunun çağdaş uy-

garlık seviyesine erişmesi ve Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini koruma amacını güden... Devrim Kanunlarının, bu Anayasanın halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamaz ve yorumlanamaz»³¹ diye dile getirildiğini görmekteyiz.

B. MİLLÎ NİZAM PARTİSİ'NİN KURULUŞU VE PROGRAMININ İÇERDİĞİ ESASLAR:

MNP'nin Türk siyasal hayatına doğmasına neden olan olay Türkiye Odalar Birliği içindeki kişisel düzeyde görünen bir çekişmeyle ilgilidir:

1966 yılında Türkiye Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanlığına getirilen Prof. Dr. Necmettin Erbakan, 1968'de büyük ticaret ve sanayi çevrelerine karşılık «küçük ve orta çaptaki iş adamlarının temsilcisi olarak» Odalar Birliği başkanlığına seçilmiştir³².

Ancak, görüşleri büyük ticaret ve sanayi kesiminin etkin olduğu İstanbul ve İzmir Ticaret Odalarının tepkileriyle karşılaşan Erbakan; AP iktidarının Ticaret Bakanı tarafından başkan olarak tanınmayarak bu önemli karar merkezinin yönetiminden hemen uzaklaştırılmış, hatta AP'den milletvekilliği aday adaylığı da veto edilmiştir³³.

1969 genel seçimlerine Konya'dan bağımsız aday olarak giren ve kazanan Erbakan, Anadolu küçük girişimci kesimin tepkisini şu şekilde dile getirmiştir:

«Ekonomik mekanizma büyük kent tüccarlarından yana işlemekte, Anadolu tüccarı, kendilerini üvey evlat olarak bilmektedir. İthalat kotalarından aslan payı üç dört kentin tüccarına ayrılmakta ıdırı... Anadolu bankalarında toplanan mevduatı, Anadolu halkı yatırmakta, ama bu para kredi şeklinde büyük kent tüccarına verilmektedir... Odalar Birliği tümüyle komprador-mason bir azınlığın varlığı halinde çalışmaktadır. Koca teşkilât komprador ti-

caret ve sanayiın kontrolü altındadır. O halde önce idare heyetine girelim ve Odalar Birliğini Anadolu tüccar ve sanayicisinin de hizmetine yarar bir hale getirelim dedik.»³⁴

Odalar Birliği içindeki mücadele, Anadolu küçük ve orta girişimciliğinin Erbakan'ın önderliğinde bir siyasal parti olarak örgütlenmesini gerektiren boyutlara ulaşmıştır. Böylece, **Millî Nizâm Partisi** 26 Ocak 1970'de³⁵ Türk siyasal hayatındaki yerini almıştır.

MNP'nin kuruluşunu zorunlu kılan nesnel koşullar sanayileşen Türk toplumundaki işlevsel bölünmelerin keskinleşmesinin bir sonucu olmasına rağmen; basın ve kamuoyu, yeni partiyi ve yöneticilerini siyasal yollarla Türkiye'de İslâmiyetin destekleyicisi olarak nitelemiştir.

Gerçekten de İslâmcı ideolojiyi savunduğu açık olan Bugün ve Sabah gazetelerinin MNP'yi bu şekilde «lanse» ettikleri söylenebilir. Bu gazetelerden birincisi, okuyucularına MNP'nin sağcıların partisi olacağına ilişkin güvence verirken; ikincisi, partinin Anadolu'nun tüm «mukaddesatçıları» tarafından beklenen tüm sağcılarının gerçek çıkarlarını gözeterek, ortanın sağında bir parti olduğunu vurgulamaktaydı³⁶.

Partinin böyle tanıtılmasında bir abartma olduğu söylenemez. Çünkü, Erbakan daha 1969 seçimlerine aday olarak katılırken «milliyetçi ve mukaddesatçı bir Türkiye yaratmak» sloganını kullandığı gibi; Nizamülmülk'den Sultan Hamid'e kadar bir çok Sultanın partinin kurucuları arasında yer aldığını söylemekteydi³⁷. Ayrıca, Erbakan, 26 Ocak 1970'de yaptığı bir basın toplantısıyla MNP'nin mason, komünist ve siyonistler dışına herkesi üye olarak kabul edeceğini bildirmekteydi³⁸.

MNP'nin kuruluş kongresi 8 Şubat 1970'de Ankarada «Allahüekber, Amin, İnşallah» sedaları arasında tekbir getirerekten yapıldı³⁹. «Kuruluş Beyannamesinde ise; «Allah'ın, hakkı tutma, iyiyi sağlama ve kötüyü men etme yolunda bulunmak üzere seçtiği mümtaz ve aziz milletimiz

(in)... asırlardan beri özleyip (beklediği) kendi ruhunun derinliklerinden gelen... mânâ ve madde sahasında yeniden doğuşundan başka bir şey olmayan (Millî Nizam Partisinin)... milletimizin fıtratında mevcut ahlâk ve fazileti, kuvveden fiile çıkarmak ve bu sayede cemiyetimize nizâm huzur, içtimai adalet... saadet ve selâmet getirmek gayesiyle kurulduğu» belirtilerek; «Hakkın yardımıyla çok yakın bir gelecekte, milletimizin yeniden bütün dünyaya örnek büyük bir medeniyet kuracağı» müjdelanmaktadır⁴⁰.

Dolayısıyla MNP'nin diğer partilerin tohumun kabuğunu boyama çabalarından öteye geçmeyen gaye ve tutumlarının yanında açılmış halis, özden ve içten gelen ve mesut neticeye giden, hayat ve maneviyat dolu tek ve kesin (hamlesi)» olduğu belirtilerek; bu bakımdan MNP'nin dokuzuncu parti değil, birinci parti olduğu vurgulanmaktadır⁴¹.

Kuruluş Beyannamesi'nde ayrıca, tarihsel gelişim içinde gerileyişimizin nedenleri, Doğu ve Batı medeniyetleri kıyaslanarak şu düşünceler belirtilmektedir:

«Tarihsel en büyük millet olarak örnek medeniyetler kurmuş, insanlığa ışık tutmuş, dünyanın nizamını tanzim ve idare etmiş olan milletimiz (...) aynı zamanda maddi alanda da Batı'dan önde idi). İlim, fen, teknoloji, öğretimde ve eğitimde ileri idil ve bilhassa ahlâki üstünlüğümüz her sahadaki başarımızın temel taşıni teşkil ediyordu... Milletimizi dıştan yenemeyen batıl güçler, uzun asırlar sonra onu içten yenme yoluna yöneldiler ve bu hususta zamanla büyük başarılar sağladılar. Milletimizi kendi öz benliğinden uzaklaştırma ve fıtratında mevcut ahlâk ve fazileti tatbikat sahasından kaldırmaya matuf maksatlı çalışmalar birkaç asırdan beri onu içten yıkmaya hususunda mühim merhaleler katetti. Tanzimatla su yüzüne çıkan ve bilahare günden güne meşrutiyet (metinde yanlış) kazanmaya başlayan kozmopolitlik ve gayrı millilik hareketleri maddi ve manevi alanda gerilememize sebep olmuş ve Büyük İmparatorluğumuzu kısa zamanda çöktürmeye ve yıkmaya kâfi gelmiştir.»⁴²

MNP'yi doğuran koşulların doğal olarak Programına da yansıdığını görmekteyiz. Gerçekten de, partinin programı incelendiğinde, MNP hareketini doğuran ekonomik ve sosyal sorunlara önerilen çözümlerin yanında, modernleşmenin doğurduğu sonuçlara gösterilen ideolojik tepkilerin de yer aldığını söylemek mümkündür:

MNP Programı⁴³ nın «Esas Gaye» bölümünde partinin «... Milletimizin fitratında mevcut olan yüksek ahlâk ve faziletin, kuvveden fiile çıkarılmasını, inkişafını ve Cemiyetimize nizam, huzur, içtimai adalet ve vatandaşlarımıza saadet ve selâmet getirmesini gaye edindiği» (madde: 1) söylenerek; «Milletimizin geçirdiği büyük tarihi tecrübeler ve kazandığı olgunluk sayesinde, milli ve manevi değerlerimize hâlel getirmeden demokratik hukuk nizamı içerisinde manevi ve maddi kalkınma hareketlerinin... bir sentezini [getireceği] yeniden dünyaya örnek üstün bir medeniyet [kuracağı]» (madde: 3) belirtilmektedir.

Proğrama göre, ayrıca, «mutlak olarak cemiyeti gözetip, ferdi ihmal eden veya ferdi gözetip, cemiyeti ihmal eden sistemlerin içtimai adalet anlayışı... ve tatbikatı... yeterli [bulunmamaktadır]». «İçtimai adaletten maksad»ın ise, «fertle cemiyet ve halkla emek arasında adilâne bir dengenin bulunması» olduğu belirtilerek; partinin «bu dengede... sadece adaleti kifâyetli addetmeyip, fazilet ve ihsan ile daha mesut cemiyet nizamına ulaştırılmasını gaye saydığı» (madde: 5) hususuna dikkat çekilmektedir. Bu bakımdan, «fertlerin iç düzeni bozulmaya terkedildikten sonra dışta yapılacak düzen değişiklikleriyle bütün meselelerin hal yoluna gireceğini zanneden görüşler... kifâyetsiz...» (madde: 5) sayılmaktadır.

MNP Programı, «içtimai adalet»in sağlanmasında «maddi ve manevi alanda kalkınma»nın gerçekleştirilmesinde ve «ferdin iç düzeni»nin oluşturulmasında uygulanacak «Maarif Politikası»na ayrı bir önem vermektedir. Programda bu husus; «İlme ve âlime en fazla kıymet.. veren ve hürmet eden aziz Milletimizin hizmetinde Partimizin

birinci derecede ehemmiyet verdiği dava maarif kalkınmasıdır. İlim ve medeniyet yarışında Milletimizin lâıyk olduğu mevkie erişmesi ancak bu sayede mümkün olacaktır.» (madde: 18) şeklinde dile getirilerek; «bu itibarla az gelişmiş olmaktan kurtuluncaya ve insanlık camiasında her bakımdan örnek millet seviyesine erişinceye kadar marif sahasında bir milli kültür mücadele hareketinin başatılması icap ettiğine kaniiz» (madde: 18) denilmekte; «yeni nesillerin inançlı, çalışkan, vatanperver, milli ahlâka, aile nizamına ve aile disiplinine bağlı, milli mefkûremize, kültürümüze ve tarih şuurumuza sahip, hakşinas, feragât-kâr ve fedakâr, ilim, teknik ve medeniyet yarışında bütün insanlığa ışık tutacak bir seviyeye erişme azminde olarak yetiştirilmesi.» (madde: 19) gereği vurgulanmaktadır.

Programın bir başka yerinde ise, «Maarif Politikası» içinde «din eğitimi» ne verilen yer şu şekilde anlatılmaktadır: «Partimiz temel hak ve hürriyetlerin umumi esasları dahilinde vatandaşları öğretim ve eğitime tâbi tutmak suretiyle dinî öğretim noksanından doğacak mahsurların izale edilebileceğine ve dinin istismardan kurtulacağına inanır.» (Madde: 28-Vurgu: AYS).

Programda din eğitimine verilen bu yerin MNP'nin laiklik anlayışının bir uzantısı olduğu söylenebilir. Nitekim parti programının «Vicdan Hürriyeti» başlığı altında yer alan lâiklik anlayışının şu şekilde temellendirildiğini görmekteyiz: «Din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak tarif edilen lâikliğin dine baskı ve dindarlara saygısızlık gayesine âlet edilmesine karşıyız. Lâiklik mevzuunda partimizin ölçüsü; bu müesseseyi din aleyhtarlığı şeklinde bir tatbikata döken her nevi anlayışa karşı olmak şeklinde ifade edilebilir... Milletimizi dinî bilgiden kısmen veya tamamen mahrum bırakmaya müncer olabilecek yanlış politikanın yerine, dinî hislerin istismarına mahal ve imkân bırakmayacak mahiyette bir eğitim ve öğretim politikası takip ve tatbik etmek dâvasındayız.» (Madde: 6 - Vurgu: AYS)

Özetle diyebiliriz ki, MNP'nin programından buraya

kadar aktarılan hususların ortak özelliği; sosyal hayat içinde ve iktisadi faaliyetlerde rol alacak «inançlı insan tipi» yaratmak ve «ahlâkî nizam»a önem vermektir. Nitekim, programın iktisadi hayata ilişkin önerileri de böyle bir anlayışı yansıtacak öğelere sahiptir.

Programa göre, «iktisadi nizam»ın esası «ahlâkî nizam»dır. Çünkü, «insan unsurunun sağlam olduğu cemiyetlerde, fertlerden azami randıman sağlandığından... rejimlerin ve iktisadi sistemlerin rolü ikinci planda kalır» (madde: 49). MNP bu bakımdan, «İktisadi hak ve hürriyetleri ferдин elinden alarak devletleştiren» komünist düzene; öbür yandan «sermaye hareketlerini insanlığın maddi ve manevi gelişmesine zarar verecek şekilde başıboş bırakan sermayeye ve sermayenin nemalanmasını mücerret gaye sayıp insanlığı vasıta addeden ve bir kısım kimselere meşru esaslar dışında çalışmadan tufeyli şekilde istismar imkânları sağlayan materyalist-kapitalist görüşlere» (madde: 49) de karşıdır.

Bunun yanında, MNP iktisadi felsefesinin esasını oluşturan «helâl kazancı teşvik etmek ve mülkiyet hakkına hürmetkâr olmak» (madde: 49) ilkeleri çerçevesinde «özel teşebbüsü geliştirmeye, teşvik etmeye yol gösterici olma-ya» (madde: 50) özen göstereceğini belirtmekle beraber; «halen tatbik edilmekte olan mahdut zümre özel sektörcülüğü yerine kalkınmayı bütün yurt sathına yayıp bir yaygın özel sektör politikası yürütmeyi» (madde: 51) öngörmektedir. Böyle bir politikada devlete de özel girişimciliğin kuramadığı ekonomik ve sınai kuruluşları kurup verimliliğini sağladıktan sonra özel girişimciliğe aktarmak görevini yüklemektedir (madde: 51)

MNP, aynı zamanda, «siyasi ve iktisadi bağımsızlığın teminatını ağır sanayii» (madde: 58) kurmakta görerek; sanayileşmeyi sağlamak için yeni bir «Sanayii Teşvik Kanunu»nun çıkarılmasını savunmakta (madde: 58); «sınai kuruluşların bütün yurt sathına dağılması» (madde: 60) nı sağlayarak; «sermayenin teşekkülü ve sanayileşme hareketi

lerine tahsisi için teşvik edici ve kolaylık gösterici usullerin tatbik edilmesi» (madde: 64) ni istemektedir.

Erbakan'ın «Birinci Büyük Kongre»de özetlediği gibi, MNP iktisadi alanda şu «köklü değişiklikler»i öngörmektedir:

1 — Mahdut özel sektörcülük ve devletçiliğin yerine yaygın özel sektörcülüğün ikame edilmesi,

2 — Yatırımların az gelişmiş bölgelere tevcihi,

3 — Merkezi (metinde yanlış) plânlama yerine, bölgesel plânlamaya geçilmesi,

4 — Açık, gizli ve muzur israfın önlenmesi,

5 — Sömürücü faizciliğin zararlarından halkımızın ve ekonomimizin kurtarılması...

6 — Vergiyi sonunda fakire yükleyen sistemin değiştirilmesi...

7 — Kredi sisteminin tamamının (değiştirilerek)... çalışmak isteyen insanların her zaman, işlerinin verimlilikleri derecesinde para bulacakları bir nizamın getirilmesi...

8 — Topraktan azami istifade [yi] sağlayacak yeni esaslar [ın] (getirilmesi)...

9 — çalışmayı ibadet aşkı ile yapacak ruhun ihyası...

10 — Milli turizme [dönülerek] milli mehfahirimiz [in], şehitlerimiz [in], büyüklerimiz [in], evliyalarımız [ın] [tanınması]⁴⁵.

Yukarıda Programında belirtilen, «iktisadi esaslara» bakılarak MNP'nin büyük girişimciliğin ekonomik sistem içinde kazandığı etkinliğe Anadolu orta/küçük girişimciliğinde doğan tepkileri simgelediği söylenebilir.

MNP Hareketine kadar Türkiye'nin modernleşme süreci içinde dinsel muhalefet kendi başına ortaya çıkamamıştır. Gerek Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerek Cumhuriyet döneminde dinsel muhalefet, görünüşte Batılılaşmaya karşı tepki olarak kenar muhalefetin yanında yer almış ve her iki dönemde sınıfsal muhalefetle çıkmıştır.

Cumhuriyet dönemi ve özellikle 1950'den sonraki sosyo ekonomik gelişmeler bu çakışmada dinsel muhalefetin özerklik kazanmasını sağlayacak evreler içermiştir. AP iktidarı dönemi bu açıdan son evre olarak nitelenebilir. Çünkü, sosyo-ekonomik alanda küçük ve orta girişimciliğin temsilcisi olarak gördüğümüz MNP'nin doğuşu iktisadi yapının farklılaşmasının AP'de yarattığı çelişkiden kaynaklanmıştır.

Küçük ve orta girişimciliğin MNP'den önce AP içinde yer almasının nedenleri; AP'nin devamı olduğunu söylediği DP döneminde özellikle 1954-1958 yıllarının en çok küçük sanayiciler, ikinci derecede de küçük ticaret kesimi için refah dönemi olmasına bağlanabilir¹⁶.

Söz konusu kesimler, AP iktidarına karşı da aynı beklentiler içinde olmuşlardır. Fakat, böyle bir beklentiye AP'nin gerçekleştiremediğini görmüş bulunuyoruz¹⁷.

MNP, bu noktada DP ve AP'den farklı olarak dinsel muhalefeti kendi sosyo-ekonomik tabanına dayandırarak ortaya çıkmıştır¹⁸ diyebiliriz.

Nitekim, Yücekök'ün de belirttiği gibi, «sanayileşme karşısında bazı bölgelerde sönmekte olan esnaf ve sanatkâr çevrelerinin temsilcisi olarak Türk siyasal hayatında beliren Milli Nizâm Partisi, altlarında hızla kayan sosyo-ekonomik tabanı dinsel bir ideoloji ile tutmaya çalışanların... kapitalizmin yarattığı değişim sonucu, içinde yaşadıkları geleneksel ortamı da kaybeden küçük esnaf, el sanatkârları ve küçük çiftçiler [in] kendilerine yabancı ve haksız gelen yeni ortamda kişilik bunalımları [geçirerek] sosyal yapı içinde tutunacak bir yer [aramalarının]»¹⁹ sonucu doğan bir eylemdir.

C. MNP'İN KAPATILMASI:

1961 Anayasasının sahip olduğunu belirttiğimiz ideolojik özü 1965 tarihli «Siyasi Partiler Kanunu»nun ilkelerini de belirlemiştir. Gerçekten de «Siyasi Partiler Kanunu»

nun 83. ve 107. maddeleri arasında yer alan hükümleri, Kemalist ideolojinin ilkeleri doğrultusunda oluşturulan bir meşruluk anlayışının öğeleri niteliğinde saymak mümkündür. Söz konusu maddelerin «Parti Yasaklamaları»nı belirleyen örneğin «Üçüncü Bölüm»ünün genel başlıkları bile bu niteliği kanıtlayabilir. Özellikle 92. ve 99. maddeleri arasında yer alan genel hükümler dinci ideolojinin yayılma sınırlarını belirtmesi açısından ilginçtir.⁵⁰

Nitekim, Anayasa Mahkemesi 20.5.1971'de MNP'yi kapatma kararını Siyasi Partiler Kanunu'nun 101. maddesinin⁵¹ yanında yukarıda belirtilen 32., 94., ve 97 maddelerine dayandırarak vermiştir⁵².

Kemalist ideolojinin ilkelerinin sınırlarını çizdiği siyasal sistem içinde MNP, «sistemin üstünde» bir çatışmaya yönelmesi sonucu kapatılmıştır.

Çünkü meşruluğunu değişik bir ideolojiden alan bir siyasal sistem içinde yer almasına rağmen, MNP'nin dayandığı başka bir meşruluk anlayışı söz konusudur: MNP'nin içinde yer aldığı siyasal sistem: meşruluk kaynağı olan Kemalist İdeolojinin geçiş toplumunun milliyetçiliğini temsil ettiğini biliyoruz. Oysa, geleneksel toplumun hâkim ideolojisi olan dinci ideoloji «millet» kavramına değil, «ümme» kavramına önem verdiğinden, meşruluk anlayışı da bu esaslara dayanır⁵³. MNP'nin kapatılmasındaki temel ideolojik neden her şeyden önce bu farklılıktan kaynaklanmaktadır. Çünkü, MNP'nin siyasal sistem içinde hareket edebileceği alanın sınırları geleneksel toplumdaki ideolojiye rakip olarak doğan ve hâkim duruma gelen milliyetçi ideoloji, yani Kemalizm tarafından saptanmıştır.

MNP'nin kapatılmasında belirleyici bir etken olarak o günkü siyasal ortamın, yani 12 Mart döneminin özelliklerini de gözönünde tutmak gerekmektedir. 12 Mart döneminin en belirgin özelliği ise, bürokrasinin iktidara ağırlığını yeniden koyma denemesi olması ve kemalist ideolojinin izlerini taşımasıdır.

Gerçekten de, 12 Mart 1971 günü Türk Silâhlı Kuvvet-

lerinin AP iktidarına verdiği muhtıraya bakacak olursak, bu olguyu (bürokrasinin iktidara ağırlığını yeniden koy-masını) açık olarak görebiliriz:

Kuvvet Komutanlarının imzasını taşıyan «muhtıra»da; «Parlâmento ve Hükümet, süregelen tutum, görüş ve icra-atıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekono-mik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamu-oyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları ta-hakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyetinin gelece-ği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür» denilmekte; buna çözüm olarak Türk Silâhlı Kuvvetlerinin, «... Anayasasının öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili»ni zorun-lu gördüğü belirtilmekte; ve «bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silâhlı Kuvvetleri [nin] ka-nunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuri-yetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlı... olduğu vurgulanmaktadır⁵⁴.

Görüldüğü gibi, muhtıradaki ana tema, toplumun içine girdiği bunalımdan kurtuluşun tek yolunun Kemalist ideo-loji doğrultusunda getirilecek çözümler oluşudur.

Bu açıdan, 12 Mart döneminin ilk Başbakanı Nihat Erim'in Türk Silâhlı Kuvvetlerinin bu eylemini yorumla-yışı ilginçtir. Nihat Erim'e göre;

«Türkiye'ye Batılılaşma, Atatürk'ün sonradan bize he-def olarak gösterdiği, 'Muasır Medeniyet' dediği Batılılaş-ma, Ordudan gelmiştir... Ve o tarihten, bugüne kadar da ileri doğru atılışlar Ordudan gelmiştir. Atılışın lideri Or-dudandır; atılışın desteği Ordudandır. Şu halde bu son 12 Mart Muhtırasını da o zincirin bir halkası saymak lâzım dır...»⁵⁵

Şüphesiz, böyle bir ortamdan dinci ideolojiyi benimseyen bir siyasal partinin etkilenmemesi mümkün olamazdı. Nitekim, MNP'nin kapatılması⁵⁶ da bunu kanıtlamıştır.

II. MİLLÎ SELÂMET PARTİSİ'NİN KURULUŞU, ÖRGÜTLENİŞİ VE İDEOLOJİK TEMELİ

A. KURULUŞ VE ÖRGÜTLENİŞ:

Milli Nizâm Partisi'nin kapatılmasından kısa bir süre sonra 11 Ekim 1972'de Milli Selâmet Partisi (MSP) kurulmuştur⁵⁷

Şüphesiz burada önemli olan soru, MSP'nin kurulduğu ortamda hâkim ideolojinin nasıl olup da MNP ile aynı ideolojik doğrultuda olan siyasal bir partinin kurulmasına ses çıkarmadığıdır? Sorunun cevabı, 12 Mart dönemi siyasal ortamının giderek gösterdiği yumuşamada yatmaktadır. Bunun da, MNP'nin kapatılmasını hazırlayan siyasal ortamda bürokrasinin gösterdiği icraatla MSP'nin kurulduğu dönemde artık iyice farklılaşmış bir toplumsal ve iktisadi yapı çerçevesinde siyasal iktidarı denetleme işlevini göremeyecek duruma düşmesinin iyice belli olmasıyla yakın bir ilişkisi vardır⁵⁸.

Bu bağlamda 12 Mart dönemi siyasal ortamın yumuşamasının⁵⁹ özellikle dinci ideolojiye yararı olmuş⁶⁰ nihayet MSP Türk siyasal hayatı içindeki yerini almıştır.

MSP'nin kuruluşu açısından bir başka önemli soru; bu partinin MNP ile arasında bir farkın olup olmadığı varsa bu farkların hangi noktalarda toplandığıdır?

Gazeteci Abdi İpekçi'nin aynı doğrultuda sorduğu soruya Erbakan'ın verdiği yanıt şöyledir:

«(MNP)... kapandığı zaman ne olacağı yine kanunlarda gösterilmiştir. Bu partinin hükmi şahsiyeti ortadan kalkar. Ama bu partiye üye olan milyonlarca insan, herhangi bir şekilde milletin bu çeşit büyük bölümlerinin de-

mokrasî dışında tutulması veya onların hakkında herhangi bir muamele yapılması esasen mümkün değildir... Bugüne kadar kurulan birçok partilerden birisi de Milli Selâmet Partisi'dir. Bunlar arasında herhangi bir münasebet zorlayarak kurmakta ne bir fayda vardır, ne de mâna ifade eder.»⁶¹

Erbakan'ın dolaylı cevabına rağmen, MSP sözcüleri, mümkün olduğu kadar MNP'nin devamı olduklarını açıkça toplantılarda söylemeye çalışmışlardır⁶². Bunun yanında, MNP hareketinde rol alan kişilerin aynı zamanda MSP'nin kuruluşunda da katkıda bulunmaları MSP'nin MNP'nin değişikliğe uğramamış bir devamı olduğunu göstermektedir.

MNP Hareketinin, Anayasa Mahkemesinin partiyi kapatma kararıyla sonuçlanması, MSP yöneticileri MNP'nin akıbetine uğramamak için daha temkinli davranmaya itmiştir. Öyle ki, kapatılan MNP'nin genel başkanı olan Erbakan, yeni partinin kurucuları arasında bile yer almamıştır⁶³. Bunun yanında, MNP zamanında olduğu gibi, kürsüye her aklına geleni söyleyecek kimselerin çıkmamasına özen gösterilmiş; seçim öncesinde açık hava ya da kapalı salon toplantılarını yeğleyen MSP genel merkezi, Erbakan'ın radyo konuşmalarının bütün Türkiye'de evlerde gruplar halinde dinlenmesini sağlamıştır⁶⁴.

Buna karşılık, partinin yurt düzeyinde örgütlenmesi hızlı bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Örneğin, MSP 21 Ocak 1973'de, «Birinci Büyük Kongre»sini yaptığı tarihte, 42 ilde ve 300'e yakın ilçede örgütlenmiş⁶⁵; bu sayı, Birinci Büyük Kongreden sonra artış göstererek «I. Fevkâlâde Büyük Kongre»nin yapıldığı 22 Temmuz 1977 tarihinde 65 il ve 400'ü aşkın ilçe sayısına ulaşmıştır⁶⁶.

Şüphesiz, bu hızlı örgütlenmede MSP'nin gördüğü yaygın desteğin büyük etkisi olmuştur. 1973 seçim sonuçları bu yaygın desteği kanıtlaması açısından önemli bir olayı simgelemektedir. Bu seçimlerden aldığı oy ve kazandığı sandalye sayısı MSP'yi Türk siyasal hayatının üçüncü

büyük partisi yapmıştır. Ayrıca, MSP geldiği bu durumdan sonra, Türk demokrasisi için «anahtar parti» niteliğini kazanmış ve üç ayrı hükümete ortak olarak ideolojisini uygulamaya koyma olanağını bulmuştur.

B. İDEOLOJİK TEMEL: «MİLLİ GÖRÜŞ»ÜN DAYANDIĞI ESASLAR

MSP'nin Birinci Büyük Kongresini açış konuşmasında, partinin ilk genel başkanı Süleyman Arif Emre, Türk toplumunun siyasal bakımdan bir yapı değişikliği geçirdiğini ve bu değişikliğin, şimdiye kadar Türk siyasal hayatında birinci derecede rol oynayan kitle partilerinin çözülmesine, bunun yerine «fikir sistemleri etrafında mihraklaşan» partilerin geçmesine neden olduğunu belirterek; hür ve demokratik batı ülkelerinin hemen hepsinde olduğu gibi Türkiye'de de belli başlı üç görüşü temsil eden siyasal kuruluşların yer alacağını anlaşıldığını vurgulamıştır.

Emre'nin değindiği bu üç temel görüş; «Milli», «Liberal» ve «Solcu» görüşlerdir. Ona göre, ülkemizde Milli görüşün samimi temsilcisi olan MSP'ye karşılık, liberal görüşü Adalet Partisi, solcu görüşü ise, Cumhuriyet Halk Partisi temsil etmektedir⁶⁷.

O halde, Milli görüş nedir ve toplumsal sorunlarımıza diğer görüşlerden farklı olarak ne gibi çözümler önermektedir?

Emre, andığımız konuşmasında bu soruyu «Milli Görüşün İzahı» başlığı altında şöyle yanıtlamaktadır:

«Anayasamız devlete ferdin hem maddi ve hem de manevi varlığını geliştirecek şartları hazırlama vazifesini vermiştir. *Partimiz* de bu prensibe muvazi olarak *manevi ve maddi kalkınma hareketlerinin dengeli olarak yürütülmesini* kabul eder. Sadece maddi kalkınmaya ağırlık vererek müncevi gelişmeyi ihmal eden sol ve liberal görüşlerin Milli

ihtiyaca cevap vermekten uzak olduğu ve Anayasanın 10., 14. ve diğeri ilgili maddelerinde emrettiği *manevi gelişmeye ve ahlâkçılığa* gereken ağırlığı vermedikleri kanaatindeyiz.

Bu ise eksik bir görüştür. Çünkü *maddi kalkınma manevi kalkınmanın tamamlayıcısı ve desteğidir.*

Anayasamız ayrıca 11., 19., 22., 26. ve 29. maddelerinde ise *ahlâk ve fazilete dayalı bir cemiyet nizâmı zarureti* üzerinde hassasiyetle durmuştur. Partimiz ve demokratik rejimde cemiyet huzur ve selâmetinin ve siyasi hayatta istikrarın sadece hukuk nizâmı ile temin edilemeyeceği, *hukuk nizâmının aynı zamanda ahlâk nizâmı ile tamamlanması ve desteklenmesi gerektiği* görüşündedir.

Ahlâk nizâmı, demokratik rejimin manevi temeli ve mevcudiyetinin garantisidir. Çünkü demokratik rejimin kişilere bahşettiği hak ve hürriyetler ancak ahlâk nizâmı sayesinde cemiyetin yararına kullanılabilir. Ve yine ancak ahlâk ve faziletin hâkim olduğu cemiyetlerde yapılan seçimler ahlâklı ve adil olanların iş başına gelmelerini sağlar. Ahlâk ve faziletin çoğunluğa hâkim olmadığı vasatlarda ise seçimler menfi netice vererek menfaatçilerin veya lâıyk olmayanların hâkimiyetine yolaçabilir. Bu sebepten *ahlâk nizâmı olmadan sıhhatli ve haşarılı bir demokratik Cumhuriyet rejiminin mevcudiyeti düşünülemez.*

Bir rejim ancak ona inananların mevcudiyetiyle ve çoğunluğu ile ayakta durabilir. Bu ise ferdin manevi ve fikri eğitimi ile temin edilebilir.»⁶⁸

Yukarıdaki anlatımdan özetlenecek olursa; milli görüşün amacı, manevi ve maddi alanlarda kalkınmayı sağlamak; özellikle manevi gelişmeye ve ahlâkçılığa gereken ağırlığı vermek, bunun için de bireylerin manevi ve fikri eğitimini gerçekleştirmektir.

Bu çerçevede milli görüş beş «ana hedef» öngörmektedir. Bunlar; 1. «İç Barış», 2. «Devlet-Millet Kaynaşması», 3. «Yeniden Büyük Türkiye Meş'alesi», 4. «Manevi Kalkınma», 5. «Maddi Kalkınma»dır⁶⁹.

1. İç Barış:

MSP, milli görüşün bu hedefiyle vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü çerçevesinde «40 milyon memleket evladının kardeş bilinmesi»ni temel ilke olarak kabul etmektedir. Çünkü, «her şeyin başı önce yurdumuzda kardeşliğin, tesanüt ve birliğin teessüsüdür. Aynı milletin aynı çocuklarının kardeşliği esastır. Gidilecek yol iç barış yoludur. İthamcılık yolu değildir.. Fikre fikirle mukabele edilmelidir. Farklı fikir sahiplerinin yekdiğerine karşı büyük bir müsamaha ile hareket etmeye alışmaları demokrasimizin tekamülü için elzemdir. Bu ise, ahlâki eğitimle mümkündür.»

2. Devlet-Millet Kaynaşması:

Böyle bir kaynaşma için milli görüş açısından yerine getirilmesi gereken esaslar şunlardır:

i. Devlet memurlarının ve görevlilerinin, asli vazifelerinin millete tahakküm değil hizmet olduğunu kendi kalplerine yerleştirmiş olmaları,

ii. Devlet memurlarının ve görevlilerinin, milletine, manevi değerlerine, an'ane ve örflerine saygılı ve hürmet-kâr olmaları,

iii. Devletin vatandaşlara karşı âdil, koruyucu ve yol gösterici olması.

3. Yeniden Büyük Türkiye Meş'alesi:

Milli görüşe göre, milletimiz bugün hızla kalkınarak yeniden bütün insanlığa örnek bir medeniyeti kuracak manevi ve maddi potansiyele sahiptir. Çünkü, «milletimiz tarihin en büyük en şerefli milletidir. Örnek medeniyetler kurmuş, insanlığa ışık tutmuş, bütün insanlığa ahlâk ve fazilet nedir öğretmiş, asırlar boyu medeniyet bayrağı olmuş, ilim, fen, teknoloji, öğretim ve eğitimde önder olmuş, manevi ilimlerdeki üstünlüğünün yanı sıra, maddi ilimlerde de... bütün insanlığa yol göstermiştir. Batının bugün

bizden daha iyi yararlandığı maddi ilimlerin temelini kuran... ilimlerin sahibi olan... bizim milletimizdir».

4. Manevi Kalkınma:

Milli görüş açısından manevi kalkınma maddi kalkınmadan daha önemlidir. Bunun da nedeni başarıya ulaşmanın öncelikle milli şuuru canlandırmaya bağlı bulunması; milli şuurun canlandırılmasında da en önde gelen unsurların ahlâk ve maneviyat olmasıdır.

5. Maddi Kalkınma:

Milli görüşe göre, maddi kalkınmanın amacı «milletimizi medeniyet yarışında müreffeh ve gelişmiş ülkeler seviyesini aşacak bir hamleye kavuşturmaktır.» Bu açıdan da, «içtimai ve ferdi refahın sağlanması ve Anayasanın öngördüğü herkes için insanlığa yaraşır bir hayat seviyesinin tahakkukunun» yanında; israfın kaldırılması, tefeciliğin terki, zümresel ve coğrafi dengesizliğin giderilmesi, vergilerin basit ve adil esaslara indirgenmesi, kalkınmada geri kalmış bölgelere öncelik verilmesi ve kalkınma çabalarının milli bir şuur, hamleci ruh ve aşkla yapılması, temel ilkeler olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Milli Görüş diğer «görüşler»den de tabiatıyla farklılıklar göstermektedir.

Erbakan'a göre, «... ana gayesi milletimizin manevi ve maddi sahada kalkınarak saadet ve selâmete erişmesi... ve milletimizin muasır medeniyetin her bakımından üstüne çıkabilmesi ve örnek bir medeniyet kurabilmesi [demek olan] (...) milli görüş doğru yolu haklı yolu temsil etmektedir. Solcu görüşle liberal görüş ise ayrı ayrı batıl (yanlış) yolları temsil etmektedirler»⁷⁰.

Solcu ve liberal görüşlerin yanlış yolları temsil etmeleri yabancı kaynaklara dayandıkları içindir. Bu açıdan, solcu görüş bütün tarihi boyunca doğru yolu bir türlü bulamamış olan Batıdaki hürriyetleri tehdit eden varılmaz sosyalist görüşlerden kaynağını almaktadır. Liberal görüş

ise yine Batıdaki sömürücü, koyu faizci kapitalist görüşlerden ilhamını almaktadır.» Dolayısıyla, «milli bünyemizin kendisini temsil eden» milli görüşe karşılık, sol ve liberal görüşler «milli ihtiyaca» cevap vermekten uzak olup, saadet ve selâmet getiremezler. Çünkü, saadet ve selâmetin temeli maneviyattır⁷¹.

Milli görüşün sahip olduğu önündeki «milli» lik sıfatına ve «milli bünyemizin kendisini» temsil ettiğinin ileri sürülmesine rağmen, «milliyetçi» görüş olarak adlandırılmaması ilgi çekicidir.

Bu durumu açıklayıcı bir neden olarak; Türk toplumunun «şanlı bir geçmiş»e sahip olmasında ve geleceğe dönük olarak «yeniden Büyük Türkiye»nin yaratılmasında en büyük etkenin din olduğunun kabul edilmesi; dolayısıyla ulus bağına önem veren «milliyetçi» deyiminden kaçınılması gerektiği belirtilebilir.

Bununla beraber, MSP'ye yakın bir yazarın da belirttiği gibi; milliyetçilik düşüncesinin dinci ideoloji açısından içerdiği mantık sistemi de açıklayıcı ikinci bir neden olarak gözönünde tutulmak gerekir. Şöyle ki:

«Millet» kavramının sözcük kökeninin Arapça «aynı inanç etrafında meydana gelen bir topluluk» anlamını içermesi; çeşitli inançlar etrafında meydana gelen her topluluğa bir millet adı verilmesi sonucunu doğurmaktadır. Fakat, dinci ideoloji açısından asıl önemli olanı, bütün fikir ve inançların temelde «hak» ve «batıl» olarak ikiye ayrılmasıdır. Buna göre, «millet» kavramı da geniş anlamda ikiye ayrılmakta, «İslâm milleti» ve «Küfür milleti» kavramları ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla, «İslâm milleti İslâm inancına bağlanmış insanları etrafında topladığına göre bu insanların kan ve dil beraberliği gibi dar bir kabile şuuruna bağlandıklarını düşünmek bile müslümanlara bühtan (iftira) olur. Kaldı ki, cihanşümul bir hayat nizamı olan İslâmın, insanlara derilerinin renklerine veya kan soylarına ve dillerine yahut memleketlerine (metinde yanlış) göre değişik fazilet ölçü-

leri içinde değerlendiren görüşlerle bağdaşamayacağı açıktır. Nitekim İslâm inancına sahip insanlar arasında Allah yoluna sadakatle bağlılık demek olan takvâ'dan başka bir üstünlük ayırımı yapılamayacağı kesinlikle kaideleştirilmiş ve bu temel kaide dışındaki düşünceler zammolunmuştur. Durum bu iken, artık bir müslümanın başka insanları ırklarına, dillerine, kan soylarına, yurtlarına... göre değerlendirmesinin İslâm hakikatiyle bir ilişkisinin olamayacağı açıktır (...) O halde biz de milliyetçilik düşüncemizin, mantığını iyice kurmalı ve İslâm milliyetçiliği dışındaki her türlü yakıştırmamanın bizi hakkın dışına sürükleyeceğini idrâk etmeliyiz»⁷².

Erbakan'ı konu edinen bir incelemede ise, MSP genel başkanının milliyetçilik anlayışı şu şekilde değerlendirilmektedir

«Erbakan, milliyetçilik meselesinde Ziya Gökalp'la aynı düşüncede değildir. Çünkü Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli ırk ve milliyetler topluluğundan meydana geldiğini düşünerek 'ittihad-ı anâsır' politikasını başa geçirerek milliyetçiliğin buna göre tarifini vermeye çalışmıştır»⁷³.

Sözkonusu incelemeye göre, Erbakan milliyetçilik anlayışında «Türkiye'de milliyetçiliğin ilk temsilcisi olan «Şipka kahramanı Süleyman Paşa» ile birleşmektedir»⁷⁴.

Süleyman Paşa'nın gözünde ise en önemli husus, «bir milleti millet yapan başlıca davranış kendi tarihini bilmesidir»⁷⁵.

Nitekim, bir başka yazarın belirttiği gibi, «sözlerine ve politik davranışlarına bakıldığı zaman görülmektedir ki, Erbakan «müslüman ruhunu şahlandırmak istemektedir Her fırsatta 'bin yıllık' tarihin şan ve şereflerini anlatmakta, hatırlatmaktadır. Bin yıl, Türklüğün değil, İslâmın taahhüdüdür. Yani İslâmiyeti kabul ettikten sonraki tarihimizdir»⁷⁶.

**C.MİLLİ GÖRÜŞ AÇISINDAN ATATÜRK VE
«ATATÜRK DEVRİMLERİ»**

Gerek MNP gerek MSP, kamuoyunda en çok dikkatleri Atatürk konusunda çekmişlerdir. Örneğin, MSP genel merkezinde Atatürk'ün resminin bulunmayışı; Erbakan'ın 10 Kasım'ın otuzbeşinci yıldönümünde bir gazete tarafından Atatürk'ü anma törenlerine kamuoyu önünde katılmaya zorlanması⁷⁷ ve son olarak da MSP Dördüncü Büyük Kongresi sona erdiği gün Atatürk'ün resimlerinin yırtılması ve kongrenin yapıldığı salonun duvarlarına Atatürk hakkında çirkin sözlerin yazılması⁷⁸ bu konudaki dikkatleri daha da yoğunlaştırmıştır. Bu bakımdan, konunun açıklığa kavuşturulması, dolayısıyla millî görüş sahiplerinin Atatürk Devrimlerini nasıl değerlendirdiklerinin sergilenmesi yararlı olabilir.

Konu ilk kez doğrudan Abdi İpekçi'nin Erbakan'a sorduğu, «Atatürk Devrimleri konusunda ne düşünüyorsunuz? Bu devrimlerde mutabık olmadığınız hususlar var mı?» sorusuyla gündeme gelmiştir.

Erbakan'ın soruya verdiği cevap şöyledir :

«Efendim biz Atatürk mevzuunun bir istismar konusu yapılmısına karşıyız. Biz milletimizi aslında bütün tarihi ile mütalâa ediyoruz. Milletimiz tarihin en şerefli, en şanlı milletidir. Bu büyük tarihimizin maalesef birkaç asır öncsinden beri birtakım tesirler ile tarihteki büyük yerimizi yavaş yavaş kaybetmeye başladık. Biz bu kanaâttayız ki, milletimiz şimdi minimum noktasından dönmüş kendisini yeniden tarihteki büyük yerine götürmek üzere harekete geçirmiştir. Ondan dolayı da bu tarihi akışların hepsinin sonunda müspet bir neticeye varacağımıza kaniyiz.»⁷⁹

Görüldüğü gibi, Erbakan'ın cevabının sorulan soruyla uzaktan yakından bir ilişkisi bulunmamaktadır. Nitekim, bunu İpekçi de belirtmiş; Erbakan'a «bu soruma doğrudan doğruya bir cevap olmuyor?», diye yeni bir soru yönelt-

miş; Erbakan ise bu soruya da «bütün tarih içinde sorunuz da tabii kendi cevabını almış oluyor» niteliğinde gene belirsiz bir cevap vermiştir.

Parti genel sekreteri Asiltürk'ün de «MSP'nin Atatürkçülükle ilgili tartışmalar»a ilişkin değerlendirmesi de belirsizlik içerir niteliktedir. «Atatürkçülük bir rejim meselesidir» diyen Asiltürk bu konudaki değerlendirmesine şöyle devam etmektedir:

«Bu konuda bize hücum edenlerin Atatürkçülük konusunda ciddi bir etüdleri, Atatürkçülüğün ne olduklarını bildikleri de yok. Mesela biz diyoruz ki, 'memleketimizde ahlâklı ve manevî değerlere sahip olmasını arzu ederiz. Bu nun için de maarifi ahlâk ve maneviyata dayalı olarak tekrar kuracağız.' Adam karşımıza çıkıp, 'bu Atatürk ilkelerine aykırı' diyor. Zimnen 'Atatürk ilkeleri ahlâk ve maneviyatın tahrip edilmesi yolundadır', demiş oluyor. Eu mümkün müdür? Biz diyoruz ki, 'bir grup insanın diğer bir grup insana tahakkümüne karşıyız. Vicdan hürriyeti olmalı. Adam çıkıyor 'siz Atatürk ilkelerine karşısiniz'. Zimnen demek istiyor ki, Atatürk ilkeleri bir grup insanın diğerine tahakkümü paralelindedir. Bu mümkün değil. Bizzat kendilerinin sözleri Atatürk ilkelerine aykırıdır da, bizimkiler değildir.»⁸⁰

Gerek Erbakan'ın gerek Asiltürk'ün Atatürk Devrimlerini değerlendirmelerindeki belirsizliklerin, MNP'nin kapatılmasından sonraki temkinli davranışlarının bir uzantısı saymak ve her şeyden önce, varlık nedenleri olan siyasal sistemin hâkim ideolojisinin Kemalizm olduğunu veri almış olmalarını hesaba katmak gerekmektedir.

D. MİLLÎ GÖRÜŞ AÇISINDAN LAİKLİK SORUNU:

Millî görüşe göre, «içtimai büyük sızıların, yaraların temelini teşkil eden» lâikliği bir toplumsal sorun olarak ortaya çıkaran iki önemli etken bulunmaktadır. Birincisi,

lâikliğin Türkiye’de anlaşılmamış olması, dolayısıyla yanlış tanımlanmasıdır. İkincisi ise, lâikliğin yanlış tanımlanmasının düşünce özgürlüğü çerçevesinde yanlış uygulamalara neden olmasıdır.

Milli görüş, lâikliği tanımlamada kalkış noktası olarak Türkiye’de yanlış algılanan anlamını almaktadır. Buna göre, Türkiye’de lâiklik şimdiye kadar «inanmayan insanların inananlara tahakkümü» olarak anlaşılmıştır. Oysa, milli görüşe göre, sözcük kökenine inildiğinde görülür ki, «lâiklik, bizden başkaları da var ve fakat onlar da aynı derecede itibara sahip kimseler demektir»⁸¹. Çünkü, Fransız Devriminden beri, lâikliğin Batı’da uygulanışına kaynaklık eden anlayış budur: Fransa’da bazı kimseler dindar, kiliseye bağlı, bazıları değil. Ne dediler? Biz lâik olacağız, yani temel düşünce sisteminden dolayı kimseyi kınamayacağız. Lâikliğin esası; kimse başkasını düşünce-sinden dolayı kınayamaz, demektir. Bu düşünce hürriyeti teminatının ifadesidir. Lâikliğin lûgaten ve istilâhen mânası bu... Batıdaki tatbikatı bu. Hal böyleyken bunu alıpta bambaşka mânalara çekmek Türkiye’de içtimâî bünyemizi zedelemekten başka netice vermiyor. Bir an evvel bütün bu hususlarda medenî âlemdaki seviyeye erişmek mecburiyetindeyiz»⁸².

Bunun için de yapılacak tek şey, iç barışın sağlanmasında, düşünce ve inanç özgürlüklerinin uygulanmasında bir engel oluşturan ceza yasasındaki 163. maddenin kaldırılarak yerine «İnsan Haklarını Koruma Kanunu»nun getirilmesidir. Böylece «hiç kimse birbirine inancından dolayı tahakküm edemeyecek. Ne bir insan başka biri camiye giderken ‘sen niye camiye gidiyorsun’ diyebilecek. Ne de camiye gitmeyen bir insana ‘sen niye camiye gitmiyorsun’ diyebilecek. Herkes vicdan ve inanç hürriyetine sahip olabilecek. Kimse inancından dolayı kınanamıyacak»⁸³.

Bu çerçevede, 63. maddenin içeriğine getirilen eleştiriler ise şöyledir:

Bu maddede iki esas var. Bir tanesi bir kimse dini esasa müstenit devlet kurmak isterse bu kimse, ağır suçlu sayılıyor ve ağır şekilde cezalandırılıyor... Bunun arkasında diğer bir bölüm: Din istismarı. Din istismarı da suç sayılıyor. Bu da cezalandırılıyor. Aslında bu kanun çeşitli tefsirlerle şu veya bu şekilde haklı gösterilmeye çalışılıyor. Fakat bunun bir ilmi tahlili yapıldığı zaman bu kanun içerisinde haklı karar bulunmaz. Din istismarı deniliyor. Ne demek din istismarı? Türk milleti çocuk mu? Gel sen istismar et de göreyim bakayım. Milleti çocuk yerine koyuyorlar. Gelip de dindar görünerek bu milleti kimse aldatamaz... Bundan başka dini esasa müstenit devlet kurmak istinadı herkese çok kolaylıkla yapılabilecek bir istinattır.⁸⁴

Bütün bunlara rağmen, Erbakan'ın bir Alman gazetesine verdiği demeç MSP'nin lâiklik anlayışı üzerindeki kuşkuları yoğunlaştırmıştır. Federal Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin yayın organı olan «Vorwärts» gazetesinde yer alan ve Almanyanın sesi radyosunun «Atatürk Türkiye»si için korkunç sayılabilecek ve orta-çağın bütün taassubunu kapsayan⁸⁵ bir demeç olarak nitelediği konuşmasında Erbakan; «çağımızda şer'i kanunların yürürlükte olduğu bir Türkiye düşünebiliyor musunuz?» sorusuna, «Teorik olarak pekala mümkündür. Şer'i kanunları muhafaza eden ülkeler bunlardan memnunlar ama, karar parlâmentonundur» cevabını vermiştir⁸⁶.

Erbakan'ın bu demecine ek olarak; MSP'nin iktidarda bulunduğu «İkinci Milliyetçi Cephe» döneminde İstanbul'da toplanması ve açış konuşmasını Erbakan'ın yapması tasarlanan «Siret-i Nebi Konferansı»ndan da söz etmek gerekmektedir.

Sözkonusu konferansın niteliğini ortaya koyabilmek için, Pakistan'da yapılan «Birinci Siret-i Nebi Kongresi»nde alınan bazı kararlara bakmak yetecektir.

Bu kararları şöylece özetlemek mümkündür:

- «Kongre, bütün müslüman ülkelerin hükümetlerine şeriatın temel yasa olarak kabulü konusunda çağrıda bulunur.

• «Kongre, İslâm ülkeleri hükümetlerine kutsal Kur'an dili olan Arapça'nın halka mal edilmesi ve Arapça'nın İslâm Dünyasının evrensel haberleşme dili olarak kullanılması konusunda tavsiyelerde bulunur.

• «Kongre, bütün İslâm Ülkelerinin Cuma gününü resmi tatil günü kabul etmesi için girişimlerde bulunmayı ve her fırsatta din bayramlarının kutlanmasını ister»⁸⁷.

Nitekin, «Milletlerarası II. Siret Konferansı», genel seçimlerin öne alınmasıyla, ertelenerek 10 Haziran 1977'de İstanbul'da toplanmış; açış konuşmasını, tasarlandığı gibi, Erbakan yapmıştır.

Konferansın bitiş tarihi olan 15 Haziran 1977'de açıklanan «II. Siret Konferansı Ortak Bildirisi»nin ana teması ise, bu kez «maddi bakımdan önemli başarılar kazanan insanoglunun, manevi bakımdan bir buhran dönemi geçirdiği; her bakımdan insanlığa yeni ufuklar açan İslâm dininin, insanın manevi değerlerini tesbitte ve yolunu tayinde, saadet ve selâmetini teminde, bu geniş ihata gücünü ihmal etmeyi aklın ve çağın gerekleri ile bağdaştırmanın imkânsızlığı» olmuştur⁸⁸.

Görüldüğü gibi; gerek Erbakan'ın Alman gazeteciye verdiği demecin niteliği, gerek Siret Konferanslarının içeriği, milli görüş açısından lâikliğin kuramsal düzeyde bir «din ve vicdan hürriyeti» olarak algılanır görünmesine rağmen; aynı görüş fiiliyatta dini sosyal/siyasal hayatta kılavuz yapma eğilimi taşımaktadır.

Milli görüşün sahip olduğu bu eğilimi ise; lâiklik açısından Türk toplumuyla Batı toplumları karşılaştırıldığında, bu ilkenin gerçekleşmesini güçleştiren unsurlar bakımından tam bir karşıtlığın varolması nedenine dayandırmak mümkündür:

Lâiklik bugünkü anlamını Batıda belli başlı üç aşamadan geçerek kazanmıştır⁸⁹.

• Devlet gücünü kullananların bir din ya da mezhep taraftarlarını tutmaktan vazgeçerek bütün dinsel inançlara eşit işlemde bulunmaları;

• Devlet kuruluşuyla din kuruluşlarının birbirinden ayrılarak «resmi devlet dini»nin ortadan kalkması;

• Devlet hukukunun yanında kamu hizmetlerini düzenleyen kuralların da dinsel ya da dinle ilgili kurallar olmaktan çıkması.

Bugün Batı toplumlarının bir çoğunda hâlâ bir resmi devlet dinine sahip olanların görülmesine ve gene bir çoğunda toplumu düzenleyen kuralların dinin etkisinden kesinlikle sıyrılmamasına rağmen, yukarıda belirtilen üç aşamanın lâikliğin evrimini bir bütün olarak yansıttığı söylenebilir⁹⁰.

Oysa, İslâm dini, lâikliğin Batıda geçirdiği aşamalar açısından din ile devlet işlerini ayırmak bir yana, tam tersine, kaynaştırmıştır. Dolayısıyla, İslâm dini için, insanların iç dünyasını olduğu kadar devlet içindeki davranışlarını da tanrısal kurallara bağlama amacını gütmek sözkonusudur.

İslâmcı ideolojiyi benimseyen bir yazarın da belirttiği gibi;

«...dinin dünya devletlerince kabul edilen kısmı ruhani, vicdanî hisler kısmıdır. Şöyle ki, Batı dünyası için 'Kiliseye git, duanı yap ve günah çıkart' mahiyetindedir. Aslında bu İslâm dışında bütün muharref (anlamı değiştirilmiş) dinlerce muteber bir şeydir... Yalnız ruhani cephe İslâmın dışındaki dinlerce normal ve yeterli olabilir. İslâm hâkimiyeti altında yaşayan toplumlarda ise yerleşik inanç şudur: 'Namaz kıl, oruç tut, camiye git ve inancını kalbinde sakla...' İşte bu cümle İslâm ve Müslümanlar tarafından tepki ile karşılanan bir cümledir. Çünkü İslâm daima dinamik bir yapıya sahiptir. Caminin dört duvarı arasına sığdırılmaz...»⁹¹

Yazarın yargısına haklılık kazandıran İslâm dininin içerdiği özelliktir. Buna göre, «İslâm'da din ve dünya için ayrı ayrı hakikat yoktur. İnsan fiilleri (eylemleri) bu iki âlem için aynı kanuna, yani şeriata bağlıdır. Binaenaleyh cismani ve ruhani kuvvet birdir...»⁹²

Bu bakımdan, İslâm dininin din ile devlet işlerini kaynaştıran, başka bir anlatımla, «cismanî ve ruhani kuvvet birliği»ne dayanan özelliğinin lâik olmayan tutumların ortaya çıkmasında önemli rolü olduğu söylenebilir. Çünkü, İslâm dininin kurallarına dayanan bir toplum düzenini savunmak, dinsel inancı kişinin bir iç sorunu olmaktan çıkarıp, ona toplumsal işlevler kazandırmak demektir.

Atatürk'ün lâiklik konusunda uyguladığı politika ise, «dinin toplum işlerinden, 'toplumsal görevler' inden sıyrılıp 'vicdanlara itilmesi', kişilerin iç dünyalarından dışarıya taşmayan bir inançlar bütünü durumuna getirilmesi amacını [gütmüştür]»⁹³.

Bunun ise, «inanmayanların inananlara tahakkümü» ve «lâikliğin yanlış anlaşılması»yla bir ilgisinin olduğunu söylemek zordur.

Dolayısıyla, Erbakan'ın değindiği lâikliğin Türkiye'de yanlış anlaşılması hususuna, olsa olsa, İslâm dininin Hıristiyanlıktan ayrı bir yapıya sahip olmasının, lâikleştirmenin İslâm toplumlarında yersiz olduğu yolunda doğurduğu sonucun⁹⁴ yol açtığını söyleyebiliriz.

Böyle bir sonucun yanlışlığı Türkiye'de yapılan lâiklik devrimiyle kanıtlanmıştır. Çünkü söz konusu devrim Türkiye Cumhuriyetini Batı ülkelerinden çok daha lâik duruma sokmuştur⁹⁵.

E. MİLLİ GÖRÜŞ AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN SANAYİLEŞME SORUNU:

MSP, kurulduğundan beri siyasal partiler içinde Türkiye'nin sanayileşme zorunluluğunu en çok vurgulayan ve «ağır sanayi hamlesi» sloganıyla dikkatleri en çok üzerine toplayan parti olmuştur.

Bu bakımdan, milli görüş açısından sanayileşme sorununun ele alındığı bağlamı ve soruna getirilen çözümleri ayrıntılı olarak irdelemek gerekmektedir.

Milli görüşe göre, Türkiye'nin sanayileşmesi, her şeyden önce, bir varolma-yokolma sorunu kadar önemlidir. Bunun yanında, yeraltı ve yerüstü servetlerimizin değerlendirilerek, artan nüfusumuzu besleyecek yaşama olanaklarının sağlanması da sanayileşmemizle mümkündür. Çünkü, sanayileşmiş ülkeler, sanayileşmemiş olanlara göre her bakımdan güçlü durumda bulunmaktadırlar. Dolayısıyla, sanayileşmenin sağladığı ilk üstünlük, iktisadi üstünlük iktisadi hâkimiyettir. Bunun için, az gelişmiş ülkeler gelişmiş sanayi ülkelerine ister istemez muhtaç duruma düşmektedirler⁹⁶.

Bu bağlamda milli görüş açısından sanayileşme sorunu, aynı zamanda hem maddi hem de manevi boyutları olan bir konudur. Çünkü, her şeyin başı insandır ve insan da maddi ve manevi iki yönü olan bir varlıktır. O halde, sanayileşmekten söz ederken insan unsurunu, dolayısıyla maneviyatı ihmal etmememiz gerekmektedir. «Bu hak davada böyle, bin yıllık tarihimiz de böyle idi, bugün de böyle olacaktır»⁹⁷.

Milli görüşe göre, insan unsuruna önem veren bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi, benimsenen «iktisat nizamı» ile çok yakından ilgili bulunmaktadır. Bu bakımdan maddi alanda ilerlemiş memleketlerde kalkınma hususunda uygulanan iki ayrı sistem, kapitalizm ve sosyalizm olumsuz örneklerdir.

Çünkü, «bu sistemler sadece iktisadi sahada kalmıyor; milletlerin içtimai ve manevi sahalarına el atıyorlar ve böylece iki ayrı âlem meydana getiriyorlar. Satıhta ayrı bu iki grubun temelde çok müşterek tarafları bulunmaktadır: Her ikisi de maddecidir, materyalisttir. Her ikisi de menfaatçidir. Her ikisi de diğer milletleri kendi kültür ve çıkarlarına bağlamayı arzu etmektedirler. Her ikisi de maddi ilerlemesine mukabil manevi tatminsizlik içindedir; maddi sahadaki refahları ilerledikçe manevi bunalımları artmaktadır»⁹⁸.

O halde, «önce ahlâk ve maneviyat» demeyen bütün

kalkınma modelleri sakattır, yanlıştır, batıl sayılmalıdır»⁹⁹.

Oysa, «Müslümanlığın kendine has müttekâmil bir iktisadi sistemi mevcuttur. Bu iktisadi sistem ne Doğudaki sistemdir, ne de Batıdaki sistem. Çünkü müslümanlık iki kanatlıdır, daima maddiyatla maneviyatı birbirine paralel yürütmüştür. Bundan dolayı müslümanlıkta hem maddiyat vardır, hem de bununla beraber her zaman her yerde hiç ayrılmayacak şekilde bir de maneviyat vardır. Müslümanlığın iktisadi sistemi maddiyata hürmetkârdır. Herkesin malı, mülkü vardır ve herkesin malı mülkü kendisine aittir, masumdur... Müslümanlık aynı zamanda kâra ve kazanmaya da büyük yer vermiştir... Müslüman behemahal çalışmak, bir istihsal yapmak ve iktisadi bakımdan faydalı bir unsur olmakla görevlidir. Bu bakımlardan müslümanlık âdeta Batı tarzına benziyor gibi geliyor... Ama müslümanlık sistemi Batının kapitalizm sisteminin tam kendisi değildir. Aradaki büyük fark şuradadır: Müslüman israf yapamaz... kazandığını mutlaka hayırlı bir sahaya harcamakla görevlidir. Batıdaki insanın böyle bir prensibi yoktur... Bu bakımdan İslâm sistemi Batı rejiminin mahzurlu taraflarını ortadan kaldırıp, kapitalizmin erişemediği ulvi gayeye kendi ölçülerıyla manevi kuvvetlerden faydalanarak ihdas etmek imkânını bulmuş bir sistemdir»¹⁰⁰.

Milli görüşe göre, sanayileşme «iktisat nizamı»nın maddi boyutunu oluşturan bir olgudur. Başka bir anlatımla, milli görüş açısından, «sanayileşme» ve «maddi kalkınma» aynı olguyu ifade eden terimlerdir¹⁰¹.

Bu bakımdan, istenilen düzeyde bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi için «iktisat nizamı»nın maddi boyutuna ilişkin düzenlemeler yapmak gerekmektedir.

Bu düzenlemeler ise şu hususlarda öngörülmektedir:¹⁰²

- «Sömürücü faizin kaldırılması»,
- «İsrafların önlenmesi»,
- «Vergi sisteminin, bireylerin arasındaki eşitlik esa-

sına ve ekonomik yasalara uygun bir şekilde düzenlenmesi»,

• «Kredi dağıtım politikasının adaletli bir şekilde uygulanması»,

«Öngörülen bu düzenlemeler içinde en köklü ve en önemlisinin «faizin kaldırılması» olduğu söylenebilir. Çünkü, milli görüşe göre, «faiz meselesi halledilmeden kalkınma... içtimai sulh... adalet olmaz. Faiz meselesi halledilmeden dengesizlik kalkmaz»¹⁰³

«Faizsiz bir iktisat nizamı»nın ısrarla öngörülmesinin nedenleri arasında özellikle «batıl iktisat nizamları»nın yayılmasını önlemek amacını belirtmek mümkündür. Çünkü, milli görüşe göre, faiz, «kapitalist nizam»ın yıkılacağı en zayıf noktası olduğu gibi¹⁰⁴; zengini daha zengin fakiri daha fakir yapan özelliğiyle «komünizm»in de anasıdır¹⁰⁵.

Milli görüş açısından, öngörülen «iktisat nizamı» çerçevesinde «milli», «güçlü», «süratli» ve «yaygın» bir sanayileşmenin gerçekleşmesi için, geri kalmış yörelere öncelik vermek gerekmektedir. Bunu sağlamak için de «Ufki devletçilik» ve «Yaygın Özel Sektör» esasını getirmek zorunludur¹⁰⁶.

«Ufki Devletçilik»; herhangi bir kuruluşun oluşmasında devletin her bakımdan o kuruluşun sahibi olmak dışında baş rolü oynamasıdır. Başka bir anlatımla, herhangi bir kuruluşun planı, kuruluş çalışmaları devletin denetimi altında yapılmakta, fakat devlet işletmeci değil, koordinatör rolünü üstlenmektedir¹⁰⁷.

«Yaygın Özel Sektör» ise; en az 100 ortağı bulunan ve hiç bir ortağının hissesinin % 5'i aşmadığı bir anonim şirket şekli olup; bu şirketler kanalıyla toplanan paraların devletin faizsiz kredi desteğiyle öngörülen yatırım sahalarına aktarılmaya yöneliktir¹⁰⁸.

Bu çerçevede, «Anadolunun kalkınması»nda itici güç, liberal görüşün öngördüğü «mutlu azınlık» ve sol görüşün öngördüğü «devlet» olmayacak, milli görüşün öngördüğü «Bölgesel Kalkınma Şirketleri» olacaktır¹⁰⁹.

MSP Programında ise sanayileşme sorunu «Sanayi» başlığı altında ondört maddede ele alınmıştır:

Programın sanayiyle ilgili bölümünün ilk maddesinde MSP'nin «ülkemizin en kuvvetli sanayi memleketi olmasını hedef aldığı» (madde: 88) belirtilerek; «ağır sanayiın kurulmasına, yatırım ve ara malları imâl eden sanayiın kurulması ve gelişmesine gereken ehemmiyet verileceği... önemli sanayiın tamamen yerli imâlat olarak kurulması...» (madde: 90); «sınai teşebbüsler kurulurken... ortaklarına tatminkâr kâr getirecek yapıda olmaları için her türlü teşvik tedbirin alınacağı» (madde: 91); «fabrikaların sahiple-
rinin bölgesel kalkınma şirketleri ve içinde çalışan işçilerin ve personelin olmasının teşvik edileceği» (madde: 92). vurgulanmaktadır.

Bunun yanında, «yurdun her yanında devlet tarafından organize sanayi bölgelerinin ve küçük sanayi sitelerinin kurulması için yurt çapındaki geniş bir planın ilk mesele olarak ele alınıp tatbik edileceği» (madde: 94) «sanayileşmemizi engelleyen dış bağlantıların izale edilmesi ve sanayi mamullerimizin sürüm kabiliyeti olan ülkeler ile daha yakın ticari ve iktisadi münasebetlerin tesis edilmesi» (madde: 95); «ağır harp sanayiinin kurulmasına en büyük önceliğin verilmesi» (madde: 97); «taklidi ve oyala-yıcı montaj faaliyetleri yerine imalâtçı inceleme ve keşif kabiliyeti olan hakiki sanayinin kurulması» (madde: 99) ve «el sanatlarının ve evlerde çalıştırılması mümkün tez-gâhların büyük sanayi tesisleri ile birlikte çalıştırılmasına imkânlar araştırılması... küçük atölyelerin daha verimli ve tam kapasite ile çalışabilmeleri için gerekli irtibat bürolarının tesis edilmesi... küçük sanayi tesislerine her türlü imkânlarla yardımcı olunması» (madde: 101) MSP Programında ayrıca yer alan hususlardır.

Milli görüş açısından genel olarak «dış siyasette temel görüşün esası»nı bütün ülkelerle iyi ilişkiler kurmak ve mevcut ilişkileri geliştirmek ilkesi oluşturmaktadır.

Dış ilişkilerde bu ilke çerçevesinde saptanan genel tu-

tum ise, Türk ulusunun tarihsel karakterine ve haysiyetine uygun olarak hak ve adalete, antlaşmalara bağlılık ve karşılıklı eşit muamele esasına dayanmaktadır.

Bu noktadan hareketle, parti programında da belirtildiği gibi; «milletimizin milletlerarası âlemde itibarını daha da artırmak için aramızda tarihi ve kültürel bağlar bulunan komşularımızla daha sıkı siyasi münasebetler kurulması» zorunluluğu (madde: 42) yanında; «dış Türklerin haklarının korunması için milletlerarası kurul ve çevrelerde aktif bir politika tatbik edilmesi» (madde: 43) de öngörülmektedir.

Bu genel bağlamın bir uzantısı olarak milli görüş açısından önerilen çözümleri de somut olarak görmek gerekmektedir. Söz konusu özgül sorunlar arasında «Ortak Pazar», «Müslüman Ülkelerle Kurulması Gereken Ortak Pazar» başta gelmektedir.

«Ortak Pazar» («Avrupa Ekonomik Topluluğu»), milli görüş açısından her şeyden önce, Osmanlı İmparatorluğu»nu, çökerten Batı sömürgeciliğinin günümüzdeki uzantısı olarak kabul edilmektedir.

Bu bakımdan, Ortak Pazarın özellikle «... bazı siyonist çevreleri sahip oldukları büyük kapitali nemalandırmak için çalıştırmaya matuf daha iç plânda gelen bir projenin tatbikatı olup olmadığı» yönüne önem vermek gerekmektedir.

Çünkü, «Ortak Pazarın İktisadi maksatlarının çok ötesindeki gayeleri ve tatbikatları mevcuttur. Bilhassa üye devletler arazilerini yabancıların satın almalarına açık tutmaları maddesi, Türkiye'nin birçok topraklarının art ve ileri maksatlı kapitalist dünya siyonistleri tarafından rahatça ve çok ucuz fiyatla satın alınmasını da imkân dahiline sokabilir. Bu durum, Türkiye'nin İsrail'e bir vilâyet olarak hazırlanması neticesini intaç edebilir. Bu bakımdan bir sömürge olarak faydalanmak için Batı Türkiye'nin Müşterek Pazara girmesini istemekte dünya Siyonistleri de bu girişi arkadan arkaya desteklemektedirler. İşte, Or

tak Pazar meselesine aslında bu açıdan bakmak zarureti vardır»¹¹⁰.

Bu çerçevede milli görüş için Ortak Pazara zorunlu olarak karşı çıkmayı gerektiren gerekçeler de bulunmaktadır. Çünkü:

- «Türkiye Batı ile Ortak Pazara girerse Batının sömürgesi olur»;

- «Ortak Pazar Müslüman Türkiye'yi Hristiyan Avrupa içinde eritme plânıdır»;

- «Ortak Pazar mahiyeti itibariyle bir Katolik birliğidir;

- «Ortak Pazar bir siyonist oyunudur»;

- «Ortak Pazar Türk Milliyetçiliğini yokedecektir»;

- «Ortak Pazar milli sanayimizi yokedecektir»¹¹¹.

Bu bakımdan Türkiye asıl çıkarının olduğu memleketlerle işbirliği yapmalıdır, onlarla Ortak Pazar kurmalıdır. Bu memleketler ise, tarihsel ve kültürel bağlarla da bağlı bulunduğumuz «Müslüman memleketler»dir.

Müslüman memleketlerle bir Ortak Pazar kurmak Türkiye'yi çok kısa zamanda güçlendirecek boyutlara sahiptir. Çünkü; «bu memleketlerde mühim stratejik maddeler mevcuttur; petrol, kalay manganez, pamuk kauçuk gibi hammadde kaynakları bu memleketlerdedir. Bu memleketlerin bugün petrolleri vasıtasıyla ellerinde dolarları mevcuttur. Türkiye'nin mallarını satın alabilirler. Geniş, muazzam bir pazardır. Türkiye sınai mamül ihracatı imkânını bulur ve kendisini kısa zamanda kalkındırmak imkânını elde eder... Biz, Batı Ortak Pazarına gireceğiz, onlara, maydanoz ve keçiyoynuzu satacağız diye uğraşıyoruz»¹¹².

Buraya kadar belirtilen hususlardan hareketle, MSP'nin ideolojik temelini deyimleyen Milli Görüşün genel bir değerlendirilmesinden aşağıdaki sonuçları çıkarmak mümkündür:

- Milli Görüş, her şeyden önce, bir bütünselliğe kavuşmuş düşüncelerden oluşmamaktadır. Dolayısıyla, toplumsal sorunları değerlendirmede neyi önerdiği açık ol-

madığı gibi, eylemlere yol gösterici bir özelliğe de sahip değildir.

• Toplumu bir dayanışma grubu olarak görmektedir. Modern toplum yapısına özgü farklılaşmaları gözardı etmektedir.

• İnsanların denetlenmesini, bazı değerlerin içselleştirilerek insan davranışına yön vermesini mümkün görmektedir. Bunda da bir takım İslâmi simgelere başvurmaktadır.

• Ümmet-millet arasında bocalar görünmektedir.

• İslâm düşünürlerinin düşüncelerine fazla atıfta bulunmamaktadır. Bu açıdan, sorunlara güncel tepki düzeyinde kalmaktadır. Dolayısıyla, doktriner bir içeriğe sahip değildir.

- (1) Bk., S. M. Lipset S. Rokkan, «Cleavages, Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction», *Party Systems and Voter Alignments*, (eds. Lipset-Rokkan), New York, 1967.
- (2) E. Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara, 1975, s. 36.
- (3) Aynı eser, s. 29.
- (4) Türkiye'de siyasal gruplaşmaları bu açıdan yorumlayan, fakat değişik olarak adlandıran çalışmalar için bk.: Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul, 1969, s. 81/84; M. Akdağ, «Demokraside Partileri Yaratan Etkenler», *Özgür İnsan*, S. 1, Haziran 1972, s. 17/18; Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme*, s. 30; E. Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ankara, 1976, s. 132 vd. Şüphesiz bir yanda bürokrasi öbür yanda islamcı-gelenekçilere dayanan mutlak anlamda bir ayrım söz konusu değildir. Küçükömer'in de belirttiği gibi her iki tarafın başında da bürokratları görmek mümkündür. Bu olguyu yazar, bürokrasi-içi mücadele olarak nitelemektedir.
- (5) *Türkiye İktisat Mecmuası*, Aralık 1948; belirten: K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s. 253.
- (6) Rustow, çok partili siyasal hayata geçişte şu faktörlerin önemini vurgulamaktadır:

1. Savaşın sona ermesiyle beraber Sovyetler Birliği'ne karşı Batı'dan destek umulması.

2. Savaşın doğurduğu yoksulluğun ve kârların artması... gibi huzursuzlukların yarattığı baskı.

Bk., D. A. Rustow, «The Development of Parties in Turkey», *Political Parties and Political Development*, (eds. J. LaPalombara - M. Weiner), New Jersey, 1966, s. 122.

(7) Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme...*, a.g.e., s. 28.

(8) İ. Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1971, 2. b., s. 326/327, DP döneminde Batılılaşmaya tepkilerin, örneğin ezanın Arapça okunmasının teklifi, tutan ve tutmayan devrimler ayırımı... gibi dinsel gelenekçilere verilen ödünlerle çok iyi kanalize edildiği söylenebilir.

Bk., T. Z. Tunaya, *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul, 1962, s. 223/230, 233.

Ancak, DP'nin başarısında rol oynayan temel faktörün din olduğunu söylemek pek doğru olmaz kanısındayız. Bir kere, belirli ölçüde de olsa dinci çevrelerle DP liderleri arasında lâiklik konusunda bir çatışmadan sözedilebilir. İkincisi, din tek faktör olsaydı, o dönemde DP gibi programlarında dinsel temalara yer veren diğer partilerin de benzer bir başarı göstermeleri gerekirdi.

Bk., B. Sayarı (Toprak), «Türkiye'de Dinin Denetim İşlevleri», *SBFD*, C. XXXIII, No. 1-2, Mart-Haziran 1978, s. 181.

(9) G. Şaylan, *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, Ankara, 1974, s. 86.

(10) T. Tayanç, *Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl*, İstanbul, 1973, ■, 128, s. 129.

(11) Tayanç, a.g.e., s. 130.

(12) İ. Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz*, İstanbul, 1969, s. 125; C. Eroğlu, *Demokrat Parti*, Ankara, 1970, s. 181/182; İ. Cem, a.g.e., s. 340.

(13) Turan, a.g.e., s. 126; Eroğlu, a.g.e., s. 183 vd.

(14) M. Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, 1974, 2. b., s. 65.

Yazar, bir başka kitabında 27 Mayıs'ı şöyle değerlendirmektedir: «27 Mayıs şu ya da bu biçimde mutlaka kendini gösterecek olan bir 'son çırpınış'tı. Kimin son çırpınışı? Tanzimat'tan beri Türk toplumuna yön vermeye alışmış olan askerlerin, memurların ve onların çevresindeki yazar-çizer tabakasının... 1950 seçimleri, aşağı yukarı bir buçuk yüzyıl sürmüş

bir üstünlüğün elden kaçırılışı olmuştur. Toplum, artık bu tabakanın gösterdiği yönlerde değil, halktaki eski tepkileri yeni çıkarlarla uzlaştırmayı bilen güçlerin gösterdiği yönde gitmeye başlamıştır. 27 Mayıs, bu yitirilmiş önderliğin geri alınışdır.»

M. Soysal, *Güzel Huzursuzluk*, Ankara, 1975, s. 225.

- (15) Ö. Özgür, *100 Soruda Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi*, İstanbul, 1972, s. 111.

Türkiye'de kapitalizmin gelişmesini tarihsel boyutlarıyla ele alan bir inceleme olarak bk.,

A. Gevgilili, «Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar», *Sosyal Siyaset Konferansları*, 24. Kitap, İstanbul, 1972.

- (16) F. H. Tökin, *Türk Tarihinde Siyasi Partiler*, İstanbul, 1965, s. 104.

- (17) 27 Mayıs hareketi üzerine bir çalışması bulunan Weiker ise, AP'yi «eski oylara, taze çerçeve» sağlayan bir kuruluş olarak nitelirmektedir.

Bk., belirten: N. Abadan, *1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara, 1966, s. 119.

- (18) Özgür, *a.g.e.*, s. 121/122.

- (19) T. Bulutay, «Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasal Gelişmeler», *SBFD*, C. XXV, 1970, No. 3, s. 85/86.

- (20) A. Gevgilili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, İstanbul, 1973, s. 104.

- (21) AP'nin izlediği iktisadi politikanın, DP'ninkinden farklı olarak, 1961 Anayasasıyla devletin ödevi haline gelen planlamanın katkısıyla «başbozuk» olmayan bir sanayileşmeye yönelik olmasının toplumdaki işlevsel bölünmelerin keskinleşmesinde bir etken olduğu söylenebilir. Çünkü, «verimli ve istihlal kabiliyeti yüksek bir ekonomi bünyesi için süratle sanayileşmek»ten sözeden AP programı, bu amaçla «sanayi alanında sermaye terakümünü hızlandırmak ve bu alana doğru sermaye hareketini teşvik etmek, Türk müteşebbisini çeşitli vasıtalarla sanayi alanında çalışmaya yöneltmeyi öngörmekteydi.

Bk., M. Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul, 1971, s. 275.

- (22) Toprak sahiplerinin siyasal plandaki güçlerini yitirmeye başlamaları, iktisadi yapıdaki işlevsel bölünmenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir: Sınai üretimin ağırlık kazan-

dığı iktisadi bir yapıda, sanayileşmenin gereklerini yerine getirecek olan, dolayısıyla siyasal iktidarı denetleyebilecek konuma sahip kesim girişimci kesimdir.

- (23) Bu durum da sanayileşmenin girişimci kesim öncülüğünde yürütülmeye başlanmasının önemli bir sonucudur. Bu açıdan, Türk toplumunun modernleşme sürecinde girişimci kesimin ön plana çıkması, aynı zamanda bürokrasinin bu kesime tâbi duruma gelmesi evrimini de içermektedir. İçeriği bu sava dayanan bir çalışma için bk. Saylan, *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, a.g.e.

- (24) Sencer, *a.g.e.*, s. 271.

- (25) 1963-1967 döneminde 10 ve daha çok kişi çalıştıran özel kesime ait yapım iş yerlerinde katma değerin indeks olarak 100'den 220.04'e çıktığını söyleyebiliriz. Gene aynı dönemde imalât sanayii gelirinin Türkiye toplamı olarak 100'den 169.39'a yükseldiği görülmektedir. Bu rakam, imalât sanayiindeki küçük ve büyük iş yerlerinin ortalama artışının ölçütü olarak alınabileceğine; bu ortalamada büyük iş yerlerinin büyümesinin de (220.04) katkısı bulunabileceğine göre küçük imalâtçıların iktisadi büyümeden genel olarak girişimci kesim içinde en az payı aldığının kanıtı sayılabilir. Bk., Bulutay, *a.g.m.*, s. 89.

- (26) İ. Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, İstanbul, 1977, C. II, s. 122.

- (27) 1961 Anayasasını siyasal düşünce özgürlüğü açısından ele alan bir incelemede; «Anayasamıza göre, siyasi düşüncelerin kendisine hiçbir şekilde kayıt konamaz. Her türlü siyasi düşünce kanaat, doktrin ya da ideolojinin benimsenmesi, savunulması, yayılması, başkalarına telkin ve tavsiyesi ve hatta propagandası, mutlak bir anayasa garantisi altındadır» sonucuna varılmaktadır.

Bk., B. Tanör, *Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Anayasası*, İstanbul, 1969, s. 222.

- (28) B. Savcı, «1961 Anayasasının Müdür Prensipleri ve Müesseselerine Mukayeseli Kısa Bir Bakış», *SBFD*, C. XIX, Eylül-Aralık, 1964, No. 3-4, s. 27/28.

- (29) Değişik incelemeler, sözkonusu üç ideolojiyi 1961 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamı bağlamında ele almalarına rağmen değişik adlandırmalarda bulunmuşlardır. Örneğin, Landau bu ideolojileri «radikal» olma ortak niteliği altında

toplayıp, «Türkçülük», «Sosyalizm» ve «İslâmcılık» olarak adlandırırken; Savcı, «Faşist», «Sosyalist» ve «Asiyai» «toplumsallık»lar; Karpat ise, «Türk Milliyetçiliği», «Sosyalizm» ve «Dinsel tutuculuk» olarak adlandırmaktadır.

Bk., J. M. Landau, *Türkiye'de Aşırı Akımlar*, Ankara, 1978; B. Savcı, «27 Mayıs Dinamiğinden Yönelimler», *SBFD*, C. XXV, Haziran, 1970, No. 2; Karpat, «Ideology in Turkey After The Revolution of 1960», *Social Change and Politics in Turkey*, (ed. K. Karpat), Leiden 1973.

- (30) Örneğin Yerasimos, 27 Mayıs «Kemalizme dönüş» olarak nitelerken; Kili, 1961 Anayasasının «Atatürk Reformları»nı koruduğunu söylemektedir.

Bk., Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, İstanbul, 1975, C. III, S. 1659; S. Kili, *Turkey; A Case Study of Political Development*, s. 25.

- (31) *T.C. Anayasası*, (madde: 153).

- (32) *Yankı*, S. 130, 1973, s. 4.

- (33) *Yankı*, S. 139, 1973, s. 10.

- (34) İ. Cem, *Türkiye Üzerine*, İstanbul, 1970, s. 57.

- (35) F. B. T. Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Ankara, 1976, s. 382.

Bu ara, *MNP Kuruluş Beyannamesi*'nin sonunda partinin kurucuları hakkında verilen bilgilerden söz konusu kişileri mesleki kökenlerine göre gruplandırabiliriz. Buna göre, 18 kişiden oluşan kurucuların 12'si serbest meslek mensubu (5 avukat, 4 tüccar, 1 doktor, 1 makina mühendisi, 1 müteahhit); 4'ü bürokrat (2 öğretim üyesi, 1 emekli memur, 1 harita mühendisi); 1'i ilâhiyatçı ve 1'i çiftçi olarak mesleki dağılım göstermektedir. Ayrıca kurucuların 6'sı parlamenter (4 eski milletvekili, 1 eski senatör, 1 yeni milletvekili) grubuna girmektedir.

- (36) J. M. Landau, *a.g.e.*, s. 270/271, (Çev. E. Baykal). Kitabın «ikinci baskı»sı. 1979'da *Türkiye'de Sağ ve Sol Akımlar* adıyla yapılmıştır.

- (37) Sencer, *a.g.e.*, s. 366, 367.

- (38) Landau, *a.g.e.*, s. 274.

- (39) Ahmad, *a.g.e.*, s. 383; Landau, *a.g.e.*, s. 271.

- (40) *Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi*, Ankara, 1970 s. 1.

- (41) *Kuruluş Beyannamesi*, s. 3.

- (42) *Kuruluş Beyannamesi*, s. 3/4.

- (43) *Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük*, İstanbul, 1970.
- (44) Maarif politikasının önemini 24 Ocak 1971'de toplanan «Milli Nizam Partisi Birinci Büyük Kongresi'nde Erbakan şöyle dile getirmiştir: «Manevi sahada ahlâk buhranı memleketimizi sarmış, milletimizi helake doğru götürmeye zorlamaktadır. İçimize giren manevi istila hareketi maarifimizi elimizden almış, gayri milli bir maarif yapmıştır. Çocuklarımıza, milli ve manevi talim ve terbiye yaptırılmayan... mekteplerimizde dünya görüşü olarak maalesef mesusilerin, putperestlerin her türlü yabancı zihniyetin görüşlerine memnuniyetle yer verilmektedir. Bu yanlış ve temelsiz maarif gençlerimizi kalbi boş yetiştiriyor.
- Bk., *MNP I. Büyük Kongresi*, Ankara, 1971, s. 3.
- (45) *MNP I. Büyük Kongre*, s. 10/12.
- Bütün bunları da büyük girişimciliğin ekonomik sistem içinde etkinlik kazanmasının Anadolu orta girişimciliğinde yarattığı tepkilerin ifadesi olarak yorumlayabiliriz.
- (46) Bk., Yerasimos, *a.g.e.*, C. III. s. 1413.
- (47) AP bu kesimlerin ekonomik taleplerini karşılamaktan çok, dinsel taleplerini karşılamaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, yapılan bir araştırmaya göre Kur'an Kurslarının en büyük gelişmeyi AP'nin iktidarda tek başına bulunduğu yıllarda gösterdiği belirtilerek; bunun nedenleri AP iktidarının siyasal başarısını sağlamak için dine önem vermesine ve popüler hükümet olmayı halkın bu alandaki değer yargılarına hizmet etmesi yanında; bireyci felsefenin egemen olduğu AP yönetiminde toplumda kişisel girişimlerin en değerli şeylere yönelerek hız kazanacağına ve dinin de toplumda sosyo-ekonomik nedenlerden değerli ve geçerli olduğundan liberal bir ortamda hızla gelişeceğine bağlanmaktadır.
- Bk., A. N. Yücekök, «Türkiye'de Din Eğitim Örgütlerinin İllere Göre Dağılımı», *SBFD*, C. XXV, 1970, No. 2, s. 124.
- (48) DP ve AP'den farklı oluşu MNP'nin kuruluşunda şöyle dile getirilmiştir: «... DP'yi iktidara getiren milli heyecan, DP iktidarının ilk yıllarında yurt kalkınmasında önemli bir canlılık doğurmuş fakat bu canlılık milletimizi tarihi büyük, şanlı mahrekine oturtmak için yetmemiştir. AP yönetici ekibi ise iktidara geldiği andan itibaren kendisini iktidara getiren milli heyecanın ne olduğunu bilememiş,

o heyecana sırt çevirmiş ve kısa bir süre sonra milletimizin öz varlığı ile tezat teşkil etmeye başlamıştır».

Bk., *MNP Kuruluş Beyannamesi*, s. 5.

- (49) Yazar, MNP'nin küçük esnaf ve sanatkârlardan oluşan sosyo-ekonomik tabanın kanıtı olarak Türkiye'nin gelişen bölgelerinde esnaf ve el sanatkârlarının en üstün derecede örgütlendiklerini ve din derneklerinin de en çok gene bu bölgelerde olduğunu göstermektedir: «1968 yılında Ankara, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Denizli, Edirne, Eskişehir, İçel, Isparta, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Manisa, Sakarya, Samsun ve Zonguldak illerimiz esnaf ve din derneklerinin gelişmiş, kapitalistleşmiş ve farklılaşmış illerimizdir. Bu illerimizin din derneklerinde 1968 Türkiye ortalaması olan esnaf derneği başına 14.006 kişinin çok üstündedirler. Çok gelişmiş illerimizde esnaf dernekleri ile din dernekleri arasında görülen bu yakın ilişki, gelişme ve kapitalistleşmeye karşı oluşan İslâmi tepkinin temelinde esnaf örgütünün bir kısmının yattığı varsayımını güçlendirmektedir».

Bk., A. N. Yücekök, *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, Ankara, 1971, s. 102; 178.

Keza benzer bir başka değerlendirme için bk., Ç. Özek, *Din ve Devlet*, İstanbul, (1982), s. 573.

- (50) Siyasi partiler kanununa göre bu genel hükümlerin içerdiği esaslar şunlardır:

1. «Laiklik ilkesinin Korunması Siyasi partiler, Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini değiştirmek amacını güdemezler» (Madde 92).

2. «Halifeliğin istenemeyeceği: Siyasi partiler halifeliğin yeniden kurulması amacını güdemezler» (Madde: 93).

3. «Laik Devlet Düzeninin Korunması Siyasi partiler, devletin sosyal iktisadi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi yahut şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edici ve kötüye kullanıcı faaliyetlerde bulunamazlar». (Madde: 94)

4. «Din Farklılığına Dayanma Yasağı: Din veya mezhep veya tarikat esasına veya adına dayanan siyasi partiler kurulamaz». (Madde: 95)

5. «Partilerin Dini Gösteri Yapamaması Siyasi partiler, herhangi bir şekilde dini tören tertiplemez veya parti sıfatıyla bu gibi törenlere katılamazlar (...)» (Madde: 96)
 6. «Atatürk Devrimlerinin Korunması: Siyasi partiler, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesine erdirmek ve Türkiye Cumhuriyetinin lâiklik niteliğini korumak amacını güden; (...) (Devrim Kanunlarının) amacına aykırı amaç güdemezler». (Madde 97).
 7. «Cumhuriyetin Büyük Kurucusuna Saygı Siyasi partiler, Türk Milletinin Kurtarıcısı ve Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu Atatürk'ün şahsiyet ve faaliyetlerini veya hatırasını kötülemek amacını güdemezler.» (Madde: 99)
- (51) Siyasi Partiler Kanunu'nun «Temel Hak ve Ödevlerin Korunması» başlığını taşıyan 101. maddesinin içeriği şöyledir: «Siyasi partiler Anayasanın ikinci kısmında yazılı temel hak ve ödevlerin özünü tanımamak amacını güdemezler».
- (52) «Cumhuriyet Başsavcılığı'nın MNP'yi kapatmak istemini içeren «iddianamesi»; partinin «İzmir Gençlik Teşkilâtı'nın 1970 yılında bastırdığı «İslâm ve İlim»; «Basında Profesör Doktor Necmettin Erbakan» ve «Profesör Doktor Necmettin Erbakan - Mecliste Ortak Pazar» adlı kitapların Parti Genel İdare Heyetince Birinci Büyük Kongreye sunulan «Faaliyet Raporu»nda parti çalışmaları olarak gösterilmesi gerekçesine dayandırılmaktadır.
- Bk., *T.C. Resmi Gazete*, S. 14072, 14.1.1972, s. 18.
- Ayrıca, bu gerekçeye ek olarak genel başkan Erbakan'ın. Genel İdare Heyeti Üyeleri Hasan Aksay ve Hüsamettin Akumucu'nun siyasi partiler Kanununun zikredilen maddelerini ihlâl edici konuşmaları da kanıt gösterilmiştir.
- (53) Nitekim, MNP'nin kapatılmasını isteyen Cumhuriyet başsavcısı kapatmaya gerekçe olarak gösterdiği kitaplardan «Basında Prof. Dr. Necmettin Erbakan» adlı olanında Erbakan'ın şu sözlerini de kanıt olarak kullanmıştır: «Hilâfetin gelmesinin birçok büyük faydaları olabilir. Siyasi faydaları da, Ben illâ gelsin iddiasında değilim. Ama millet isterse her şey olabilir...»
- Bk., *T.C. Resmi Gazete*, aynı sayı, s. 16.
- (54) Ahmad, *a.g.e.*, s. 410/411 Vurgu: AYS.
- (55) Belirten: Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, s. 158.
- (56) Bu ara MNP'den başka sosyalist ideolojiyi benimseyen Tür-

kiye İşçi Partisi (TİP)in de kapatıldığını belirtmeliyiz. TİP'in kapatılması sosyalist ideolojinin girişimci ideolojiye rakip görülmesi biçiminde açıklanabilir. Böyle bir değerlendirme 12 Mart'ın girişimci sınıfların güdümüne girdiği varsayımını gündeme getirmektedir. 12 Mart sonrası hükümetlerinin ekonomik politikaları bu varsayımı doğrulayan bir uygulama olarak belirtilebilir. Ama, bunun yanında Silahlı Kuvvetlerin girişimci değerleri «kollaması»nın nesnel koşulları da vardır. Bunlar; 1. Özellikle 1960'lardan sonra bürokrasinin ulusal gelir içindeki payının artması (1951-1960 döneminde devlet hizmetleri gelirleri ölçü alındığında bürokrasinin milli gelir içindeki payı ortalama olarak % 8.3'tür. Bu oran 1961-1964 döneminde % 9.33, 1965-1969 döneminde % 9.94'e yükselirken, 1961-1969 döneminde % 9.67 olmuştur); 2. AP iktidarı döneminde getirilen «Personel Kanunu»nun mali hükümleri ile özellikle büyük bürokrasinin gelirlerinin arttırılması (söz konusu yasanın sağladığı 2.5 milyar liralık «ek finansman» 1969 yılı devlet gelirlerinin % 23.05'ini oluşturmuştur); 3. 1961'de ordu kadrolarının hastalık, ihtiyarlık ödemeleri ve kaza masraflarını karşılamak için faaliyete geçen Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK)'nun gelirlerinin artmasına koşut olarak «kâr amaçlı yatırımlar» yapmaya yönelmesi ve büyük bir sermaye birikimine sahip olması (1969 yılı sonunda OYAK, üyelerine sosyal yardım olarak toplam 311 milyon dağıtacak güce ulaşırken gayrimenkul ve sanayi yatırımları toplam 411 milyon TL. bulmuştu) dolayısıyla Ordunun ekonomiye «assimile» edilmesi.

Rakamlar için bk. Bulutay *a.g.m.*, s. 90/91.

(57) Bk., *Milliyet*, 12.10.1972.

(58) 12 Mart döneminin sonlarında siyasal iktidarı denetleyecek etkin sosyal gücün girişimci kesim olduğu anlaşılmıştır. Nitekim Anayasada öngörülen reformları Atatürkçü bir anlayışla gerçekleştirmek için işbaşına getirilen N. Erim Hükümeti, AP'li bir eski bakanın kabineye alınmasından doğan «Onbirler»in istifa olayıyla dağılmış; ondan sonra gelen hükümetler (II. Erim, Melen, Talû Hükümetleri) girişimci kesimin isterleri doğrultusunda ekonomik ve politik uygulamalarda bulunmuşlardır.

Bu olguyu Demirel 12 Mart'ı yedi yıl sonra değerlendirirken şu şekilde ifade etmektedir :

•Mesele şudur: Türkiye'yi kim idare edecek? Türkiye'yi elit bürokrat ve teknokratlar mı idare edecek yoksa temsili sistem suretiyle seçilmiş gelmiş kimseler mi idare edecek? Seçilmiş gelmiş kimseleri seçen kim?

Millet...

Millet cahil dediğiniz anda kavga, elit bürokrat ve teknokratların Türkiye idaresinde ezeli ve ebedi haklarının bulunduğu, ancak onların idare edebileceği, milletin bu işlere karışmaması gerektiği, milletin idareye sadece razı olması icap ettiği gibi bir netice çıkar ki, Türkiye'deki bunalımın kökünde yatan mesele budur. Nitekim, 12 Mart kabinesi «Beyin Kabinesi» genellikle elit bürokrat kesimin idare iddiasının açık misalidir...

Türkiye'yi idare etmeyi adeta hakkı sayan elit gruplarla AP'nin ters düşmesinin sebebi iktidar kimin olacak meselesinden geliyor. Bunlar tabii ki bir kişinin üç kişinin hikâyesi değildir. Bunlar bir ortam meselesidir.»

Bk., G. Civaoglu, «12 Mart'ı Demirel Anlatıyor», *Tercüman*, 17.3.1978, s. 6, Vurgu: AYS.

- (59) Siyasal ortamın yumuşatılmasında farklı amaçlarla da olsa AP ve CHP'nin ortak katkıları olduğunu ve bu yumuşamanın Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmemesiyle noktalandığını bu ara belirtmeliyiz.

Bk., Cem, 12 Mart, s. 263/271.

- (60) 12 Mart döneminin kapatılan diğer siyasal partisi olan TİP'in yöneticileri kovuşturmaya uğrarken, MNP yöneticileri için böyle bir şey sözkonusu olmamıştır.

Ayrıca, MSP'li Hasan Aksay'ın 12 Mart'ı değerlendirmesi de ilginçtir: «12 Mart'ta ordumuz yetişip durdurmasaydı, mevcut siyasilerin elinde millet ve memleketimiz karanlık bir uçuruma yuvarlanıyordu».

Bk., T. Çorumlu, *Büyük Türkiye'ye Doğru Erbakan Olayı*, İstanbul, 1974, s. 24.

Böyle bir değerlendirmede, H. Aksay'ın seçim propagandası için radyoda konuşmasının dolayısıyla AP'ye çatmak amacının ve temkinli davranmak endişesinin etken olduğunu söyleyebiliriz.

- (61) Bk., *Milliyet* 1973 İstanbul, 1975 s. 122.

- (62) N. Onur, *Erbakan Dosyası*, İstanbul, t.y., (M. Yayınevi) s. 105/106.

- (63) Erbakan ancak seçimlerden sonra 21 Ekim 1973 günü Genel İdare Heyeti toplantısında, MSP Tüzüğü'nün Genel Başkanın Büyük Kongre tarafından seçileceğini belirten 13. maddesine aykırı olarak «resmi» genel başkanlığa getirilmiştir. Bk., E. Teziç, *100 Soruda Siyasi Partiler*, İstanbul, 1976, s. 339.
- (64) Onur, *a.g.e.*, s. 105.
- (65) Bk., *MSP Genel Başkanı Süleyman Arif Emre'nin I. Büyük Kongreyi Açış Konuşması*, Ankara, 1973, s. 4.
- (66) Bk., MSP Genel Başkanı S. A. Emre'nin «I. Fevkalâde Büyük Kongre»yi açış Konuşması. *Tek Yol*, s. 11, 27 Temmuz 1973, s. 28.
- (67) Bk., *MSP Genel Başkanı Süleyman Arif Emre'nin I. Büyük Kongreyi Açış Konuşması*, Ankara, 1973, s. 5. (Bundan sonra «Açış Konuşması» olarak verilecek)
- (68) Bk., *Emre, Açış Konuşması*, s. 5/6 - Vurgu: AYS.
- (69) Bk., N. Erbakan, *Milli Görüş*, İstanbul, 1975, s. 29/40.
Bu ara, şu hususu da belirtmeliyiz:
Erbakan'ın bu kitabı siyasal bir felsefenin sistemleştirilmesi ni içermemektedir. Kitap, konuşmaları, konferansları... kapsayan bir derleme niteliğindedir. Kitapda yer alan çoğu konular Erbakan'ın başka kitaplarında da yer almıştır. Bunun yanında, *Milli Görüş*'te işlenen temalar Parti Programında da yinelenmektedir.
Bunlar için bk.:
Türkiye ve Ortak Pazar, İzmir, 1971; *Milli Görüş ve 3. Beş Yıllık Plan*, Ankara, 1973; *Üç Konferans, İslâm ve İlim, İslâm'da Kadın, Sanayi Davamız*, İstanbul, 1974, 6. b.
- (70) N. Erbakan, *Milli Görüş*, s. 26; 28.
- (71) Erbakan, *aynı eser*, s. 28.
- (72) S. Eş, *Kavşak Noktasında Türkiye'nin Siyasi Görünüşü*, C. I, İstanbul, 1977, s. 206/207; 209 - Vurgu: AYS.
Yazarın benimsediği «İslâm milliyetçiliği» teması Nurcuların da üzerinde durdukları bir husustur. Nurculara göre «Türk-ün hakiki bir tek 'mefahiri milliyesi İslâmiyettir» ve «İslâmiyetten çıkan Türklükten de çıkmış demektir. Bu bakımdan, «İslâmlık ile Türklük, İslâm tarihi ile Türk tarihi aynı şeylerdir».
Bk., Ç. Özek, *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*, İstanbul, 1968, s. 193.
- (73) M. Karahasanoğlu, *Tek Adam Erbakan*, İstanbul, 1975 b s. 113.

- (74) *Aynı eser*, s. 113.
- (75) *Aynı eser*, s. 114.
- (76) S. Tanju, *Tepedeki Dört Adam*, İstanbul, 1978, s. 112.
MSP Programının «Milliyetçilik» başlığını taşıyan 25. maddesi de şöyledir: «Şehitlerin ve gazilerin yadigarı olan Türkiye'mizde, şanlı ve şerefli tarihimizin birleştirip kaynaştırdığı müşterek tarihi, içtimai ve manevi değerlere sahip olan milletimizin topyekün manevi değerlerine hürmetkâr bir milliyetçilik anlayışına bağlıyız».
Bk., *MSP Program ve Tüzük*, İstanbul, 1973.
- (77) Bk., *Yankı*, S. 140, 1973, s. 8.
- (78) MSP genel sekreteri Oğuzhan Asiltürk kongrenin yapıldığı salonun duvarlarındaki yazı ve resimlerle bir ilgilerinin olmadığını; genel sekreter yardımcısı Şevket Kazan da Cumhuriyet Savcılığına bir yazı yazarak bu gibi yazıları yazanlardan afişleri asanlardan kendilerinin de şikâyetçi olduklarını bildirmiştir.
Bk., *Milli Gazete*, 21.10.1978, s. 7.
- (79) *Milliyet* 1973, İstanbul, 1975, s. 126.
- (80) Bk., *Yankı*, S. 140, 1973, s. 10.
- (81) Erbakan, *Milli Görüş*, s. 51.
- (82) *Aynı eser*, s. 52/53.
- (83) *Aynı eser*, s. 54/55.
- (84) *Aynı eser*, s. 55/56.
- (85) Bk., N. Onur, *Erbakan Dosyası*, t.y., İstanbul, (M. Yayınevi) s. 93.
- (86) Erbakan'ın bu demeci daha sonra inkâr edilmiştir. Fakat, gazeteci A. Y. Fischer, elindeki bantları yayınlarak demecin yalnız «Vorwärts» gazetesinde değil, aynı zamanda, İsviçre'de yayınlanan «Vaterland» adlı gazetede de fotoğraflarla yer aldığını bildirmiştir.
Bk., Onur, *aynı eser*, s. 94.
- (87) Bk., *Yankı*, S. 305, 1977, s. 10.
«Siret-i Nebi» Hz. Muhammed'in «hayatı ve ahlâkı» anlamına gelmektedir.
- (88) Bk., *Diyanet Gazetesi*, C. 7, S. 168, 1 Temmuz 1977, s. 8/9.
- (89) M. Soysal, *Anayasaya Giriş*, Ankara, 1969, s. b., s. 228.
- (90) *Aynı eser*, s. 228.
- (91) H. Çetin, «Dinsel Temelli Toplum», *İslâmi Hareket*, S. 10, 1 Kasım 1978, s. 7.

- (92) A. F. Başgil, *Din ve Lâiklik*, İstanbul, 1962, s. 129.
- (93) Soysal, *a.g.e.*, s. 230.
- (94) Berkes, lâikliğin yanlış anlaşılmasına yol açan «iki çatışık sanı»dan söz etmektedir. Bunlardan birincisi, terimin geldiği Hristiyan geleneğindeki durumun İslâm geleneğinde de bulunduğu sanısıdır. İkincisi ise, İslâm geleneğinde böyle bir durum olmadığı için lâiklik davasının İslâm dinine sahip olan toplumlarda yersiz ve anlamsız olduğu sanısıdır. Yazar, bu iki sanının da yanlış, hiç değilse eksik olduğu için terimin İslâm-Türk toplumundaki anlamı ve geçerlik derecesi kadar kavranmadığı kanısındadır.
- Bk., N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, s. 15.
- (95) Soysal, *a.g.e.*, s. 228.
- (96) Erbakan, *Milli Görüş*, s. 222.
- (97) M. H. İbrahimoğlu, *Milli Görüş Açısından Türkiye'nin Sarılaşması*, İstanbul, 1975, s. 88.
- (98) Erbakan, *Milli Görüş*, s. 136.
- (99) İbrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 89.
- (100) Erbakan, *Milli Görüş*, s. 149/150.
- İslâmcı bir yazar da «İslâm iktisat sistemi»nin maddi ve manevi boyutlarının bütünselliğini şöyle ifade etmektedir: «İslâmın her cephesinde olduğu gibi iktisat görüşünün aranmasında da birinci prensip onun İslâm dışı sistemlerden farklılığını kabul etmekse, ikinci prensip de, İslâmın bu cephesinin öbür cephelerinden, yani, inanç, ibadet, ahlâk, hukuk, sosyal hayat ve genel dünya görüşü cephelerinden ayrı ve bağımsız ele alınamayacağı, daha doğrusu, onlar gözönünde tutulmadan, sözkonusu olamayacağı prensibidir».
- Bk., S. Karakoç, *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, İstanbul, 1978, 5. b., s. 13.
- (101) İbrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 96.
- (102) İbrahimoğlu, *a.g.e.*, s. 96.
- (103) Erbakan, *Milli Görüş*, s. 153.
- (104) *Aynı eser*, s. 153.
- (105) Bk., A. İpekçi'nin Erbakan'la yaptığı röportaj; *Milliyet* 1973, İstanbul, 1975, s. 122.
- Bu ara, milli görüşün faizin kalkmasıyla bankacılığın da kalkacağı yolundaki bir itirazı; öngördüğü «kâr ortaklığı» sistemiyle kendi açısından önlediğini de belirtmek gerek-

mektedir. Bu sisteme göre, örneğin, herhangi bir bankaya para yatıran bir kişi bankanın katıldığı sanayi kuruluşlarından hangisinin isterse onun hisse senedini, dolayısıyla faiz yerine de yıllık kârdan hissesine düşeni alabilecektir.

(106) İbrahimoglu, *a.g.e.*, s. 109.

(107) İbrahimoglu, *a.g.e.*, s. 109.

(108) İbrahimoglu, *a.g.e.*, s. 110.

(109) Erbakan, *Milli Görüş*, s. 121/122.

(110) Erbakan, *Milli Görüş*, s. 237/238.

(111) *Aynı eser*, s. 240/264.

Bu arada belirtmek gerekir ki, Ortak Pazar'a milli görüş dışında karşı çıkan görüşler de vardır. Bu görüşler içinde G. Kazgan'ın «Devrimci Görüş» olarak adlandırdığı kategori, «ekonomik sistemin kanunlarını gözönünde tutarak» Ortak Pazar'a karşı çıkarken; yazarın «seriatçı-mukaddesatçı sağcılar» olarak adlandırdığı kategori de «din ve kültür farklarından hareket ederek» ekonomik nedenlerin bu farklar karşısında sözünün dahi geçmesini istemeyerek, «Ortak Pazar bir Yahudi/Mason oyunudur» çerçevesinde karşı çıkmaktadır.

Bk., G. Kazgan, *100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye*, İstanbul, 1970, s. 296/297.

Ekleyelim ki, milli görüşün Ortak Pazar'a karşı çıkış gerekçelerinde, yukarıda da görüldüğü gibi dinsel ve kültürel olanlarının yanında ekonomik olanları da vardır. Buna rağmen ağır basan gerekçe dinsel ve kültürel olanıdır. Çünkü, Erbakan'ın deyimiyle Batı memleketlerinin sömürgeciliği bunların Yahudi - Hristiyan - Grek medeniyetine mensup olmalarından ileri gelmektedir (Bk., *Milli Görüş*, s. 236).

(112) Erbakan, *Milli Görüş*, s. 266 .

MİLLÎ SELAMET PARTİSİ'NİN SOSYAL TEMELİ VE İDEOLOJİSİNİN UYGULAMAYA YANSIMASI

Bu bölümde MSP'nin işlevsel anlamının bir bütün olarak kavranması açısından önce onun sosyal temelini inceleyeceğiz. Bu incelemeyi yaparken, bir yandan MSP'nin oy tabanına, öbür yandan toplumdaki işlevsel bölünmelerin bu partiye ne şekilde yansıdığına bakacağız. Ancak, gerek oy tabanı gerek işlevsel bölünmelerle olan ilişkisinin incelenmesi MSP olgusunu tam anlamıyla aydınlatmaya yetmeyecektir. Bunların yanında bir de MSP'nin iktidarda bulunduğu dönemlerdeki fiili davranışının bir başka deyişle ideolojisinin uygulamaya yansımasının ele alınması gerekecektir.

I. MSP'NİN OY TABANI: 1973 VE 1977 GENEL SEÇİMLERİ VERİLERİNE GÖRE:

A. 1973 GENEL SEÇİMLERİ VE MSP

14 Ekim 1973 genel seçimleri, Türkiye'nin modernleşme sürecini yansıtan iyi bir siyasal gösterge niteliğinde olmuştur.

Nitekim, 1973 genel seçimlerini inceleme konusu yapan bazı araştırmacılar, seçimlerin bu özelliğini incelemelerine bir genel çerçeve olarak almışlardır. Örneğin Özbudun' 1973 Genel Seçimlerini; modernleşmenin siyasal katılım biçimini etkilemesi (toplum modernleştikçe «mobilize» kılınmadan «özerk» katılmaya geçilmesi olgusu); yerel ve kültürel bölünmelerin yerini işlevsel ya da sınıfsal bölünme

lerin almasının seçmenlerin oy davranışını etkileyerek sınıf etkeninin oy davranışında daha büyük önem kazanması; ve kentlerdeki katılmanın köylerdekine oranla daha çok olması çerçevesinde incelemiştir. Çavdar² da, 1973 genel seçimlerini modernleşme olgusu çerçevesinde ele almıştır. Yazara göre, 1973 genel seçimlerinde oy dağılımını belirleyen «genel etmenler»; «gelişme düzeyi», «kentleşme», «sanayileşme», «toplumsal grup olmanın verdiği bilinç» ve «doğal hakların ve özgürlüklerin savunulması gereği»dir.

Bu bakımdan, 1973 seçim sonuçları, bizi yukarıda belirtilen çerçevelerde özellikle MSP için ifade ettiği anlam nedeniyle ilgilendirmektedir. Çünkü, MSP'nin oy tabanını irdelemeye çalışmaktaki amacımız; modernleşmenin doğurduğu sonuçların oy dağılımı yoluyla sözkonusu partiye yansıyışını saptamaktır.

1973 genel seçimlerinin sonuçları açısından MSP, her şeyden önce şaşırtıcı bir konuma sahip olmuştur. Çünkü, ilk kez katıldığı bir genel seçimde 1.265.771 oyla tüm oyların % 11.8'ini almış ve 48 milletvekili çıkarmıştır. Aynı seçimi sonuçlarına göre; 3.570.583 oyla (tüm oyların % 33.3'ü) CHP 185; 3.197.897 oyla (% 29.8) AP 149; 1.275.502 oyla (% 11.9) DP 45; 564.343 oyla (% 5.3) CGP 13; 362.208 oyla (% 3.4) MHP 3; 121.759 oyla (% 1.1) TBP 1; 303.218 oyla (% 2.8) Bağımsızlar 6 milletvekili kazanmıştır. 62.377 oy alan (% 0.6) MP ise, meclise temsilci sokamamıştır.

Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri sonucunda ise; CHP 1.412.051 oyla % 33.6), 25; AP 1.300.801 oyla (% 31.0), 22; MSP 516.822 oyla (% 12.3), 3; CGP 246.888 oyla (% 5.9), 1; Bağımsızlar 82.233 oyla (% 2.0), 1 senatöre sahip olmuşlardır. 114.662 oy alan (% 2.7) MHP ve 89.824 oy alan (% 2.1) TBP Senatoya temsilci sokamamışlardır.

1973 genel ve Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimlerinin partilere göre oy dağılımı aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

1973 seçim sonuçlarının genel düzeyde ifade ettiği an-

lamı iyi değerdendirebilmek için 1969 seçim sonuçlarıyla karşılaştırmak gerekmektedir.

Tablo 1
1973 Milletvekili Genel Seçimleri Oylarının Partilere
Göre Dağılımı ve Kazanılan Milletvekili Sayısı

Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	MV Sayısı
CHP	3.570.583	33.3	185
AP	3.197.897	29.8	149
MSP	1.265.771	11.8	48
DP	1.275.502	11.9	45
CGP	564.343	5.3	13
MHP	362.208	3.4	3
TBP	121.759	1.1	1
MP	62.377	0.6	—
Bağımsızlar	303.218	2.8	6
Toplam	10.723.658	100.0	450

Kaynak: D.İ.E., 14 Ekim 1973 *Milletvekili Seçimi Sonuçları*, Ankara, 1974.

Tablo 2
1973 Cumhuriyet Senatosu Seçimleri Oylarının
Partilere Göre Dağılımı ve Kazanılan Senatör Sayısı

Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	MV Sayısı
CHP	1.412.051	33.6	25
AP	1.300.801	31.0	22
MSP	516.822	12.3	3
DP	438.276	10.4	—
CGP	246.888	5.9	1
MHP	114.662	2.7	—
TBP	89.824	2.1	—
Bağımsızlar	82.233	2.0	1
Toplam	4.201.557	100.0	52

Kaynak: D.İ.E., 14 Ekim 1973 *Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi Sonuçları*, Ankara, t.y., (Yayın No 714)

1969 genel seçimlerinde 14.788.552 kayıtlı seçmenin 9.516.035'i oy kullanarak % 64.3'lük bir katılma oranı oluşturmuştur. 1973 seçimlerinde ise 2 milyona yakın genç seçmenin katılmasıyla kayıtlı seçmen sayısı 16.798.164'e yükselmiş; bunların da 11.223.843'ünün oy kullanmaları sonucu, katılma oranı % 66.8'e varmıştır.

Bunun yanında, geçerli oyların % 46.5 (4.229.712)'ini alan AP, 256; % 27.4 (2.487.006 oy) ünü alan CHP, 143; % 6 (597.818 oy)'sını alan GP, 15; % 3.2 (292.961 oy)'sini MP, 6; % 2.8 (254.695 oy)'ini alan BP, 8; % 3.0 (275.091 oy)'ını alan MHP, 1; % 2.7 (243.063 oy)'sini alan TİP, 2; % 2.2 (197.929 oy)'sini alan YTP, 2; % 5.6 (511.023 oy)'sını alan Bağımsızlar, 13 milletvekilliği kazanmışlardır.

1973 seçimlerinde, katılma oranının en yüksek olduğu iller, 1969 seçimlerinde de olduğu gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki bazı illerdir. Örneğin, katılma ora-

Tablo 3

1969 ve 1973 Genel Seçimlerinin Partilere Göre Karşılaştırmalı Oy Dağılımı :

Partiler	1969 Seçimleri		1973 Seçimleri	
	Oy Oranı (%)	MV Sayısı	Oy Oranı (%)	MV Sayısı
CHP	27.4	143	33.3	185
AP	46.5	256	29.8	149
MSP	—	—	11.8	48
DP	—	—	11.9	45
CGP (GP)	6.6	15	5.3	13
MHP	3.0	1	3.4	3
TBP (BP)	2.8	8	1.1	1
MP	3.2	6	0.6	—
TİP	2.7	2	—	—
YTP	2.2	2	—	—
Bağımsızlar	5.6	13	2.8	6
Toplam	100.0	450	100.0	450

Kaynak D.İ.E., 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları, Ankara, 1974.

nı Ağrı, Van, Muş, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Tunceli ve Mardin'de % 70'i aşmış; Malatya, Kahramanmaraş ve Erzurum'da ise % 70 düzeyinde kalmıştır. Bu oran üç büyük kentimizden İstanbul'da % 58, İzmirde ve Ankara'da % 65 düzeyinde gerçekleşmiştir³.

Aşağıda 1969 ve 1973 seçimlerinin partilere göre oy dağılımı birlikte verilmiştir:

Tablo 3'de görüldüğü gibi, 1973 seçimlerinden en kazançlı çıkan parti CHP'dir. CHP 1973'de oylarını % 5.9 oranında artırarak, 1969 seçimlerine göre 1.083.577 fazla oy almıştır.

En çok oy kaybına uğrayan parti ise, AP olmuştur. AP'nin uğradığı oy kaybı kapsamında seçimlerden önce birleştiği YTP'nin oyları da düşünülürse, kaybedilen oy sayısının daha yüksek olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla, seçmen artışıyla birlikte hesaplandığında AP'nin görece oy kaybının 1.519.067 olduğu anlaşırlır⁴.

AP'nin uğradığı oy kaybını özellikle vurgulamamızın nedeni; MSP ve DP'nin aldığı oyların büyük kısmının bu kayıplardan kaynaklandığı kanısının ortaya çıkmasıdır.

Gerçekten de, ortada büyük oy kaybına uğrayan bir parti ve onun içindeki bölünmelerin doğurduğu seçimlerde başarı kazanmış diğer iki partinin varlığı, ilk bakışta böyle bir kanıya haklılık kazandıracak niteliktedir.

Acaba durum sanıldığı gibi midir?

Bir başka anlatımla, MSP ve DP'nin oy tabanının kaynağının büyük bir bölümünü AP'nin kaybettiği oylar mı oluşturmuştur?

1. AP'nin Kaybettiği Oyların MSP'nin Kazandığı Oylarla İlişkisi:

Sayısal gerçeklere dayanılarak yapılabilecek kaba bir yorum yukarıda belirtilen soruları olumsuz cevaplamayı gerektirmektedir. Şöyle ki:

AP'nin kaybettiği oyların sayısı 1.519.067'dir. Buna karşılık MSP'nin aldığı toplam oy 1.265.771, DP'ninki 1.000.000

1.275.502 dir. Yani, MSP + DP oylarının tutarı 2.541.273'tür. Buna göre, MSP ve DP birlikte AP'nin kaybettiği oyların iki katına sahip olmaktadırlar. Dolayısıyla MSP ve DP'nin oylarının sadece AP'nin kaybettiği oylardan oluştuğu kanısı, nereden geldiği açıklanamayan 1 milyondan fazla oy nedeniyle doğru değildir⁵.

Fakat, bu, MSP ve DP'nin AP'den hiç oy «kemiremediği» anlamına da gelmemelidir.

Oyların illere göre dağılımının ayrıntılı olarak irdelenmesi bu durumu özellikle MSP açısından ortaya çıkarmakla mümkündür. Başka bir anlatımla, AP'nin kaybettiği oyların hangi partilere gittiğini anlayabilmek için oyların illere göre dağılımını 1969 seçim sonuçlarıyla karşılaştırarak ortaya çıkan ilgi çekici yönleri de bakmak gerekmektedir.

AP'nin oy oranının en çok düşme gösterdiği illerin bazılarındaki oyların diğer partilere göre dağılımına bakmak, yukarıdaki yargımızı «spekülatif» nitelikte de olsa haklı kılmaya yardım edecektir.

Örneğin, Konya, AP'nin oy oranının en çok düşme gösterdiği illerden birisidir. Konya'da AP'nin 1969 seçimlerinde % 49.6 olan oy oranı 1973 seçimlerinde % 13.5'e düşmüştür. Bu ilde CHP'ninde oy oranı % 21.7'den % 20.9'a düşmüştür. En çok oy oranına % 33.4'le DP sahip olmuştur. MSP'nin oy oranı ise % 16.5'dir. Oyların dağılımı bize Konya'da AP'nin kaybettiği oyların büyük bir olasılıkla DP ve MSP lehine olabileceğini göstermektedir.

Kars'ta AP oylarının % 42.9'dan % 15'e doğru büyük bir oranda düştüğü görülmektedir. CHP'nin oy oranı ise % 33.3'den % 45.5'e doğru bir artış göstermiştir. Ancak % 13.4 DP'nin ve % 7.7 MSP'nin oy oranları gözönüne alınırsa AP'nin oy kaybının tamamen CHP lehine olmadığı anlaşılabilir.

AP, Aydın'da % 62.3'den % 34.7'ye doğru düşen bir oy kaybına uğramıştır. CHP'nin oylarındaki artış ise % 26'dan % 30.1'e doğru çok göreceli bir orandadır. MSP'de % 3 gibi çok düşük oranda oy almıştır. Oyların % 28.8'ini DP almıştır.

Erzurum'da AP'nin oyları % 55.7 oranından % 22.9 oranına düşmüştür. CHP'nin oy oranı da % 22'den % 19.7'ye düşmüştür. Buna karşılık Erzurum'da % 29.5 oranıyla MSP en çok oyu alırken DP % 10.7 oranında oy kazanmıştır.

Çorum'da AP'nin oy oranı % 46.6'dan % 19'a düşerken CHP'nin oy oranı % 17.7'den % 30.7'ye çıkmıştır. DP % 17.9, MSP ise % 21.7 oranında oy almıştır.

Sakarya'da AP oyları % 53.5'den % 29.3'e düşerken, CHP oyları da % 28.5'den % 24.7'ye düşmüştür. Buna karşılık, DP % 20.8, MSP ise % 18.2 oranında oy almıştır.

1973 seçimleriyle ilgili sayısal verilerin diğer illerin bazılarında gösterdiği durumun yukarıda belirtilen illerin durumuna benzediği söylenebilir.

Örneğin, Trabzon, Burdur, Zonguldak, Rize, Niğde, Muğla, Kocaeli, Kayseri, İçel, Gaziantep, Erzincan, Denizli, Antalya, Ağrı, Afyon, Adana, Ankara, İstanbul, İzmir gibi AP'nin büyük oranda oy kaybına uğradığı illerin bazılarında CHP oyları ya bir miktar artmış ya bir miktar azalmış ya da aynı kalmıştır. Yani AP'nin kaybettiği oyların tümünün ya da büyük bir kısmının CHP'ye gittiğini söyleme olanağımız bulunmamaktadır. Buna karşılık sözkonusu illerin bazılarında DP bazılarında ise MSP kendi Türkiye ortalamalarının üzerinde oy almıştır.

Bunun yanında, AP'nin kaybettiği oyların doğrudan MSP oylarıyla olan ilişkisi de ilgi çekicidir. Örneğin, MSP AP'nin büyük oranda oy kaybına uğradığı illerden sadece Adana, Afyon, Ağrı, Burdur, Çorum, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Kars, Kayseri, Kırşehir, Konya, Mardin, Niğde, Rize, Sivas, Tokat, Trabzon, Yozgat'ta varlık gösterebilmiştir. Bu illerde AP'nin oy kaybının bir kısmının MSP lehine olabileceği akla yatkın görünmektedir.

Ordu, İstanbul, Kocaeli, Malatya, Adıyaman, Manisa, Bolu, Çankırı, Diyarbakır, Elazığ, Gümüşhane gibi illerde ise MSP'nin oylarının farklı tabanlardan oluşabileceği olasılığı daha güçlüdür⁴.

AP oy oranının en çok düşme gösterdiği illerin bazı-
larında MSP'nin oransal oy durumu Tablo 4'de gösterilmiş-
tir.

2. 1973 Seçimlerinde MSP'nin Milletvekili Çıkardığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü:

1973 seçimlerinden sonra Millet Meclisi'ne 48 milletve-
kiliyle giren MSP, bu sayıya 36 ildeki oy toplamıyla ulaş-
mıştır. Başka bir anlatımla, MSP 67 ilin 36'sından Meclise
temsilci sokmuştur.

Tablo : 4

1973 Seçimlerinde AP'nin Kaybettiği Oyların Bir Kısımının
MSP Lehine Olma Olasılığının Bulunduğu İller :

İller	AP Oyları (%)		AP Oylarının yüzde Değişimi	MSP Oyları (%)	
	1969	1973		1969	1973
Adana	42.5	23.1	— 19.4	—	8.2
Afyon	58.8	36.2	— 22.6	—	16.4
Ağrı	36.2	15.5	— 20.7	—	14.8
Burdur	50.0	25.6	— 24.4	—	9.3
Çorum	46.6	19.0	— 27.6	—	21.7
Diyarbakır	35.5	19.9	— 15.6	—	18.5
Erzincan	42.2	25.6	— 16.6	—	16.1
Erzurum	55.7	22.9	— 32.8	—	29.5
Gaziantep	35.0	17.7	— 17.3	—	11.6
Giresun	40.0	27.3	— 12.7	—	8.7
Kars	42.9	15.0	— 27.9	—	7.7
Kayseri	48.3	27.3	— 21.0	—	16.5
Kırşehir	28.1	14.1	— 14.0	—	13.8
Konya	49.6	13.5	— 36.1	—	16.5
Mardin	27.8	18.8	— 9.0	—	12.1
Niğde	46.0	25.3	— 20.7	—	11.4
Rize	52.9	29.7	— 23.2	—	21.9
Sakarya	53.5	29.3	— 24.2	—	18.2
Sivas	29.3	16.9	— 12.4	—	25.7
Tokat	34.9	19.3	— 15.6	—	18.2
Trabzon	48.6	25.1	— 23.5	—	15.1
Yozgat	41.3	18.3	— 23.0	—	21.5

Kaynak D.İ.E., 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları.

MSP, milletvekilliği kazandığı bu 36 ilin 8'inde 1'den fazla temsilci çıkarmıştır (Ankara'dan 2, Çorum'dan 2, Elazığ'dan 2, Erzurum'dan 3, İstanbul'dan 3, Konya'dan 3, Maraş'tan 2, Sivas'tan 3).

Milletvekili çıkardığı illerden en düşük oranda oyları sırasıyla Kars (% 7.7), Adana (% 8.2), Zonguldak (% 8.2), İstanbul (% 8.4), Balıkesir (% 8.6), Ankara, (% 9.3), Manisa (% 9.3), Bursa (% 9.4) dan; en yüksek oranda oyları ise Erzurum (% 29.5); Elazığ (% 27.8), Maraş (% 26.7), Sivas (% 25.7), Bingöl (% 25.5), Gümüşhane (% 24.9), Adıyaman (% 22.1), Rize (% 21.9), Çorum (% 21.7), Yozgat (% 21.5), Malatya (% 19.9), Diyarbakır (% 18.5), Nevşehir (% 18.4), Tokat (% 18.2), Kocaeli (% 18.1) den almıştır.

Bunların yanında, Amasya (% 17.8, Urfa (% 17.6), Bolu (% 17.3), Kayseri (% 16.5), Konya (% 16.5), Afyon (% 16.4), Trabzon (% 15.1), Muş (% 14.7), Samsun (% 13.4), oy oranlarıyla MSP'nin önemli oy birikimi sağladığı iller olarak belirtilebilir.

MSP'nin milletvekili çıkardığı iller ve bu illerdeki oy gücü aşağıdaki tabloda (Tablo: 5) gösterilmiştir.

Bunun dışında MSP'nin kendi Türkiye ortalamasının çok üstünde ve çok altında oy aldığı iller de bir tablo halinde gösterilebilir. Tablo: 6 ve Tablo: 7 bu amaçla düzenlenmiştir.

3. 1973 Seçimlerinde MSP Oylarının İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Dağılımı:

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) saptadığı «sanayileşme», «ticari ve mali», «tarımsal gelişme ve modernleşme», «sosyal ve kültürel», «sağlık», «eğitim», «demografi», «ulaştırma ve haberleşme» gibi sekiz göstergeye göre illerin sosyo-ekonomik açıdan gelişmişlik düzeylerini belirlemektedir⁷.

DPT'nin bu çalışması seçimlerle ilgili bazı incelmeler de yararlı kullanımlara yol açmıştır. Örneğin, T. Çavdar, bu çalışmaya dayanarak illeri «gelişmiş», «orta gelişmiş»

Tablo : 5

1973 Seçimlerinde MSP'nin Milletvekili Çıkardığı İller ve
Bu İllerdeki Oy Gücü

İLLER	GENEL		MSP		MV
	MV Sayısı	Geçerli Oy Sayısı	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	
Adana	11	321.422	26.270	8.2	1
Adıyaman	4	88.210	19.504	22.1	1
Afyon	7	140.881	23.061	16.4	1
Ağrı	4	81.656	12.063	14.8	1
Amasya	4	92.681	16.523	17.8	1
Ankara	26	643.409	59.837	9.3	2
Balıkesir	9	241.685	20.669	8.6	1
Bingöl	2	54.475	13.424	25.5	1
Bolu	4	142.994	23.597	17.3	1
Bursa	11	312.841	28.395	9.4	1
Çorum	7	161.985	33.450	21.7	2
Diyarbakır	7	154.645	27.566	18.5	1
Elazığ	3	105.239	28.153	27.8	2
Erzurum	9	201.277	56.513	29.5	3
Gaziantep	4	173.359	19.162	11.6	1
Gümüşhane	4	83.510	19.427	24.9	1
İstanbul	38	1.066.535	85.554	8.4	3
Kars	8	183.221	13.536	7.7	1
Kayseri	8	174.897	27.383	16.5	1
Kocaeli	5	133.443	23.247	18.1	1
Konya	16	378.545	59.242	16.5	3
Malatya	6	151.608	29.138	19.9	1
Manisa	10	271.689	24.140	9.3	1
Maraş	7	160.528	41.454	26.7	2
Mardin	6	140.872	16.694	12.1	1
Muş	3	73.264	10.383	14.7	1
Nevşehir	3	64.599	11.161	18.4	1
Rize	4	102.305	21.614	21.9	1
Sakarya	6	143.878	24.792	18.2	1
Samsun	10	259.612	32.872	13.4	1
Sivas	6	201.746	49.532	25.7	3
Tokat	7	176.515	30.082	18.2	1
Trabzon	8	181.482	26.565	15.1	1
Urfa	7	130.588	22.198	17.6	1
Yozgat	7	136.281	27.767	21.5	1
Zonguldak	9	271.103	20.889	8.2	1

Kaynak D.İ.E., 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları.

Tablo : 6

1973 Seçimlerinde MSP'nin Kendi Türkiye Ortalamasından
(% 11.8) Yaklaşık % 10 Oranında Fazla Oy Aldığı İller ve
Bu İllerdeki Oy Gücü

İller	Geçerli Oy Sayısı	MSP'nin Oy Sayısı	MSP'nin Oy Oranı (%)
Adıyaman	88.210	19.504	22.1
Bingöl	54.475	13.424	25.5
Çorum	161.985	33.450	21.7
Elazığ	105.239	28.153	27.8
Erzurum	201.277	56.513	29.5
Gümüşhane	83.510	19.427	24.9
Malatya	151.608	29.138	19.9
Maraş	160.528	41.454	26.7
Rize	102.305	21.614	21.9
Sivas	201.746	49.532	25.7
Yozgat	136.281	27.767	21.5

Kaynak : D.İ.E., 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları.

Tablo : 7

1973 Seçimlerinde MSP'nin Kendi Türkiye Ortalamasından
Yaklaşık % 8 Oranında Az Oy Aldığı İller ve
Bu İllerdeki Oy Gücü

İller	Geçerli Oy Sayısı	MSP'nin Oy Sayısı	MSP'nin Oy Oranı (%)
Aydın	180.255	5.479	3.0
Çanakkale	123.439	6.766	5.6
Denizli	148.331	7.903	5.3
Edirne	100.077	2.230	2.2
Hakkâri	32.161	687	2.1
İçel	191.832	5.436	2.8
İzmir	509.235	21.333	4.2
Kırklareli	83.677	2.179	2.6
Muğla	126.257	4.594	3.6
Tekirdağ	91.807	3.008	3.3
Tunceli	47.176	1.219	2.6

Kaynak : D.İ.E., 14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları

miş» ve «az gelişmiş» olarak gruplandırmış ve bu gruplandırmaya göre partilerin oy dağılımı ile illerin gelişmişlik düzeyi arasındaki korelasyonu saptamaya çalışmıştır.

Çavdar, sözkonusu incelemesinde, illerin gelişmişlik düzeyine göre yaptığı ayırımı DPT'nin bulgularını esas alan bir gelişme indeksine dayandırmış ve böylece ekonominin tüm kesimlerindeki gelişmişlik düzeyleri ile toplumsal ve kültürel kurumlardaki gelişmeleri de bu indekse yansıtmıştır.

Yazarın yaptığı ayırıma göre «gelişmiş», «orta gelişmiş» ve «az gelişmiş» iller şunlardır:⁸

- Gelişmiş İller: İstanbul, İzmir, Ankara, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Bursa, Balıkesir, Aydın, Eskişehir, Kayseri, Gaziantep, Hatay, Adana, İçel, Antalya.

- Orta Gelişmiş İller: Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Bolu, Kütahya, Manisa, Uşak, Denizli, Muğla, Burdur, Isparta, Konya, Kırşehir, Nevşehir, Samsun, Amasya, Trabzon, Rize, Artvin, Erzurum, Erzincan, Malatya, Elazığ.

- Az Gelişmiş İller: Bilecik, Afyon, Niğde, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Çorum, Yozgat, Sivas, Tokat, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Maraş, Kars, Ağrı, Muş, Bingöl, Tunceli, Van, Siirt, Diyarbakır, Urfa, Adıyaman, Mardin, Hakkâri, Bitlis.

Yukarıdaki ayırımla MSP'nin kendi Türkiye ortalamasının oldukça üstünde ve çok altında oy aldığı iller (Tablo: 6 ve Tablo 7) karşılaştırıldığında ortaya çıkan durum şudur:

MSP'nin kendi Türkiye ortalamasının oldukça üstünde oy aldığı iller (toplam 11 il) Elazığ, Erzurum, Malatya ve Rize dışında çoğunlukla az gelişmiş iller kapsamına girmektedir. Elazığ, Erzurum, Malatya ve Rize ise, orta gelişmiş iller kapsamına girmektedir.

MSP'nin kendi Türkiye ortalamasının oldukça altında oy aldığı gene toplam 11 ilden sadece 3'ü (Aydın, İçel, İzmir) gelişmiş; 6'sı (Çanakkale, Denizli, Edirne, Kırklareli, Muğla, Tekirdağ) orta gelişmiş; 2'si ise (Hakkâri, Tunceli)

az gelişmiş iller kapsamına girmektedir. Başka bir deyişle, MSP'nin kendi Türkiye ortalamasının oldukça altında oy aldığı illerin çoğunluğunu orta gelişmiş iller oluşturmaktadır.

Bunun yanında, genel olarak, partilere göre oy dağılımının illerin gelişmişlik düzeyi açısından sınıflandırılmasında da MSP oylarının gelişme düzeyi ile ters orantılı bir artış gösterdiğini saptamak mümkündür. Tablo: 8 bu durumu göstermektedir.

Tablo : 8

1973 Seçimleri Verilerine Göre İllerin Gelişmişlik Düzeyi
Açısından Oyların Partilere Göre Oransal Dağılımı

İl Kategorileri	Partilerin Oransal Oyları (%)					
	CHP	AP	MSP	DP	CGP	Diğer.
Gelişmiş	38.6	32.3	8.4	10.3	3.8	6.8
Orta Gelişmiş	30.5	32.1	13.7	13.6	5.5	4.6
Az Gelişmiş	27.5	23.4	15.4	12.8	7.4	13.5

Kaynak : T. Çavdar, «Seçim Sonuçlarının getirdiği Bulgular»,
Özgür İnsan, S. 18, s. 76.

Tablo: 9'da ise, aynı durum partilerin oy oranları sıralaması açısından gösterilmiştir:

Tablo : 9

1973 Seçimleri Verilerine Göre İllerin Gelişmişlik Düzeyi
Açısından Partilerin Oransal Oy Sıralaması :

Partilerin Oransal Oy Sıralaması	İ l K a t e g o r i l e r i			
	Gelişmiş	Orta Gelişmiş	Az Gelişmiş	
1. Sıra	CHP	AP	CHP	
2. Sıra	AP	CHP	AP	
3. Sıra	DP	MSP	MSP	

Kaynak : T. Çavdar, a.g.m., s. 76.

Özbudun ise, DPT göstergelerine dayanmakla birlikte, Çavdar'dan farklı olarak, tüm illeri on eşit gruba (ondalıklara) böldüğü ve her grup için seçime katılma oranını ve partilerce alınan oy yüzdelerinin ortalama değerlerini hesapladığı incelemesinde, sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ile oy verme davranışı arasındaki ilişkiyi saptamıştır. Bu saptamaya göre, MSP'nin oy gücü kaynağının daha çok az gelişmiş illerde toplandığı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Ayrıca, ortaya çıkan bir başka gerçek de, DP ve AP'nin oy profilleri arasındaki benzerliğin, DP oylarının büyük çoğunluğunun doğrudan doğruya AP'den kopan oylar olduğunu, başka bir anlatımla sözkonusu iki parti arasında daha dolaysız bir rekabet bulunduğunu ifade etmesidir. Buna karşılık, MSP oylarının daha çeşitli kaynaklardan gelme olasılığının güçlü bulunmasıdır. MSP'nin başarılı olduğu az gelişmiş illerin genel olarak 1973'ten önce de AP'nin güçlü bulunduğu iller olması bu durumun kanıtı sayılabilir.

Söylenenler aşağıda tablolastırılmıştır.

Tablo : 10

1973 Seçimleri Verilerine Göre İllerin On Eşit Gruba Bölünerek
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi Açısından
Partilerin Oransal Oy Dağılımı⁹ :

Partilerin Oransal Oyları (%)

Ondalıklar	AP	CHP	AP+CHP	DP	MSP	Bağım.
X	29.9	44.0	73.9	9.1	7.9	0.9
IX	34.2	26.9	61.1	14.6	13.0	0.3
VIII	29.0	34.6	63.6	16.4	10.0	1.8
VII	42.3	29.4	71.7	11.5	8.9	0.2
VI	26.9	31.8	58.7	9.1	18.5	4.0
V	32.8	30.9	63.7	13.2	10.3	1.0
IV	24.0	30.6	54.6	15.0	12.6	4.9
III	25.5	28.9	54.4	10.6	20.8	4.5
II	24.4	27.4	51.8	11.2	10.9	7.1
I	19.2	23.1	42.3	12.4	17.0	15.6

Kaynak E. Özbudun, «Sosyal Değişim ve Oy Verme Davranışları: 1973 Genel Seçimleri», *Özgür İnsan*, S. 15, s. 39.

4. Kentleşme Olgusu Açısından MSP Oylarının Gösterdiği Özellikler:

Kentleşme olgusu açısından büyük nüfuslu kentlerin yeri önemlidir¹⁰. Bu nedenle, ilk olarak büyük nüfuslu kentler grubu ile MSP oyları arasındaki ilişkiye değinmek gerekir.

Aşağıdaki tablo bu ilişkiyi değerlendirmemize yardımcı edecektir:

Tablo : 11

Nüfusu 100.000'den Çok Kentlerdeki Oyların Partilere Göre Oransal Dağılımı

İl Kategorileri	Partilerin Oransal Oyları (%)					
	CHP	AP	MSP	DP	CGP	Diğer.
Gelişmiş	47.1	30.2	9.1	8.2	3.3	2.1
Orta Gelişmiş	26.7	23.7	25.5	18.4	3.6	2.1
Az Gelişmiş	28.9	19.9	33.0	7.9	2.0	8.3

Kaynak : T. Çavdar, *a.g.m.*, s. 77.

Tablo: 11'den de görüldüğü gibi, MSP nüfusu 100.000' den çok kentlerin orta gelişmiş ve az gelişmiş kategorilerine girenlerinde kendi Türkiye ortalamasının çok üstünde oy oranına sahiptir. Bu oran 100.000'den çok nüfuslu az gelişmiş kentlerde % 33.0; orta gelişmiş kentlerde ise % 25.5' tir.

Aşağıda ise, aynı durum 50.000-100.000 nüfuslu kentler için gösterilmiştir:

Tablo : 12

Nüfusu 50.000 100.000 Arası Kentlerdeki Oyların Partilere Göre Oransal Dağılımı :

İl Kategorileri	Partilerin Oransal Oyları (%)					
	CHP	AP	MSP	DP	CGP	Diğer
Gelişmiş	37.4	34.1	6.7	12.7	2.6	0.5
Orta Gelişmiş	30.8	42.5	9.7	9.9	3.3	3.0
Az Gelişmiş	29.5	17.7	21.5	16.5	7.2	7.0

Kaynak : T. Çavdar, *a.g.m.*, s. 77.

Tablo: 12'den anlaşılabileceği gibi, nüfusu 50.000-100.000 arasında bulunan kentlerin az gelişmiş kategorisine girenlerinde % 21.5 oranıyla MSP, kendi Türkiye ortalamasının çok üstüne çıkmaktadır.

Daha ayrıntılı olarak, bir başka araştırmada da kentleşme olgusu açısından benzer sonuçlara varılmıştır:

Tekeli ve Gökçeli, 1973 ve 1975 seçimleri üzerine yaptıkları bir araştırmalarında¹¹ 27 ilde oyların yerleşmeler arası farklılaşmasına ilişkin genel sonuçların çıkarılmasında DPT Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesinin «yerleşme kademelenmesi» bulgularını da kullanmışlardır.

Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesinin sözkonusu bulgularına göre, çeşitli ülkelerde yapılan çalışmaların sonuçlarına benzer şekilde yedi kademeli bir yerleşme yapısı saptanmıştır. Buna göre, birinci kademe merkez köyleri, ikinci kademe köy grup merkezlerini, üçüncü kademe kasabaları, dördüncü kademe merkez kentleri, beşinci kademe bölge merkezlerini, altıncı kademe ulusal işlevli büyük kentleri, yedinci kademe ise, uluslararası işlevi olan büyük kentleri oluşturmaktadır.

Yazarların belirttiği üzere, nüfusu 10.000'den büyük yerleşmeler DPT'nin bulgularına göre bu yedi kademe arasında sınıflandırıldığında görülmektedir ki, 10.000'den büyük yerleşmeler üçüncü ve daha yüksek kademe merkezler olmaktadır¹².

Bu açıdan 1973 seçimlerinde şehir büyüklüklerine göre tüm partilerin aldıkları oyların farklılaşması izlendiğinde, MSP'nin en yüksek oranda oy aldığı yerlerin 120.000 ile 250.000 nüfuslu merkezler arasında olduğu görülmektedir. Yapılan değerlendirmeye göre, MSP'nin özellikle daha büyük kentlerde kendi Türkiye ortalamasının çok altında oranlarda oy aldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında, MSP'nin 120.000'den küçük yerleşmelerde aldığı oy yüzdelerinde önemli dalgalanmalar görülürken, kırsal kesimde kendi Türkiye ortalamasının üstünde oy aldığı ortaya çıkmaktadır.

Toplu olarak yapılan değerlendirmeye göre ise, büyük kentlere ulaştıkça AP ve CHP'nin hakimiyeti artmakta, şehirler küçüldükçe küçük partilerin oy bölüşümündeki payları çoğalmaktadır. Ayrıca en çok oy aldıkları yerleşmelerin büyüklükleri bakımından partiler arası bir sıralamada; CHP'nin en büyük şehirlerde en büyük oyu aldığı, AP'nin onun altındaki kademede kaldığı, MSP'nin daha küçük bölgesel merkezlerden oy aldığı, MSP'yi DP ve MHP'nin izlediği görülmektedir¹³.

Kentleşme olgusuyla MSP oy dağılımının ilişkisini anlamlı kılabilmek için kırsal alanlardaki duruma da bakmak gerekmektedir. Bu konuda da, Çavdar'ın genel düzeyde, Tekeli Gökçeli'nin daha ayrıntılı bulgular sunduğunu belirtmeliyiz.

Çavdar, tarımsal yapının bir oranda egemen bulunduğu köylerin de dahil olduğu 50.000'den az nüfuslu yerleşme yerlerinin tümünde partilerin oransal oy dağılımını gene gelişmiş, orta gelişmiş ve az gelişmiş, orta gelişmiş ve az gelişmiş iller kategorisi açısından aşağıdaki gibi tablolastırmış bulunmaktadır:

Tablo : 13
50.000'den Az Nüfuslu Yerleşme Yerlerinde Oyların
Partilere Göre Oransal Dağılımı

İl Kategorileri	Partilerin Oransal Oyları (%)					
	CHP	AP	MSP	DP	CGP	Diğer.
Gelişmiş	28.2	34.5	7.9	12.3	4.7	12.4
Orta Gelişmiş	31.0	32.2	12.5	13.3	5.9	5.1
Az Gelişmiş	27.3	23.8	13.9	12.9	7.7	14.4

Kaynak : T. Çavdar, *a.g.m.*, s. 78.

Tablo: 13'ün yorumuna geçmeden hemen belirtelim ki, Çavdar, 50.000'den daha az nüfuslu yerleşim yerlerinin kırsal alan tanımına uygun olduğu varsayımının tartışılabilirliğini, ancak, 50.000 sınırını kırsal üretim ilişkilerinin etkiliğini bu ölçekteki kentlerde de gördüğü için seçtiğini belirtmektedir.

Bu husus veri alındığında, Tablo: 13'ün ortaya çıkardığı durum, 50.000'den az nüfuslu kırsal yerleşme yerlerinin orta ve az gelişmiş kategorilerine girenlerinde MSP'nin oy oranının kendi Türkiye ortalamasının üzerinde olduğudur.

Tekeli ve Gökçeli'nin araştırmaları ise Çavdar'inkinden daha ayrıntılı hususları yansıtacak durumda bulunduğu gibi, seçilen yerleşme ölçeği de kırsal alan tanımına daha uygun düşmektedir.

Yazarların kentsel ve kırsal yerleşme bölgelerine göre saptadıkları partilerin mutlak ve oransal oy dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo : 14
1973 Seçimleri Verilerine Göre 10.000'den Büyük
115 Yerleşme ve Kırsal Bölgelerde Oy Dağılımı

Geçerli	Türkiye Toplamı		238 Kentsel Yerleşme Toplamı		Kırsal Bölgeler Toplamı	
	Oy	%	Oy	%	Oy	%
oy	10.723.658	100	3.918.081	100	6.805.577	100
AP	3.197.897	29.8	1.177.920	30.1	2.019.977	29.7
CHP	3.570.583	33.3	1.630.516	41.6	1.940.067	28.5
DP	1.275.502	11.9	337.195	8.6	938.307	13.9
MHP	362.208	3.4	110.589	2.8	251.619	3.7
MSP	1.265.771	11.8	423.136	10.8	842.635	12.4

Kaynak: İ. Tekeli R. Gökçeli, 1973 ve 1975 Seçimleri : Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme, İstanbul, 1977, s. 139.

Tablo: 14'ün MSP açısından yorumuna gelince; kentsel yerleşim bölgelerinde MSP kendi Türkiye ortalamasının altında bir oy oranına sahipken, kırsal bölgelerde kendi Türkiye ortalamasının çok olmamakla beraber üstünde bir oy oranına ulaşmış bulunmaktadır. Mutlak oy sayısı olarak da MSP kırsal yerleşim bölgelerinde kentsel yerleşim bölgelerindeki sayısının aşağı yukarı iki katına sahiptir.

1973 seçimlerinin MSP oylarının coğrafi profili açısından kısa bir değerlendirilmesi şu hususu ortaya çıkarmaktadır:

MSP'nin kendi Türkiye ortalamasının oldukça üstünde oy aldığı illerin çoğu (örneğin, Adıyaman, Bingöl, Elazığ, Erzurum, Malatya, Maraş, Sivas) Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi kapsamına girmektedir.

MSP'nin kendi Türkiye ortalamasının oldukça altında oy aldığı illerin çoğu ise (örneğin, Aydın, Çanakkale, Denizli, Edirne, İzmir, Kırklareli, Muğla, Tekirdağ) Batı, Güneybatı, Kuzeybatı Anadolu bölgesi kapsamına girmektedir.

Kısacası, Sinop, Çorum, Kahramanmaraş ve Gaziantep illerinden geçen hayali çizginin doğusunda kalan bölgede MSP kendi Türkiye ortalamasının oldukça üstünde, batısında kalan bölgede ise oldukça altında oy almaktadır.

B. 1977 GENEL SEÇİMLERİ VE MSP:

4.425.836 yeni seçmenin katıldığı; toplam 16.798.164 seçmenin 14.827.172'sinin geçerli oy kullandığı; 1973 genel seçimlerine göre % 5.6'lık bir artışla % 72.4'lük bir katılma oranının olduğu 1977 genel seçimleri sonucunda MSP, gene şaşırtıcı bir konum kazanmıştır:

Mutlak oy sayısı, 1973'e göre 4.147 iniktarında artarak 1.269.918'e ulaşan MSP; oransal olarak % 3.2'lik bir azalmayla (DP ve CGP'den sonraki üçüncü sıra) toplam oyların % 8.6'sına sahip olarak 24 milletvekili çıkarmıştır. 1973 genel seçimleri sonucu parlâmentoya 48 milletvekiliyle girdiği hatırlanırsa, seçim sonuçlarının MSP açısından şaşırtıcı olduğu daha açık görülür.

MSP'nin oransal oy kaybını açıklamaya geçmeden önce oyların diğer partilere göre dağılımına bakmak yararlı olacaktır.

1977 genel seçimleri sonuçlarına göre, en başarılı parti, % 41.4'lük oy oranı ve kazandığı 213 milletvekilliğiyle CHP'dir. CHP, bu sonuçla oransal oylarında % 8.1 artış sağlayarak, 1973 seçimlerindeki oy gelişimini sürdürmüştür.

tür. CHP'yi % 36.9'luk oy oranı, 189 milletvekili sayısı ve 1973'e göre % 7.1 oransal oy artışıyla AP izlemektedir.

MHP'de oransal olarak % 3'lük bir artış sağladığı % 6.4 lük oy oranı ve 16 milletvekiliyle 1973'e göre oldukça başarı gösteren parti durumundadır.

Buna karşılık, 1973'e göre oransal olarak % 10'luk bir oy kaybına uğrayan ve ancak 1 milletvekiliyle Parlâmento-da temsil edilme olanağını bulan DP; ve oy oranı % 5.3'ten % 1.9'a, Milletvekili sayısı 13'ten 3'e düşen CGP, en başarısız partiler olarak belirtilebilir.

Aşağıdaki tablolarda (Tablo: 15, 16, 17) önce 1977 genel seçimi ve senato üçtebir yenileme seçimi; sonra da 1973 ve 1977 genel seçimleri oylarının partilere göre karşılaştırmalı dağılımı gösterilmiştir.

1. MSP'nin Oransal Oy Kaybının Açıklamaları:

1977 genel seçimleri sonucu milletvekili sayısı yarı yarıya azalan MSP'nin bu durumu, yöneticileri tarafından, ilk elde, seçimlerde mükerrer oy kullanımıyla açıklanmıştır.

Tablo : 15

1977 Genel Seçimleri Oylarının Partilere Göre Dağılımı ve
Kazanılan Milletvekili Sayısı

Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	MV. Sayısı
AP	5.468.202	36.9	189
CHP	6.136.171	41.4	213
CGP	277.713	1.9	3
DP	274.484	1.8	1
MHP	951.544	6.4	16
MSP	1.269.918	8.6	24
TBP	58.540	0.4	—
TİP	20.565	0.1	—
Bağımsızlar	370.035	2.5	4
Toplam	14.827.172	100.0	450

Tablo : 16

**1977 Cumhuriyet Senatosu Seçimi Oylarının Partilere Göre
Dağılımı ve Kazanılan Senatör Sayısı**

Partiler	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Senatör Sayısı
AP	1.842.396	38.3	21
CHP	2.037.875	42.3	28
CGP	89.484	1.9	—
DP	107.278	2.2	—
MHP	326.967	6.8	—
MSP	407.702	8.4	1
TBP	—	—	—
TİP	—	—	—
Bağımsız	5.624	0.1	—
Toplam	4.817.326	100.0	49

Kaynak: D.İ.E., *Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Üçtebir Yenileme Seçimi Sonuçları*, Ankara, 1977.

Nitekim, Erbakan, genel seçimden dört gün sonra düzenlediği bir basın toplantısında, MSP dışında bütün partilerin mükerrer oy kullandıklarını ve ele geçirilen bazı mükerrer oy kullanıldığını kanıtlayan seçmen listelerinin «takdim edileceğini» açıklamıştır¹⁴.

MSP'nin «yarı resmi» yayın organı bir gazetede bu durum üzerinde özellikle durulmuş; bütün yurttan 2.5 milyondan fazla hileli oy kullanıldığı tekrarlanarak¹⁵; seçime «gölge düştüğü», bu hilenin MSP'yi hedef aldığı¹⁶; mükerrer oy kullanıldığını Yüksek Seçim Kurulu Başkanının da kabul ettiği, dolayısıyla seçimlerin iptal edilmesi gerektiği¹⁷ vurgulanmıştır.

Bu konunun üzerinde 1977 genel seçimleriyle ilgili yaptığı bir sayısal analiz vesilesiyle Karaesmen de durmuştur¹⁸. Yazara göre, 1977 genel seçimlerine katılma daha öncekilere oranla yüksek olup, seçmen sayısı 21.224.000 dolaylarındadır. Türkiye'nin nüfusuna oranlandığında bunun çok yüksek bir değer olduğu ortaya çıkmaktadır. 1969 ve 1973 seçimlerinde nüfusun yaklaşık % 43'ü ve % 44'ü

seçmen iken, bu son seçimde tahmini nüfusun hemen hemen yarısı seçmen olmuş gibidir.

Yazar, ayrıca bu oranların hesabındaki yaklaşıklık payı ve geçen nüfus sayısındaki artış olgusu da gözönünde tutulursa, «toplam seçmen sayısı/toplam nüfus» oranındaki büyük sıçramanın sayısal analiz uzmanlarını kuşkulandıracak nitelikte olduğunu belirtmektedir.

Tablo : 17

1973 ve 1977 Genel Seçimlerinin Partilere Göre Karşılaştırmalı Oy Dağılımı :

Partiler		Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	MV Sayısı	1973-1977 Yüzde Farkı
AP	1973	3.197.900	29.8	149	+ 7.1
	1977	5.468.202	36.9	189	
CHP	1973	3.570.583	33.3	185	+ 8.1
	1977	6.136.171	41.4	213	
CGP	1973	564.343	5.3	13	— 3.4
	1977	277.713	1.9	3	
DP	1973	1.275.502	11.9	45	—10.0
	1977	274.484	1.9	1	
MHP	1973	326.208	3.4	3	+ 3.0
	1977	951.544	6.4	16	
MSP	1973	1.265.771	11.8	48	— 3.2
	1977	1.269.918	8.6	24	
TBP	1973	121.759	1.1	1	— 0.7
	1977	58.540	0.4	—	— 0.7
TİP	1973	Katılmadı			
	1977	20.565	0.1	—	—
Bağ.	1973	303.218	2.8	6	— 0.3
	1977	370.035	2.5	4	

Kaynak D.İ.E., *Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Üçtebir Yenileme Seçimi Sonuçları*, Ankara, 1977.

Biz ise, burada, sözkonusu olaya sadece değinmek durumundayız: Böyle yüksek değerde bir katılma oranının doğurduğu çelişkili durumu açıklamada çeşitli olasılıkların bulunması mümkündür (Örneğin, seçmen kütüklerinin bu seçimlerde çok iyi düzenlenmiş olabileceği gibi). Fakat, elimizde seçimle ilgili yayınlanmış kesin ve resmi sayısal verilerin olması bizim için en geçerli kanıttır. Kaldı ki, bir miktar mükerrer oy kullanılmış olsa da bunun 2.5 milyon gibi saklanamayacak büyüklükte bir sayıya ulaşacağını sanmamaktayız. Bunun için, mükerrer oy kullanıldığına ilişkin iddiaya, sadece değinerek geçmek doğru bir tutum olacaktır.

Burada, daha önemli olan husus, MSP'nin gerilemesinde asıl rol oynaması muhtemel etkenleri saptamaya çalışmaktır.

MSP'nin gerilemesinde önemli bir etken, partinin oy yüzdesindeki gerilemeyle milletvekili sayısındaki düşüş arasındaki tutarsızlıktan kaynaklanmaktadır. Gerçekten de, MSP'nin oy oranındaki % 3.2'lik bir düşüşe karşılık milletvekili sayısındaki düşüş oransal olarak % 50'yi bulmaktadır. Bu durumun, MSP oylarının bazı illerde milletvekili sayısı çıkarmaya yetecek oyun çok az farkla altında kalmasından doğduğunu söylemek mümkündür. Bir örnek vermek gerekirse, toplam 3 milletvekili çıkaran Bingöl'de MSP, 62.752 geçerli oyun % 25.4'ünü (15.922) almışna rağmen, milletvekilliği kazanamamıştır. Oysa, aynı oransal oya (% 25.4) fakat 44 fazla mutlak oya (15.966) sahip olan CHP 1 milletvekili çıkarmıştır.

MSP'nin gerilemesinde, seçimlerde «Türklük» teması yanında «İslamcılık» temasını da işleyen MHP'nin¹⁹ rakip bir parti olarak rol oynaması da düşünülebilir.

Nitekim, bazı illerdeki oy dağılımına baktığımızda, bu düşünce, geçerlik kazanma olasılığına sahip görünmektedir. Örneğin, Elâzığ'da MSP 1973 seçiminde 28.153 oylu toplam oyların % 27.8'ini alarak 2 milletvekili kazanmıştır. Aynı seçimde MHP ise, 4.220 oyla toplam oyların % 4.2'sini almış ve milletvekili çıkaramamıştır. Buna karşılık 1977 seçiminde MSP 19.423 oyla toplam oyların % 14.0'ını almış

ve milletvekili kazanmamıştır. MHP ise 25.881 oyla toplam oyların % 18.7'sini alarak 1 milletvekili kazanmıştır. MHP'nin oylarındaki mutlak artışla MSP'nin oylarındaki mutlak azalış arasındaki fark çok olmasına rağmen, bu ilde MHP'nin MSP'den de oy kaydardığı olasılığı akla yatkındır. Çünkü, bağımsızların oy oranlarındaki artış dışında, CHP ve AP mutlak olarak oy kazanmalarına rağmen oransal olarak oy kaybetmişlerdir. DP ise hem mutlak hem oransal olarak oy kaybetmiştir.

Erzincan'da MSP 1973 seçimlerinde toplam oyların 12.074 ünü alıp % 16.1 oranına ulaşırken, MHP, 3.473 oyla % 4.6 oranını tutturmuştur. 1977'de ise, MSP, 5.662 oyla % 5.9 MHP 18.180 oyla % 19.0 oranına sahip olmuştur. AP ve CHP oyları artarken, DP ve TBP'ninki oldukça azalmıştır.

Aynı şekilde, Nevşehir, Sivas, Tokat ve Yozgat illerine göz attığımızda MHP'nin oylarındaki artışın belirli bir kısmının MSP'nin kaybettiği oylardan kaynaklandığı olasılığı ileri sürülebilir.

MSP'nin Kaybettiği oylarla MHP'nin kazandığı oylar arasındaki ilişki bir başka açıdan da ele alınmıştır.

Toktamış Ateş, bir yazısında²⁰ 1973 genel seçimlerinde MSP'nin kendi Türkiye ortalamasının çok üstünde oy aldığını saptadığı sekiz ilin (Elazığ, Erzincan, Çorum, Sivas, Tokat, Yozgat, Nevşehir ve Çankırı) Türkiye'nin «Alevi Yöreleri» olarak adlandırılan bölgelerinin kapsamına girdiğini belirterek, MSP'nin, bu bölgelerdeki başarısını Sunnilerin oylarını toplamasına bağlamaktadır. 1977 seçiminde ise MSP'nin bu illerde önemli ölçüde oy kaybına uğrayarak, «reaksiyoner sunni oylar»ı 1973 seçiminde aynı illerde pek başarılı olamayan MHP'ye kaptırdığını ileri sürmektedir.

Burada, yazarın da vurguladığı gibi, mezhep ayrılığının seçmenlerin oy davranışını yönlendirmede bir etken olduğu, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Ancak, mezhep farklılığından kaynaklanan oy kaymalarına ilişkin varsayımın kanıtlanmasının güçlülüğünü de belirtmeliyiz. Çünkü, kimin kime oy verdiğini bilemeyeceğimiz

gibi; partiler arası oy kaymalarında eski ve yeni seçmenlerin oy davranışındaki tutumlarına yakından ışık tutacak olanağımız da bulunmamaktadır. Üstelik, önemli olmakla beraber partiler arası oy kaymalarında mezhep faktörünün öbür faktörlere göre kaçınıcı derecede rol oynadığı ayrıntılarıyla saptanmaya muhtaç bir konudur.

1977 genel seçimlerine ilişkin sayısal verilerin yakından incelenmesi, MSP'nin Balıkesir, Bursa, Manisa, Rize, Samsun ve Trabzon gibi illerde de AP'ye oy kaptırma olasılığının bulunduğunu göstermektedir. Fakat, buna rağmen AP, Türkiye düzeyinde en çok DP'den oy kemirmiş bulunmaktadır.

MSP'nin gerilemesini açıklayıcı bir başka etken olarak, kendi içindeki dinsel görünümlü bir çekişmeye de değinmek gerekmektedir.

MSP içinde Nakşibendiler ve Nurculardan oluşan iki etkin dinsel grup arasındaki sürtüşme, her ne kadar Üçüncü Büyük Kongre'de bazı milletvekillerinin partiden bazı milletvekillerinin parti içi görevlerinden istifa etmesiyle²¹ su yüzüne çıkmışsa da CHP-MSP Koalisyonu döneminde ileride değineceğimiz «genel af oylaması» olayına kadar uzandığı söylenebilir.

Ahmet Tevfik Paksu'nun başını çektiği yirmi iki kişilik bir Nurcular grubu Erbakan'ın «tutarsız icraat» ta bulunmasını eleştirmişler ve daha radikal bir tutum takınılmasını önermişlerdir²²

Erbakan'ın belirli politikalarla sürtüşmeyi yumuşatmaya çalışmasına rağmen, bir kısım milletvekilleri partiden koparak Nizam Partisini kurmuşlar²³; bir kısım milletvekili de 1977 seçimleri arefesinde teker teker aralıklı olarak partiden çekilmişler; bu milletvekillerinin bazıları AP'yi bazıları ise MHP'yi destekleyici demeçler vermişlerdir.

MSP içindeki bu bölünmenin seçimde kesin olarak hangi partinin işine yaradığını kestirmek güç olmakla beraber, partiden ayrılan bazı milletvekillerinin MHP'ye geçmesi²⁴ Nurcuların yayın organı olan bir gazetenin seçim öncesi özellikle AP'yi destekleyen, MSP'yi yeren bir kamu

panya açması²⁵ bu konuda bazı ipuçları sayılabilir.

Bunların yanında, MSP'ye yakın bir dergide seçimden sonra, kısmen özeleştirici niteliği taşıyan MSP'nin gerileme nedenlerini açıklayan bir yazıyı da burada anmalıyız.

Sözkonusu yazıda, MSP'nin gerileme nedenleri altı noktada toplanmaktadır:

- «Parti kendi tabanıyla sağlam ilişkiler kuramamıştır. Ülke, sayısız sıkıntılar içinde kıvrılırken, insanlar iktisadi zorlukların amansız baskıları altında bunılırken parti görevlileri, halkı ilgilendirmeyen bir takım imajlarda ısrar etmişlerdir. Ayasofya, Fatih, Fetih, ve Patrikhane gibi meseleleri tek ve biricik mesele haline getirmek, halktan bu imajlarla oy toplamaya çalışmak herhalde yanlış ve isabetsiz bir karardır.

- «MSP içinde gençlik teşkilâtları gereken ilgiyi görmekle beraber, teşkilatlara yöneltilen ilgi zayıf temellere oturtulmuş muhtevası yeterli olmamıştır.

- «Menfaat guruplarının partiyi işgal etmeleri en büyük ve amansız tehlike sayılmalıdır... 73 seçimlerinde zor adam bulan parti, 77'de adam tesbitinde olağanüstü çıkmazlara düşmüştür. Bunun da aslında partide biriken şekerli suya sineklerin nasıl bir iştahla saldırdıkları şüphesini doğurur... Öyle ki, kendisine 'bakanlık' verilmesi intihar edeceğini söyleyenlere bile şahit olduk. Hakkı olmadığı halde köşebaşını elinde tutanların nice becerikli ve ehliyetli müslümana hayat hakkı tanımadıklarını da gördük. Bu elbette genel bir memnuniyetsizliğe sebep oldu. Bir çok mümin (in) kalbi kırılmıştır.

- «Parti seçim kampanyası boyunca israf nehyine (yasağına) dikkat etmemiştir. Bu parti ilk planda fakir fukara, gariban müslümanların partisidir. Kapitalizmin baş patronları debdebeler yapıyorlar diye herhalde bizim de 500.000 liralık maketler yapmamızı gerektirmez.

- «... elimizde bulunan ve halen partinin sözcüsü durumundaki iki gazete de («Yeni Devir» ve «Milli Gazete») yetersizdirler ...Bu basınla kitleye inilememiştir.

- «77 seçimlerine etki eden olumsuz faktörlerden bir tanesi de aday tesbitinde yapılan yanlışlıklar olmuştur.

Gerçekten de ehil olmayan, kitle tarafından istenmeyen ve il teşkilâtlarının özellikle kabul etmedikleri kişiler «âdeta partiden senetli tasvip almış gibi bir çok kimseye tercih edilmişlerdir... Bazı teşkilâtlar, fâsik (günah işlemiş), çıkarıcı ve şöhret düşkününü adamlar adaydır, diye sandık başına gitmemişlerdir»²⁶.

Sıralanan bu nedenlerin MSP'nin örgüt içi sorunları olduğu açıktır; ve şüphesiz, partinin gerilemesinde rol oynamışlardır. Fakat, MSP'nin gerilemesini doğuran daha önemli nedenleri partinin dışında aramak gerekmektedir. Bu açıdan, MSP'nin 1977 seçimindeki başarısızlığını bir bütünlük içinde değerlendirebilmek için İslâmcı çevreler; MHP'nin İslâmcı temaları kullanarak seçimde güçlü bir rakip olarak belirmesini; kendi içindeki bölünme sonucu kaybedilen Nurcu kesimin oylarını; genç seçmenlerin özellikle CHP ve MHP'ye yönelme olasılığını da hesaba katmak zorundadırlar.

2. 1977 Seçimlerinde MSP'nin Milletvekili Çıkardığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü:

1973 seçimlerinde 36 ilde milletvekilliği kazanan MSP, bu açıdan 1977 seçimlerinde ancak 19 ilde başarılı olabilmıştır. Bu iller, Adana, Adıyaman, Ankara, Bitlis, Diyarbakır, Erzurum, İstanbul, Kars, Konya, Malatya, K. Maraş, Mardin, Muş, Siirt, Sivas, Trabzon, Urfa, Van ve Yozgat'tır. Buna göre MSP, 1973'de milletvekili çıkardığı illerden Afyon, Ağrı, Amasya, Balıkesir, Bingöl, Bolu, Bursa, Çorum, Elâzığ, Gaziantep, Gümüşhane, Kayseri, Kocaeli, Manisa, Nevşehir, Rize, Sakarya, Samsun ve Tokat'ta 1977'de milletvekili çıkaramamıştır. Buna karşılık, Bitlis, Siirt ve Van ilk kez milletvekili çıkardığı iller olmuştur.

MSP, 1977 seçimlerinde milletvekilliği kazandığı 19 ilin 3'ünde 1'den fazla temsilci çıkarmıştır (İstanbul'dan 3, Konya'dan 3, ve Mardin'den 2).

Milletvekili çıkardığı illerden en düşük oranda oyları sırasıyla Ankara (% 6.1), Adana (% 6.3), İstanbul (% 6.6), Kars (% 10.0) ve Trabzon (% 10)'dan; en yüksek oranda

oyları ise, Bitlis (% 27.3), Mardin (% 23.2), Siirt (% 22.0), Van (% 20.5), Urfa (% 19.5) ve Adıyaman (% 19.2)'dan almıştır.

Bunların yanında, Bingöl, Bursa, Elazığ, Gaziantep, Kayseri, Sakarya, Samsun ve Tokat'ı da MSP'nin milletvekillerini az farkla kazanamadığı önemli ölçüde oy birikimine sahip olduğu iller olarak belirtmeliyiz.

Tablo: 18'de MSP'nin 1977 seçiminde milletvekili çıkardığı iller ve bu illerdeki oy gücü gösterilmiştir.

3. MSP'nin 1977 Seçimlerinde 1973 Seçimlerine Göre Önemli Oranda Oy Kaybettiği İller:

MSP'nin 1977 seçimlerinde 1973 seçimlerine göre oransal olarak önemli oy kaybına uğradığı iller, bu illerdeki katılma oranları ve 1973-1977 seçimleri yüzde farkı Tablo: 19'da gösterilmiştir.

Tablo: 19'dan görüldüğü gibi, MSP 1977 seçimlerinde 1973 seçimlerine göre, oransal olarak yüzde farkı sıralamasıyla en çok Elazığ (% 27.8'den % 14.0'a); Erzurum (% 29.5'den % 15.5'e) Çorum (% 21.7'den % 8.3'e) Sivas (% 25.7'den % 14.0'a), K. Maraş (% 26.7'den % 15.1'e) ve Amasya (% 17.8'den % 7.3'e)'da oy kaybına uğramıştır.

Tablo: 19'un illerin katılma oranı açısından ortaya çıkardığı gerçek, MSP'nin oransal oy kaybına uğramasının nedeninin büyük ölçüde rakip partilere oy kaptırması olasılığına bağlanabileceğidir. Çünkü, tablonun kapsamına giren illerden Bilecik hariç, tümünde katılma oranının arttığı görülmektedir. Bu açıdan, MSP'nin yeni seçmenlerin oyunu çekememesi, rakip partilere, özellikle MHP'ye kaptırma olasılığı bulunduğu oylarla birlikte düşünülürse; aldığı oyların bu illerin bazılarında milletvekili çıkaracak sayının altında kalması başarısızlığını örten bir neden olarak gösterilemez.

Tablo : 18

1977 Seçimlerinde MSP'nin Milletvekili Çıkardığı İller ve
Bu İllerdeki Oy Gücü :

İller	G e n e l		M S P		MV
	MV. Sayısı	Geçerli Oy Sayısı	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	
Adana	14	452.072	28.490	6.3	1
Adıyaman	4	117.647	22.625	19.2	1
Ankara	29	897.872	55.223	6.1	1
Bitlis	2	62.417	17.013	27.3	1
Diyarbakır	7	186.651	33.324	17.9	1
Erzurum	8	249.591	38.670	15.5	1
İstanbul	44	1.530.966	101.078	6.6	3
Kars	8	209.417	20.831	10.0	1
Konya	16	469.368	92.694	19.8	3
Malatya	6	189.419	38.516	20.4	1
K.Maraş	7	216.000	33.772	15.1	1
Mardin	6	183.958	42.751	23.2	2
Muş	3	84.060	15.079	17.9	1
Siirt	4	118.612	26.074	22.0	1
Sivas	8	247.113	34.701	14.0	1
Trabzon	8	238.298	23.942	10.0	1
Urfa	7	169.964	38.432	19.5	1
Van	4	116.448	23.798	20.5	1
Yozgat	6	164.693	21.347	13.0	1

Kaynak : D.İ.E., *Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu
Üyeleri Üçtebir Yenileme Seçimi Sonuçları.*

4. MSP'nin 1977 Seçimlerinde 1973 Seçimlerine Göre Önemli Oranda Oy Kazandığı İller:

MSP'nin 1973 seçimlerine göre 1977 seçimlerine oransal oy tutarı olarak önemli gelişme gösterdiği iller Tablo: 20'de gösterilmiştir.

Tablo: 20'ye göre MSP oransal oy artışını en çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine dahil 5 ilde göstermiştir²⁷.

Tablo: 19

MSP'nin 1973 Seçimlerine Göre 1977 Seçimlerinde Yaklaşık Olarak % 12 Oranında Az Oy Aldığı İller :

İller	1977 Seçimi			1973 Seçimi			1973 - 1977 Yüzde Farkı	
	Katılma Oranı (%)	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Katılma Oranı (%)	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Katılma Oranı (%)	Oy Oranı (%)
Afyon	73.0	16.042	8.2	59.9	23.061	16.4	+ 13.1	— 8.2
Ağrı	76.4	6.047	6.3	75.9	12.063	14.8	+ 0.6	— 8.5
Amasya	81.1	9.305	7.3	69.3	16.523	17.8	+ 11.8	— 10.5
Bilecik	20.9	3.806	6.4	61.5	6.199	14.4	— 40.6	— 8.0
Bolu	76.7	16.371	9.5	70.1	23.597	17.3	+ 6.6	— 7.8
Çankırı	74.5	8.697	10.0	69.5	12.065	16.3	+ 5.0	— 6.3
Çorum	77.9	17.120	8.3	66.9	33.450	21.7	+ 11.0	— 13.4
Elazığ	68.7	19.423	14.0	65.0	28.153	27.8	+ 3.7	— 14.8
Erzincan	71.3	5.662	5.9	71.2	12.074	16.1	+ 0.1	— 10.2
Erzurum	80.0	38.670	15.5	67.9	56.513	29.5	+ 12.1	— 14.0
Gümüşhane	67.0	13.824	14.9	66.8	19.427	24.9	+ 0.2	— 10.0
Kayseri	70.5	21.672	9.0	63.3	27.383	16.5	+ 7.2	+ 7.5
Kocaeli	68.5	19.951	10.6	66.9	23.247	18.1	+ 2.4	— 7.5
Kütahya	80.0	13.491	7.0	58.7	17.874	14.3	+ 21.3	— 7.3
K.Maraş	74.0	33.772	15.1	70.9	41.454	26.7	+ 4.9	— 11.6
Nevşehir	71.0	8.344	9.9	60.5	11.161	18.4	+ 10.5	— 8.5
Rize	69.7	15.095	12.3	69.7	21.614	21.9	0.0	— 9.6
Sakarya	76.5	20.689	10.6	65.0	24.792	18.2	+ 11.5	— 7.6
Samsun	72.6	19.955	6.2	68.5	32.872	13.4	+ 4.1	— 7.2
Sivas	74.4	34.701	14.0	65.5	49.532	25.7	+ 8.9	— 11.7
Tokat	79.9	23.167	10.4	71.6	30.082	18.2	+ 8.3	— 7.8
Yozgat	71.3	21.347	13.0	64.6	27.767	21.5	+ 6.7	+ 8.5

Kaynak : D.İ.E., Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Üçtebir Yenileme Seçimi Sonuçları.

Tablo : 20

MSP'nin 1973 Seçimlerine Göre 1977 Seçimlerinde Yaklaşık Olarak % 15 Oranında Fazla Oy Aldığı İller :

İller	1977 Seçimi			1973 Seçimi			1973 - 1977 Yüzde Farkı	
	Katılma Oranı (%)	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Katılma Oranı (%)	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)	Katılma Oranı (%)	Oy Oranı (%)
Bitlis	84.1	17.013	27.3	90.6	5.917	11.3	— 6.5	+ 16.0
Hakkari	80.0	7.372	18.5	79.9	687	2.1	+ 0.1	+ 16.4
Mardin	78.1	42.751	23.2	73.5	16.694	12.1	+ 4.6	+ 11.1
Siirt	74.6	26.074	22.0	70.2	8.349	9.5	+ 4.4	+ 12.5
Van	80.3	23.798	80.0	79.6	6.779	7.0	+ 0.7	+ 13.5

Kaynak D.İ.E., *Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu
Üyeleri Üçtebir Yenileme Seçimi Sonuçları.*

MSP, 1973 seçimlerinde bu 5 ilin 1'inde (Mardin) milletvekilliği kazanmış; 1977 seçimlerinde ise gene 1'inde (Hakkâri) milletvekilliği kazanamamıştır

Gene, bu illerden 1977 seçimlerinde en çok gelişme gösterdiği ilk iki il, yüzde farkı sıralamasıyla, Hakkâri (% 2.1' den % 18.5'e) ve Bitlis (% 11.3'den % 27.3'e)'dir. Bu iki ili Van, Siirt ve Mardin izlemektedir.

Tablo: 20'ye katılma oranlarındaki artış açısından bakıldığında; Bitlis dışında, diğer illerde az miktarda artış olduğunu görmekteyiz. MSP'nin oylarındaki oransal, artış, katılma oranlarındaki artışın oldukça üstünde olduğundan, MSP'nin bu illerin tümünde bir miktar yeni seçmenlerden bir miktar da rakip partilerden oy alma olasılığı vardır (örneğin, Bitlis'de AP'den, Hakkâri'de DP'den, Mardin'de AP+DP'den, Siirt'te DP'den, Van'da AP'den oy kaydırdığı düşünülebilir).

5. 1977 Seçimlerinde MSP Oylarının İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Dağılımı:

MSP'nin 1977 seçimlerinde kendi Türkiye ortalamasının önemli oranda üstünde ve altında oy aldığı illere bakıldığında (Tablo: 21 ve Tablo: 22) partinin oylarının illerin gelişmişlik düzeyine göre dağılımı basit düzeyde saptama olanağımız bulunmaktadır²⁸.

Örneğin, Tablo: 21'e göre, MSP'nin kendi Türkiye ortalamasının çok üstünde oy aldığı toplam 17 ilden 13'ü (Adıyaman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkâri, Maraş, Mardin, Muş, Siirt, Sivas, Urfa, Van) az gelişmiş, 4'ü (Elazığ, Erzurum, Konya, Malatya) orta gelişmiş il kategorisine girmektedir.

Tablo: 21 ve Tablo: 22'nin içerdiği bilgiler, 1973 seçimi verileri gözönüne alınarak değerlendirilecek olunursa; MSP'nin kendi Türkiye ortalamasının önemli oranda üstünde oy aldığı az gelişmiş il sayısını artırdığı; kendi Türkiye or-

Tablo 21

1977 Seçimlerinde MSP'nin Kendi Türkiye Ortalamasından (% 8.6) Yaklaşık % 15 Oranından Fazla Oy Aldığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü (1973 Seçimlerindeki Oransal Oy Gücü İle Karşılaştırmalı Olarak)

İller	Oy Sayısı Geçerli	MSP'nin Oy Sayısı	MSP'nin Oy Oranı (%)	MSP'nin 1973'deki Oy Oranı (%)	1973 - 1977 Yüzde Farkı
Adıyaman	117.647	22.625	19.2	21.1	— 2.9
Bingöl	62.752	15.922	25.4	25.5	— 0.1
Bitlis	62.417	17.013	27.3	11.3	+ 16.0
Diyarbakır	186.851	33.324	17.9	18.5	— 0.6
Elazığ	138.332	19.423	14.0	27.8	— 13.8
Erzurum	243.581	38.670	15.5	29.5	— 14.0
Gümüşhane	93.545	13.824	14.9	24.9	— 10.0
Hakkâri	39.941	7.372	18.5	2.1	+ 16.4
Konya	469.368	92.694	19.8	16.5	+ 3.3
Malatya	189.419	38.516	20.4	19.9	+ 0.5
Maraş	216.000	33.772	15.1	26.7	— 11.6
Mardin	183.958	42.751	23.2	12.1	+ 11.1
Muş	84.060	15.079	17.9	14.7	+ 3.2
Siirt	118.612	26.074	22.0	9.5	+ 12.5
Sivas	247.113	34.701	14.0	25.7	— 11.7
Urfa	196.934	38.432	19.5	17.6	+ 1.79
Van	116.449	23.798	20.5	7.0	+ 13.5

Kaynak D.İ.E., Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Üçtebir Yenileme Seçimi Sonuçları.

Tablo : 22

1977 Seçimlerinde MSP'nin Kendi Türkiye Ortalamasından Yaklaşık % 5 Oranında Az Oy Aldığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü (1973 Seçimlerindeki Oransal Oy Gücü ile Karşılaştırmalı Olarak)

İller	Geçerli Oy Sayısı	MSP'nin Oy Sayısı	MSP'nin Oy Oranı (%)	MSP'nin 1973'deki Oy Oranı (%)	1973 - 1977 Yüzde Farkı
Aydın	256.038	7.053	2.8	3.0	— 0.2
Çanakkale	175.641	8.564	4.9	5.5	— 0.6
Denizli	226.504	7.358	3.7	5.3	— 1.6
Edirne	138.816	3.005	2.2	2.2	0.0
Isparta	120.870	4.629	3.8	7.1	— 3.3
İçel	261.944	6.910	2.6	2.8	— 0.2
İzmir	727.826	21.389	2.9	4.2	— 1.3
Kırklareli	113.607	1.662	1.5	2.6	— 1.1
Muğla	172.421	3.849	2.2	3.6	— 1.4
Tekirdağ	130.742	3.269	2.5	3.3	— 0.8
Tunceli	48.222	498	1.0	2.6	— 1.6

Kaynak : D.İ.E., *Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Üçtebir Yenileme Seçimi Sonuçları.*

talamasının önemli oranda altında kalan illerin orta gelişmiş olanlarına Isparta'nın eklendiği ve Tunceli'nin de kendi Türkiye ortalamasının önemli oranda altında oy aldığı az gelişmiş bir il olarak tabloya dahil olduğu ortaya çıkmaktadır. Başka bir anlatımla, 1977 seçimlerinde, MSP oylarının illerin gelişmişlik düzeyi açısından dağılımı, 1973 seçimlerindeki dağılımını genel olarak andırmaktadır. Yani MSP'nin 1977 seçimlerinde de kendi Türkiye ortalamasından belirli bir oranda fazla oy aldığı iller az gelişmiş; fazla oy kaybettiği iller de orta gelişmiş kategorisine girmektedir.

Bunun yanında, 1977 seçimlerinde MSP oylarının coğrafi profili de 1973 seçimlerindeki coğrafi profiliyle çakışmaktadır. Yani, MSP, 1977 seçimlerinde de kendi Türkiye ortalamasının önemli oranda üstündeki oyları, çoğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi kapsamına giren illerde; kendi Türkiye ortalamasının önemli oranda altındaki oyları çoğu Batı, Güneybatı ve Kuzeybatı Anadolu bölgesi kapsamına giren illerden almıştır.

II. TOPLUMDAKİ İŞLEVSEL BÖLÜNMELERİN MSP'YE YANSIMASI:

MSP'nin sosyal temelini tanımlamada, üzerinde önemle durulması gereken bir konu da toplumdaki işlevsel bölünmelerin ya da sınıflaşmanın partiye nasıl yansıdığıdır.

Böyle bir incelemenin bir bütünsellik içinde ele alınması için; toplumdaki işlevsel bölünmelerin partinin hem «taban»ıyla hem de «tavan»ıyla olan bağlarına bakmak gerekecektir.

Ancak bu da, çok çeşitli değişkenlerin kullanılmasını ve bir ekip çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü, partinin oy aldığı kişileri Türkiye düzeyinde saptamak; partiye seçilmek için başvuranların ve seçilenlerin işlevsel bölünmelere göre sosyal durumlarını teker teker incelemek oldukça güçtür. Üstelik, bu konuda sağlıklı bir sonuca varabilmek için, yapılan incelemenin diğer partiler içinde

yapılması ve bir karşılaştırma olanağının doğması gerekmektedir.

Seçim sosyolojisinde, belirtilen bu gibi güçlükleri kısmen yenmede izlenen yol «katmanlı tesadüfi örneklem» dir.

Ancak, bu yöntemin de, her şeyden önce, «bütün»e ilişkin ne derecede sağlıklı bilgiler vereceği konusunda içerdiği şüpheler vardır. Ne var ki, maddi güçlüklerinden dolayı yapılamayan bir araştırmanın bizi bilgilendirmeden yoksun bırakmasından, «kısmi» de olsa bazı ipuçlarına sahip kılıcı bir yöntemin kullanılması daha iyidir.

Bu bakımdan, burada MSP'nin (tabanının ve tavanın) toplumdaki işlevsel bölünmelerle olan ilişkisinin saptanmasında örneklem yöntemiyle yapılan araştırmaların ortaya çıkardığı sonuçların aktarılması yararlı olacaktır.

A. MSP'nin Oy Kaynağının İşlevsel Bölünmelerle Olan İlişkisi: Örneklem Yöntemiyle Yapılmış Üç Araştırmanın Sonuçlarına Göre:

Bize bu konuda ipuçları sağlayan ilk araştırma, 1975 kısmi seçimlerinden önce, Ankara'nın Gündül, Ayaş, Şereflikoçhisar, Kırıkkale ilçelerinde siyasal eğilimleri ölçülen ve toplam 789.398 seçmenin (Ankara ilinin 1973 genel seçimindeki kayıtlı seçmen sayısı) 1/1000 oranına tekabül eden 787 kişilik temsili grup üzerinde yapılmıştır²⁹.

Partilerin durumunu çeşitli değişkenlere göre değerlendirmekle beraber, araştırmanın bizi burada seçmenlerin mensup oldukları sosyal sınıfın «kısmi» bir göstergesi olan gelir ve meslek değişkenini içeren bölümü ilgilendirmektedir. Bu açıdan, MSP, MHP ve DP Türk siyasal yelpazesinin sağ kanadını oluşturan partiler olarak bir arada ele alınmışlardır.

Yukarıda belirtilen değişkenlerden mesleki dağılıma göre her üç partiyi 1975'te destekleyeceklerini açıklayan seçmenlerin sıralanışı şöyledir: Her üç partiye oy vereceklerini söyleyen seçmenler arasında ev kadınları ilk sırayı almaktadır: MSP'ye eğilimli olanlar arasında ikinci sırada

% 18.5 oranıyla sanayi işçileri³⁰, üçüncü sırada % 11.1 oranıyla esnaf ve sanatkârlar gelmektedir.

Bir karşılaştırma olanağı vermek için belirtecek olursak; MHP'ye eğilimli olanlar arasında ikinci sırayı hizmet sektörü işçileri (% 14.3), üçüncü sırayı da (% 10.7) oranıyla dört meslek grubu (öğrenciler, esnaf ve sanatkârlar, alt kademe memurları ve sanayi işçileri) oluşturmaktadır.

DP'ye eğilimli olanlar arasında ise, ikinci sırada % 18.2 oranıyla iki meslek grubu (orta çiftçiler ve alt kademe memurları), üçüncü sırada üç meslek grubu (küçük çiftçi, esnaf ve sanatkârlar ve emekliler) aynı oranda (% 9.1) yer almaktadır.

Seçmen ailelerinin toplam aylık gelirleri açısından partilere bakıldığında; tabanında en çok düşük gelirli (0-1000 TL) seçmen ailesinin bulunduğu partinin % 27.3 oranıyla DP olduğu görülmektedir. «Orta hallilik» çizgisinde ise en çok seçmen ailesinin bulunduğu parti % 46.4 oranıyla MHP; ondan sonraki sırada % 25.9 oranıyla MSP'dir.

Bunların yanında, özellikle MSP açısından işlevsel bölünmelerin ideolojik öğelerle beraber oluşturduğu çerçeveyi belirtmek amacıyla, partinin yandaşlarının partiyi seçiş nedenlerine ve bu seçişi belirleyen en önemli üç niteliğe bakmak da ilginç olacaktır.

MSP yandaşlarının partilerini seçiş nedenleri önem sırasına göre ele alındığında; başta % 74.1 oranıyla parti programı gelmekte; onu % 14.8 oranıyla parti başkanı ve % 3.7 oranıyla da partiye olan eski alışkanlık izlemektedir.

MSP yandaşlarını en çok etkileyen partinin en önemli üç niteliği ise; dine saygılı oluşu (% 88.9) milliyetçi oluşu (% 3.7) ve kişi hak ve özgürlüklerini savunması (% 3.7) dir.

Sonuç olarak, araştırmacıların belirttiği üzere, MSP, (MHP ve DP), kurulu düzenin kendi toplumsal tabanı için işlerliğinden yakınan zümreler tarafından oluşturulmuş siyasal örgüt (ler) görünümündedir. Bu olgu da, ekonomik gelişmenin toplumsal/sınıfsal yapısına yansımalarının bir sonucu olmaktadır³¹.

Değineceğimiz ikinci araştırma, «Hürriyet» gazetesı ve DATOTEK (Teknik Danışmalar Topluluğu Anonim Şirketi)'inin işbirliğiyle 1977 seçimleri öncesinde gerçekleştirilen; Türkiye'deki değişik sosyo-ekonomik grupları ve ülkenin çeşitli bölge ve yöreleri temsil eder bir örneklem yöntemiyle toplam 35.092 kişiye uygulanan ankettir.

Verilerini Üstün Ergüder ve Selçuk Özgediz'in değerlendirdiği sözkonusu araştırmanın, bizi burada ilgilendiren bölümü, «hangi partinin kimin partisi» olduğuna ilişkin açıklamalardır.

Tablo: 23, bu açıklamaları göstermek amacıyla buraya aktarılmıştır.

Tablo : 23

Sosyal Gruplaşmalar Açısından Hangi Parti Kimin Partisi :

	AP	CHP	MSP	Di- ğer	Hiç biri	Top.	Bilm.
Köylünün Partisi	39.5	45.1	5.9	4.4	5.1	100.0	15.7
İşçinin Partisi	26.5	59.4	5.1	—	1.7	100.0	21.7
Memurun Partisi	30.8	56.2	6.2	4.2	2.6	100.0	23.9
Tüccarın Partisi	76.4	15.2	4.0	3.1	1.3	100.0	25.2
Esnafın Partisi	51.3	35.9	5.4	4.7	2.7	100.0	25.8
Sanayicinin Part.	60.1	19.8	14.3	4.8	1.0	100.0	26.0
Ağanın Partisi	77.2	13.0	2.9	5.2	1.7	100.0	29.4

Kaynak : Ü. Ergüder - S. Özgediz, «Halk Partileri Nasıl Görüyor», *Hürriyet*, 19.5.1977, s. 7.

Tablo: 23'den görüldüğü gibi, MSP daha çok sanayicinin partisi (% 14.3) olarak algılanmaktadır. Bunun yanında % 6.2 oranında memurun; % 5.9 oranında köylünün; % 5.4 oranında esnafın; % 5.1 oranında işçinin; % 4.0 oranında tüccarın ve % 2.9 oranında ise, ağanın partisi olarak algılanmaktadır.

Yazarlar, düzenledikleri diğer iki tabloyla seçmenlerin kendilerinin ve birbirlerinin partilerini nasıl algıladıklarını ilişkin bilgileri de sergilemişlerdir. Bu tabloları buraya alma olanağımız bulunmamakla beraber, yazarların tablo-

lara ilişkin yorumlarını aktarma durumundayız: Buna göre, MSP'li seçmen kendi partisini köylünün, işçinin, memurun ve sanayicinin yararına en fazla çalışan parti olarak algılamaktadır. Bunun yanında, MSP'li seçmen kendi partisini AP'den sonra esnafın yararına çalışan ikinci önemli parti olarak görmektedir. AP ve CHP dahil MSP dışındaki diğer partilerden birisini destekleyen seçmenler, MSP'yi hiç bir sosyal grubun yararına başka partiler kadar çalışan bir parti olarak algılamamaktadırlar.

Sözünü edeceğimiz üçüncü araştırma ise; kapitalist gelişmenin dengesiz ve eşitsizliği yasasını ve kapitalist toplumun sınıflılığı ilkesini, 27 ilde (12 Ekim 1975'de seçim yapılan 27 il) ve bir kentte (Yazar, Orta Anadolu'da Seçilen bu kenti «Orta kent» olarak adlandırmaktadır) mahalleler düzeyindeki verileri uygulayarak, siyasal parti oylarındaki «makas değişiminin» toplumsal ve sınıfsal değişkenlerle nasıl «açıklanabildiğini» gösteren bir çalışmadır.

Araştırmanın, bizi burada ilgilendiren yanı, siyasal partilerin oy yüzdelerinin Ortakent'in 11 mahallesi düzeyindeki toplumsal ve sınıfsal belirleyicilerine ilişkin anket verilerinden çıkan sonuçlardır.

Araştırmacı, toplumsal ve sınıfsal değişkenlerle siyasal parti oy yüzdeleri arasındaki ilişkileri ekolojik korelasyon katsayıları yoluyla tablolaştırmıştır. Buna göre, memur yüzdesiyle AP ve MSP oy yüzdeleri arasında ters orantılı, CHP oy yüzdeleriyle doğru orantılı ilişkiler vardır. Başka bir anlatımla, memurların yoğun olduğu mahallelerde AP ve MSP oyları düşük, CHP oyları yüksektir. Esnaf ve sanatkârlar sözkonusu olduğunda ise, tam tersi ilişkilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Yani, esnaf ve sanatkârlar yüzdesinin yüksek olduğu mahallelerde MSP ve AP oyları yüksek, CHP oyları düşüktür. Mahallelerdeki işçi yüzdesiyle siyasal parti oy yüzdeleri arasındaki ilişkiler de memur yüzdesiyle aynı doğrultudadır.

Araştırmacının, bu konudaki sayısal verileri dayandırdığı tablo (Tablo: 24) aşağıya aktarılmıştır.

Tablo: 24'de ayrıca, mahallelerdeki memur, işçi ve kentte doğanlar yüzdeleriyle bir bütünlük oluşturulan ve al

yasal parti oy yüzdeleriyle aynı yönde ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler ortaya koyan bir dizi değişken (yüksek kirali evde oturanlar yüzdesi, okuma-yazma oranı, yüksek eğitilmişler yüzdesi, yoğun kütle haberleşmesi, sağcı gazete okuma, meslek örgütlerine üyelik ve kadınlara karşı çağdaş tutum) de görülmektedir. Araştırmacı bu değişkenlerin, çağdaş yaşam ve bilinç ile bütünleşmeyi gösterdiğini; memur ve işçi yüzdeleriyle beraber bir çağdaş yaşam ve bilinç bütünlüğünü oluşturduğunu belirtmektedir.

Tablo : 24

Üç Siyasal Partinin «Ortakent» Mahalleleri Düzeyindeki Oy Yüzdelerinin Toplumsal ve Sınıfsal Belirleyicileri

Değişkenler	P a r t i l e r		
	AP ₇₃	CHP ₇₃	MSP ₇₃
Memurların Yüzdesi	— 0.62	0.81	— 0.72
Esnaf ve Zanaatkarlar Yüzde	0.47	— 0.75	0.76
İşçiler Yüzdesi	— 0.16	0.25	— 0.32
Düşük Gelirliler Yüzdesi	0.71	— 0.84	0.56
Yüksek Kira Yüzdesi	— 0.63	0.89	— 0.71
Kentte Doğanlar Yüzdesi	0.04	— 0.20	0.05
Okuma Yazma Oranı	— 0.23	0.51	— 0.65
Yüksek Eğitilmişler Yüzdesi	— 0.42	0.64	0.71
Yoğun Kütle Haberleşmesi	— 0.55	0.59	— 0.37
Sağcı Gazete Okuma Yüzdesi	0.48	— 0.58	0.54
Meslek Örgütlerine Üyelik Y.	— 0.55	0.62	— 0.30
Kadına Karşı Çağdaş Tutum	— 0.41	0.60	— 0.40
AP ₇₃	—	— 0.75	0.32
CHP ₇₃	— 75	—	— 0.74
MSP ₇₃	0.32	— 0.74	—

Akşit'in notu: Tablodaki Korelasyon katsayıları 11 mahalle üzerinden (N = 11) hesaplanmıştır. Bu durumda katsayıların 0.05 düzeyinde sıfırdan istatistiksel anlamda farklı olabilmesi için (+) işaretli katsayıların 0.52'den daha büyük (—) işaretli katsayıların —0.52'den daha küçük olmaları gerekmektedir.

Kaynak B. Akşit, «Türkiye'de Siyasal ve İdeolojik Görüşlerin Toplumsal ve Sınıfsal Belirleyicileri», *Gelişme Dergisi*, Güz 76 (13), s. 15.

Gene araştırmacıya göre, esnaf ve sanatkârlar yüzdesiyle düşük gelirliiler yüzdesi, sağcı gazete okuma, kadına karşı geleneksel tutum, meslek örgütlerine üye olmayış gibi değişkenler, dinci ve sağcı yaşam ve bilinç bütünlüğünü oluşturmaktadır. MSP nin durumuna bu açıdan bakıldığında; MSP oylarının, dinci ve sağcı yaşam bilinci, esnaf ve sanatkâr yüzdesiyle birlikte değişkenlik göstermesi, Ortakentin ve Türkiye'nin toplumsal ve sınıfsal yapısının geçmişteki ve günümüzdeki değişim süreciyle yakından ilgili bir görünümü sayılmalıdır³².

B. MSP ÜST KADEMESİNİN İŞLEVSEL BÖLÜNMELELERLE OLAN İLİŞKİSİ:

MSP yönetici ve parlâmenterlerinin mesleki kökenlerini saptamada 1973 seçimleri için, iki çalışmadan yararlanmak durumundayız. Bu iki çalışma da, 1973 seçimleri öncesinde partilere başvuran milletvekili adaylarının mesleki kökenleri üzerine incelemeleri içermektedir. 1977 seçimleri için ise, sadece bir seminere «tebliğ» olarak sunulmuş, fakat basılmamış bir incelemeden yararlanma olanağına sahip bulunmaktayız.

Erdoğan ve Börtüçene'nin 1973 seçimlerinden önce tıkları bir inceleme partilerin milletvekili adaylarının meslekler itibariyle yüzde dağılımını gösteren bulguları da içermektedir.

Tablo: 25 bu bulguları aktarmak amacıyla düzenlenmiştir.

Tablo: 25'de görüldüğü gibi, MSP milletvekili adaylarının en büyük oranını memurlar (% 30.9) oluşturmaktadır. Onu % 17.8 oranıyla tüccarlar; % 14.7 oranıyla emekli ler ve % 12.0 oranıyla da serbest meslek sahipleri izlemektedir. Adayların kişiliğinde en düşük oranda temsil edilen meslek gazetecilik (% 0.2), işçilik (% 1.3), sendikacılık (% 1.3) ve sanayicilik (% 2.9) dir. Bunların yanında, % 0 oranıyla çiftçilik, % 4.0 oranıyla müteahhitlik gelmektedir.

Tablo : 25
1973 Seçimlerinde Partilerin Milletvekili Adaylarının
Meslekler İtibariyle Yüzde Dağılımı:

Meslekler	P a r t i l e r							
	AP	CHP	CGP	DP	MP	MSP	MHP	TBP
Memur	53.6	42.4	19.6	23.3	15.3	30.9	17.3	11.2
Gazeteci	1.1	2.7	1.3	2.4	2.0	0.2	3.4	1.4
S.Meslek	14.8	30.8	14.4	18.5	2.7	12.0	12.4	5.6
Çiftçi	8.7	5.6	11.6	8.0	8.6	4.4	4.5	6.6
Tüccar	9.8	6.9	14.2	19.5	12.6	17.8	13.1	8.4
Sanayici	0.9	0.9	2.9	5.1	3.1	2.9	3.2	0.7
Müteahhit	1.1	1.1	3.8	3.6	3.9	4.0	5.4	2.8
İşçi	—	0.9	2.4	—	2.0	1.3	6.5	28.4
Sindikacı	0.7	1.1	0.7	1.8	3.1	1.3	3.6	2.4
Esnaf ve San.	1.1	1.3	6.7	3.1	17.7	6.2	12.6	22.7
Emekli	3.8	2.9	13.3	9.3	20.8	14.7	11.5	5.6
Diğer	4.4	2.7	9.1	5.2	8.2	4.3	6.5	4.2

Kaynak : Erdoğan Börtüçene «1973 Seçimleri Eşiğinde»,
Cumhuriyet, 8.10.1973, s. 5/6.

Tablonun ortaya koyduğu görünüm, MSP'den milletvekili olmak için, en çok memurların rağbet göstermeleridir

Nitekim, bu eğilim seçim sonucunda başarı kazanmış ve MSP'den milletvekili seçilenler arasında % 47.9 oranıyla memurlar diğer meslek grupları arasında birinci sırayı tutmuşlardır. Memurları % 27.1 oranıyla serbest meslek mensupları izlemektedir. Din adamları % 12.6, tüccar ve müteahhitler % 10.4 ve çiftçiler % 2.0 oranıyla sıralamayı tamamlamaktadırlar. MSP ve diğer partilerin durumu aşağıda tablo halinde gösterilmiştir:

Tablo: 26'da, MSP açısından görülen ilginç bir durum, esnaf ve sanatkâr kökenli milletvekilinin partide hiç yer almamasıdır. MNP hareketine değinirken olsun; sonuçlarını aktardığımız araştırmaların gösterdiği ip uçları çerçevesinde olsun, MSP'nin tabanında küçük esnaf ve sanatkârın büyük bir yer tuttuğu gözönüne alınırsa, bu meslek grubuna mensup hiç bir milletvekilinin partide yer alma-

ması, parti üst yönetimiyle tabanı arasında bir farklılık olduğu biçiminde yorumlanabilir. Fakat, bu olguyu (parti üst yönetimiyle tabanı arasındaki farklılığı) her partide gözlemek mümkündür. Bunun da, «kısmi» diyebileceğimiz bir açıklaması; insanların kendilerini temsil edecek kişilerin kendilerine göre daha ilerde kişiler olmasını istemeleri özelliğine dayanılarak yapılabilir.

Tablo: 26

1973 Seçimlerinde Milletvekili Seçilenlerin Meslek Dağılımı (%)

Meslekler	P a r t i l e r				
	CHP	AP	MSP	DP	CGP
Memur	32.3	42.4	47.9	30.6	36.4
Serbest Meslek	54.1	30.6	27.1	41.3	53.8
İşçi-Sendikacı	2.2	0.7	—	—	—
Çiftçi	6.0	9.9	2.0	16.4	7.8
Tüccar - Müteahhit	2.8	8.3	10.4	7.1	—
Esnaf - Sanatkâr	1.1	1.5	—	—	—
Sanayici	—	2.3	—	—	—
Din Adamı	—	2.6	12.6	4.6	—
Diğer	1.5	1.7	—	—	—
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: E. Çölaşan, «1973 Seçimlerinde Bürokrasi»,
1973 Seçimleri, İstanbul, 1975, s. 33.

Aynı şekilde, 1977 genel seçimlerinde de. MSP'nin üst yönetimiyle tabanı arasındaki farklılığın korunduğunu görmekteyiz. Bu durumu açıklayıcı bir gösterge olarak kabul edilecek olunursa, 5 Haziran 1977 genel seçimlerinde MSP'ye milletvekili aday adayı olmak için başvuran kişilerin mesleki dağılımı bir fikir vermeye yetecektir:

Belli bir gruplandırmaya göre, sözkonusu 375 kişinin 4'ü profesör, 5'i idareci, 7'si yazar, 83'ü mühendis, 57'si hukukçu 75'i ilâhiyatçı, 17'si yüksek rütbeli subay, 21'i iktisatçı, 11'i doktor, 5'i eczacı, 21'i öğretmen, 7'si sendikacılardan oluşmaktadır. Geriye kalan 62 kişi ise «diğer» meslek kategorisine girmektedir³³.

Görüldüğü gibi, MSP'ye milletvekili aday adaylığı için başvuran kişilerin çoğunluğunu bürokrat kökenliler oluşturmaktadır. Esnaf ve sanatkâr meslek kategorisine mensup hiç kimseye rastlanmamaktadır.

Şirin Tekeli ise, 1977 seçimlerinde değişik partilerden ön seçimleri kazanarak aday olan ve bağımsız olarak adaylığını koyan 3263 kişinin meslekleri üzerinde yaptığı bir incelemede³⁴ bulgularını, Çölaşan'ın 1973 seçimlerinde elde ettiği bulgularla karşılaştırarak, 1973-1977 döneminde, partilerin yapılarında bir değişme olup olmadığını saptamaya çalışmıştır.

Tablo : 27

1977 Seçimlerinde 3263 Geçici Milletvekili Aday Adayının
Partilere Göre Meslek Dağılımı (%)

Meslekler	P a r t i l e r					
	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP
Avukat	27.6	30.6	4.6	6.7	13.7	10.2
Doktor	27.4	31.5	9.6	2.7	12.3	8.2
Eczacı	12.0	28.0	4.0	4.0	24.0	24.0
Mühendis	22.6	15.2	5.2	6.3	14.4	28.1
Gazeteci	17.9	22.4	3.0	16.4	16.4	7.5
Politikacı	17.4	5.5	28.5	37.6	6.4	9.2
İdareci	21.4	17.0	8.9	3.6	17.8	25.0
Memur	—	11.3	13.5	22.0	15.6	12.7
Asker	7.6	6.7	22.8	9.5	27.6	15.2
Öğretmen	11.3	27.9	4.3	1.6	21.5	14.5
İşçi	—	4.5	9.5	11.5	10.9	2.0
Sendikacı	8.0	20.6	10.3	23.0	9.2	3.4
Tekniker	9.8	3.3	21.3	6.5	11.5	18.0
Esnaf	2.0	9.0	20.6	14.5	7.5	6.5
Tüccar	9.4	3.7	24.0	24.2	14.0	12.8
Sanayici	6.1	8.2	14.3	32.6	10.2	18.4
İktisatçı	18.8	17.6	11.2	12.9	9.4	17.0
Din adamı	17.6	2.8	3.7	2.7	14.8	57.4
Çiftçi	17.2	10.7	17.2	17.2	11.8	4.9

Kaynak : Ş. Tekeli, «1977 Seçimleri Öncesinde Siyasal Partilerin Yapıları», Tebliğ, 20-21 Mayıs 1977, Bursa, s. 13.

Bu açıdan yazarın incelemesinde vardığı sonuçlardan birine göre; Çöleşan'ın 1973'de saptadığı ve başta AP ile CHP olmak üzere tüm partilerde karşımıza çıkan «bürokrasi»nin adaylıkta sahip olduğu hâkim durumun, 1977'lerde oldukça kırılmış görünmesine rağmen bu durumun görelisi olarak en az bozulduğu partinin MSP olduğudur. Buna karşılık, AP ve CHP'de bürokrasinin kaybettiği alana serbest meslek erbabı yerleşirken, MSP'de serbest meslek sahipleri görelisi olarak küçük sayılabilecek bir ilerleme gösterebilmişlerdir. Aynı meslek grubu, DP ve CGP'de ise gerilemiştir. Yazarın saptadığı meslek gruplarının partilere göre dağılımını aşağıdaki tabloda değiştirerek göstermek³⁵ mümkündür.

Tablo: 26'da görüldüğü gibi, MSP'ye başvuran milletvekili adaylarının mesleki dağılımında, bürokratların dışında, en yüksek oranı mühendisler (% 28,1) ve din adamları (% 57,4) oluşturmaktadır³⁶.

Dinci ideolojiyi temsil eden bir partide, din adamlarının yer almak istemeleri doğaldır. Bu grubun mesleklerinin niteliğiyle dinci ideoloji arasında bağlantı kurmanın kolaylığı, MSP'yi tercih etme nedenlerini kısmen açıklamaktadır. Ama, mühendislerin MSP'yi tercih nedenlerini tam anlamıyla açıklayabilecek durumda değiliz. Sadeco, ortak bir dünya görüşünün bu meslek grubunu aynı partido birleştirdiği aklı gelmektedir³⁷.

Bürokratların her partide olduğu gibi, MSP'de de oldukça önemli oranda yer almaları, ise; gene mühendislerde olduğu gibi, ortak bir dünya görüşüne bağlılık çerçevesinde açıklanabileceği gibi, bürokratların siyasete olan geleneksel eğilimlerine de bağlanabilir.

III. MSP İDEOLOJİSİNİN UYGULAMAYA YANSIMASI:

A. CHP-MSP KOALİSYONU

1973 genel seçimlerinden sonra ortaya çıkan «meclis aritmetiği»nin hiç bir siyasal partiye tek başına iktidar

olanağını vermemesine karşılık; partilerin koalisyon kurarak iktidar olmalarını sağlayan çeşitli seçenekler bulunmaktaydı.

Nitekim, Parlâmentoda en çok sandalyeye sahip partinin başkanı olarak Cumhurbaşkanı tarafından Ecevit'e hükümeti kurma görevi verildiğinde, CHP genel başkanı, koalisyon konusunda varolan tüm seçenekleri deneme girişiminde bulundu.

Ecevit'in girişimde bulunup, gerçekleştirmeye çalıştığı en son seçenek MSP ile kurulmasını düşündüğü koalisyon oldu. Böyle bir girişim, «ilk turda» MSP'nin takındığı olumsuz tavır nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen³⁸, sonunda güçlükler aşılarak oluşturulan bir «hükümet protokolu»yla gerçekleştirilmiştir³⁹

CHP-MSP koalisyonu, kamucyunun bir bölümünde, «Atatürkçü bir partiyle dinci bir partinin biraraya nasıl gelebildiği» çerçevesinde bir tartışmaya neden olurken; koalisyonun, MSP'lilerce üzerinde durulan en önemli yanı, seçimle yasama düzeyinde kazanılan meşruiyetin, yürütme düzeyinde de kazanılma olanağının doğmuş bulunması olmuştur.

Örneğin, MSP milletvekillerinden Gündüz Sevilgen, hükümetin güven oyu almasının hemen ardından yaptığı bir değerlendirmede, «Milli Selâmetçilerin bu ortaklıktan bekledikleri hedefin» başına «meşruiyet kazanma» sorununu koyarak şöyle demiştir:

«Bu ortaklık bir defa ortalıkta dolaşan dedikodu, söylenti ve iftiraları ortadan kaldırmıştır. Milli Selâmete iktidar mı teslim edilirmiş veya Milli Selâmeti bu meclislere nasıloluyor da sokuyorlar diye hayıflanmaların gözleri faltaşı gibi açılmış, adeta yüreklerine inmiştir. Evet artık hiçbir çevrenin şüphesi kalmamıştır ki Milli Selâmet Partisi de Anayasanın vazgeçilmez unsur diye tesmiye ettiği siyasi teşekkürlerden (metindeyanlış) biridir. Ve kırksekiz kişisi ile hükümete ortak olmuştur.»⁴⁰

Koalisyon görüşmelerinde MSP'nin takındığı olumsuz tavır, kamuoyu önünde meşruluğunu kabul et-

tirmeye giden yolu açmak için başvurulmuş siyasal bir taktik olarak vurgulayan bir yazar da şöyle yazmıştır:

«... En solundan en sağına, en resmisinden en hususisine kadar herkes ve her müessese MSP gerçeğini kabul etmiş ve meşruluğunu teyit etmişti. Bu, Erbakan'ın düşüncelerinin ve bunların siyasî bir harekette kadrolaşmasının Türkiye devletinin bütün müesseseleri tarafından itiraz edilmeyecek şekilde demokratik sayılması, meşru kabul edilmesi idi»⁴¹

MSP, koalisyonu, kendini «meşru kılma»nın bir aracı olarak görmesinin yanında; bir koalisyonun «karşılıklı ödün verme» temel ilkesine dayandığını unutmaz görünerek, salt kendi programını uygulama aracı da yapmaya çalışmıştır. Öyle ki, hükümetin ilk önemli icraatından birinde MSP'nin bu tutumu hemen ortaya çıkmıştır:

Koalisyon protokolünde⁴² yer alan «düşünce ve inanç suçlarını kapsayan genel af» konusu Mecliste gündeme geldiğinde, MSP'li bazı milletvekilleri «Genel Af Yasası»nın 5. maddesinin⁴³ aleyhinde oy kullanarak aykırı bir tutum içine girmişlerdir⁴⁴.

Şüphesiz, böyle bir tutum, hükümet programını «ihlâl» den öte; MSP'nin «fikir ve vicdan hürriyeti»ni⁴⁵, «kırkiki milyonun kardeşliği»ni ve «iç barış»ı savunmasıyla da bir çelişki oluşturmuştur.

Bunun yanında, daha önce, DP milletvekili Hasan Değer'in hafta sonu tatilinin Cuma'ya alınmasına ilişkin yasa değişikliği önergesinin, Millet Meclisi İçişleri Komisyonunda MSP'li üyelerce desteklenmesi⁴⁶ simgesel görünmekle beraber eskiye dönme özlemi taşıyan; aynı zamanda MSP'nin baştan beri kendi ideolojisi doğrultusundaki her eylemi bir koalisyonun üyesi değilmiş psikozunda⁴⁷ uygulamaya koymasını gösteren ilginç bir örnektir.

MSP'nin iktidarda bulunduğu sürece, elinde bulundurduğu bakanlıklar aracılığıyla⁴⁸ dış görünüme önem veren icraatın uygulayıcısı olması da ayrı bir olgudur.

Örneğin, Adalet Bakanı Şevket Kazan, ilk iş olarak

«müstehcen neşriyat»a karşı savaş açmış ve Karaköy meydanındaki «Güzel İstanbul» adlı çıplak kadın heykelini kaldırmıştır⁴⁹. İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk ise, alkol tüketimini sınırlandırarak biranın tüm lokanta ve kahvehanelerde satılmasını özel izne tâbi kılmıştır.

MSP, bu uygulamaların yanında kendi ideolojisine uygun olarak manevî kalkınmayı gerçekleştirmek için dinsel alanı ilgilendiren icraata da çok önem vermiştir. Örneğin, Devlet Bakanı Süleyman Arif Emre, binden çok köy camilerinin proje ve bedellerinin devletçe karşılanması; beş bin imam-müezzin ve Kuran Kursu hocası kadrosunun ek olarak bütçeye konması ve dağıtılması; İmam Hatip Okullarının orta kısımlarının yeniden açılması, binası, bitmiş İmam Hatip Okulu mezunlarının aynen lise mezunu haklarına sahip olarak diledikleri fakültelere girebilmesi; bütün ilkökul, Ortaokul ve Liselerde ahlâk dersleri konmasını sağlamıştır.

MSP'nin dinsel alanda bulunduğu bir başka girişim; Diyanet İşleri Başkanının ilgili Bakanın teklifi ve Din Kurulunun onayı ile «kaydı hayat şartı» esas alınarak başkan kalmasına ilişkin hazırlattığı yasa teklifi olmuştur. Ne var ki, sonuç olarak devlet örgütü içinde Şeyhülislamlık kurumunun diriltilmesi⁵⁰ demek olan bu teklif yasalaşmamıştır.

Manevî kalkınmayı gerçekleştirmeye yönelik bu tür girişimler CHP'yi rahatsız etmeye başlamıştır.

Nitekim, zaman ilerledikçe koalisyon ortakları arasındaki anlaşmazlıklar artma eğilimi göstermiştir. Örneğin, devlet memurluklarına yapılan atamalar, CHP'nin «Halk Sektörü» tasarısı; MSP'nin Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DEŞİYAB), Uçak Sanayii girişimleri; ahlâk derslerinin içeriğinin ve kimler tarafından okutulacağına saptanması gibi sorunlar, ortaklar arasında sürekli sürtüşme konusu olmuştur.

Fakat, Kıbrıs sorunu bu sürtüşmeleri bir yana bırakmayı zorunlu kılmıştır. Ancak, Kıbrıs askeri harekâtları ve Cenevre görüşmeleri bittikten sonra sürtüşmeler yeniden gündeme gelmiştir:

CHP'nin askeri harekâtı Adadaki Türklerin aleyhine muhtemel gelişmeleri önlemek ve güney kıyılarımızın güvenliğinin sağlanmasıyla sınırlandırmak istemesine karşılık, MSP, Adanın taksimini gerçekleştirci düzeye gelinceye kadar harekâtın devam etmesinden yana olmuştur⁵¹.

Kıbrıs sorununa ilişkin koalisyon ortakları arasında ortaya çıkan bir başka sürtüşmeyi, askeri harekâtın MSP'li Bakanların zoruyla başlatıldığını yayarak, bizzat MSP'liler yaratmışlardır. MSP'li basın, bunu özellikle yaymış, onbir CHP'li Bakanın çekimser kaldığı ve başta Ecevit olmak üzere, diğer CHP'li bakanların harekâta karşı çıktığı; harekâtın MSP'li bakanların direktmesiyle başlatıldığı sürekli yinelenmiştir⁵².

Erbakan'da düzenlediği bir basın toplantısında konuya ilişkin bir soruyu kafalarda «istifham» yaratacak şekilde cevaplandırmıştır:

«... Herkes çeşitli fikirlerle sahip olarak bir Bakanlar Kurulu toplantısına gelebilir. Kanunatlarını serbestçe söyler. Mühim olan herkesin o esnada getirmiş olduğu ön fikirler değildir. Önemli olan arkadan verilen kararlardır. Bu bakımdan herkes çeşitli fikirlerle sahip olsa da netice de tek bir karara varılmış olması asıl ehemmiyetli haldir. Bu konuda açıklayacağım husus şudur ki hükümetimiz bir çıkartmaya karar almıştır. Ve müzakerelerin sonunda alınan bu karar Bakanlar Kurulumuzda ittifakla kabul edilmiştir⁵³.

Şüphesiz, MSP'yi böyle davranmaya iten neden, askeri harekâtlardan sonra Ecevit'in kamuoyunda kazandığı saygınlık olmuştur. MSP bu tür söylentileri⁵⁴ yayarak bunu önlemeye çalışmıştır, denilebilir.

Koalisyon ortakları arasında iç politikaya ilişkin sürtüşmeler, böylece bir dış politika sorunuyla doruk noktasına erişince, koalisyonun pek kalıcı olmayacağı ortaya çıkmıştır. Sonunda, Ecevit'in, İskandinav ülkelerine yapacağı gezi nedeniyle kendisinin yerine vekâleten CHP'li bir devlet bakanını görevlendirmesi ve MSP'lilerin buna

itiraz ederek «gezi kararnamesi»ni imzalamamaları koalisyonun dağılmasına yol açmıştır.

Ecevit, düzenlediği bir basın toplantısıyla⁵⁶ koalisyon ortağıyla «hükümet etme ve siyaset anlayışının çok farklı» oluşunu koalisyonun bozulmasının asıl gerekçesi olarak göstermişse de; Kıbrıs harekâtıyla Ecevit ve partisinin kamuoyunda kazandığı saygınlığın, oylarının artışında bir etken olacağının düşünülmesinin de koalisyonu bozma kararını hızlandırıcı bir neden olarak belirtilmesi mümkündür. Nitekim, CHP genel başkanının hükümetten çekilir çekilmez erken seçim önerisinde bulunması da, bunu kanıtlamıştır.

MSP'liler de koalisyonun sona erdirilmesini bir yandan Ecevit'in Kıbrıs sorununu «oya tahvil» etmesine bağlarken⁵⁶ öbür yandan «beynelmilel güçler» in MSP'nin ödün vermeyen tutumu karşısında Kıbrıs'da ödün koparmak için CHP'yi zorladıklarını ileri sürmüşlerdir⁵⁷.

Fakat, bunların yanında CHP-MSP koalisyonunun bozulmasından sonra Erbakan ve Ecevit'in ayrıntılı değerlendirmelerini kendi ifadeleriyle aktarmak daha ilginç olacaktır.

Erbakan hükümet dağıldıktan sonra yaptığı değerlendirmede şunları söylemektedir:

«... Türkiye'de 40 milyon memleket evlâdım birbirine kardeş yapmak bakımından güzel bir sembol olacağına inanılarak MSP ile CHP bir koalisyon yapmakla memleketi bir rejim buhranından kurtarmıştır... CHP'nin birtakım konularda kıskanç davranması bize firen olmasına rağmen faydalı işler yapılmıştır. Bu sözü söylerken meselâ uçak sanayii kurulmasını CHP'nin engellediğini kastediyorum. Motor fabrikalarının kurulmalarını engellediğini kastediyorum. Türkiye'de planın öngördüğü bütün ağır sanayi yatırımlarını... engellediğini kastediyorum... bunlar yapılırsa MSP puan kazanır diye bir partizan düşüncenin içine girilmiştir ve bu kararnamelerin hepsi başbakanlıkta yığılmıştır... Bizim milletle beraber oluşumuzu da aynı zamanda kıskanmıştır... MSP'nin olgun bir devlet adamına yakışır tavır takınması, bütün Milli Selâmetçi bakanların ko-

lisyonun 8 ay ahenk içinde yürütmesinde başlıca faktör olmuştur (cümle düşüklüğü metinde)...

«Bırakıp kaçma hareketidir bir bakıma bu. Öbür tarafta acaba bu Kıbrıs şeyinin arkasından biz bunu oya tahvil edebilir miyiz?.. Koalisyonun bozulma sebebi sun'i olarak yaratılmıştır...

«Burada bozulmanın sebepleri çok çeşitli yerlere bağlanabilir. Önce bir defa Sayın Ecevit'in sinirli, fevri, hissi, yetersiz bir insan oluşunun bunda büyük rolü olmuştur... Ve endişe, korku, MSP'nin süratle gelişmesine dair bir kıskançlık...»⁵⁸

Ecevit'in değerlendirmesi ise şöyledir:

«... Biz MSP ile bazı önemli konularda ayrılıklarımız olduğunu bilmekle beraber, başka bazı önemli konularda da yakın olduğumuz izlenimini edinmiştik. Bu izlenimin yanlış olduğu belirdi. Bunlardan biri rejim ve özgürlükler konusudur... MSP'den daha çok kendi eğilimleri, kendi düşünceleri ve inançları yönünden tam özgürlüğün gerçekleştirilmesini, fakat başka yönlerdeki düşünce özgürlüğü bakımından bizim kadar duyarlı olmadıkları izlenimi bizde uyanmış oldu. Bu arada gazete, dergi, kitap toplatma uygulamaları da aynı kaygımızı doğruladı. Gerçi biz de müstehcen yayınların tam bir serbestlik içinde olması gibi bir düşünce beslemiyoruz, ama önemli olan bu yayınlara karşı alınacak tedbirlerde izlenecek yöntemdir.

«Eğer bizim hukuk anlayışımıza sığmayan yöntemler izlenecek olursa, bu yöntemler bugün müstehcen yayınlar için izlenir -bir kere yol açılmış olacağı için- iktidarların hoşuna gitmeyebilecek başka yayınlar için de izlenebilir. Bunu son derece tehlikeli bir eğilim olarak görüyorduk...

«... Ekonomik ve sosyal konularda görüşmelerimizin de birbirine çok yakın olduğu izlenimini edinmiştim. Bu konudaki iyimserliğimin de aşırı olduğu sonucuna zaman içinde hem ben, hem de beraber çalıştığım bakan arkadaşlarım vardılar. Örneğin kıdem tazminatı konusunda işçilere bir yükümlülüğümüz vardı hükümet olarak... İş çevrelerinin bir kısmından gelen etkiler ve baskılar üzerine MSP bu yıla sayı mecliste karşı çıkmaya başladı... Sayın Erbakan ve

bazı arkadaşları bu yasanın geri alınması için ısrar ettiler. Biz alınmayacağına ısrar ettik. Meclis tatile girdiği için mesele... askıda kalmış oldu⁵⁹... Ekonomik konularda Halk Sektörü kavramında anlaşır görünüyorduk. Fakat burada da temele inen ayrılıklarımız olduğu görüldü. Bizim dar ve orta gelirli halk topluluklarının bir araya gelecek tasarrufları ile büyük yatırımlar yapabilmesine olanak sağlamak üzere... kısaltılmış adları ile Hayat Holding diye bir kuruluşu öngördüğümüzü biliyorsunuz. Bu da Bakanlar Kurulu'nda çok şiddetli tartışmalara yol açtı. Ancak bizim koalisyon protokolüne ve hükümet programına dayanarak bu konuda direneceğimizi görmesi üzerine sayın Erbakan zoraki razı olur gibi davrandı. Fakat devletin bu kuruluşu hiçbir yardımda bulunmaması başlangıçta bile hiçbir kolaylık göstermemesi şartını koştı...⁶⁰

«... Kendileri Halk Sektörü adı görüntüsü adı altında yapılacak yatırımları tamamıyla Sanayi Bakanlığının vesaleti altında yapılacak yatırımlar olarak öngörmektedirler. Bu bizim görüşümüze göre, mahdut çevreler, zümreler lehine işleyecek bir devlet kapitalizmidir.

«... Sayın Başbakan Yardımcısı kendisi tarafından da kamuoyuna bizzat açıklandığı gibi Başbakana veya Dışişleri Bakanına haber verme lüzumunu duymaksızın bir dost devletin büyükelçisini çağırabiliyor. Ona bazı ortak yatırımlar için teklifler yapıyor. O da iyi niyetle bunun hükümetten gelen, üzerinde düşünülmüş hesabı yapılmış teklifler olduğunu sanıyor. Kendi hükümeti ile görüşüyor, müspet veya menfi cevabını getiriyor. Sayın Erbakan da iki devlet arasında kararlaştırılmış hususlar gibi bunları açıklıyor. Bunun devlet ciddiyeti ile bağdaşmayacağını söylemeye gerek yoktur sanırım. Bu davranış, Kıbrıs sorunu ortaya çıktıktan sonra benim gözümde vahim bir hal almaya başladı. Hükümetin politikası üzerinde belli mutabakatların dışında birtakım hükümet emelleri olduğu izlenimini verebilmek veya kendisini hükümetten daha çok şey istemiş, yapabilirmiş gibi gösterecek birtakım beyanlarda bulunmaya başlamıştı...»⁶¹

Oysa, Ecevit, CHP-MSP koalisyonu kurulurken böyle bir ortaklığın; dindarlıkla laikliğin ve dindarlıkla «özel-

likle ekonomik alandaki ilericiiliğin» geliştiği yolundaki «tarihsel yanlışlığı» gidereceğini iddia etmekteydi⁶².

Hükümet programına bakıldığında⁶³ Ecevit'in iddiasının taşıdığı iyimserliği paylaşmak mümkün olmaktadır. Hatta, program sözkonusu tarihsel yanlışlığı düzelteceğine ilişkin verdiği izlenimin yanında, ekonomik ve sosyal alanda dönüşümleri gerçekleştirecek politikaları da içermektedir.

Örneğin, kamu sektörü ve özel sektörün yanısıra halkın teşebbüs gücünü harekete geçirecek bir halk sektörünün geliştirilmesi yoluyla kitlelerin kalkınmanın nimetlerinden daha yaygın bir şekilde yararlanması; kooperatifçiliğin teşvik edilmesiyle aracı ve tefecinin ortadan kaldırılması; «milli, güçlü, sürekli ve yaygın bir sanayileşme hedefiyle», ağır sanayi, milli harp sanayii ara malları ve yatırım sanayiinin geliştirilerek bu alanlardaki tekelleşmenin devlet öncülüğünde önlenmesi; yabancı sermayeden yararlanmada belirli ülkelere bağımlı duruma gelmemesine özen gösterilmesi; vergi eşitliğini zedeleyen, farklılıklara yol açan ve sosyal adalet ilkelerine aykırı düşen hükümlerin vergi kanunlarından temizlenmesi; düşünce, inanç ve ifade hürriyetlerini sınırlayan bütün kısıntıların kanunlarımızdan çıkarılması geniş kitleler lehine olumlu sonuçlar doğuracak önemli politikalarıdır.

Ne var ki, MSP'nin kendi seçmeninin hoşuna gidebilecek icraata daha çok önem vermesi ve bunu yaparken de hükümet protokolünü zaman zaman ihlâl eden davranışlar içine girmesi önemli dönüşümlerin gerçekleştirilmesine olanak vermemiştir.

CHP'nin ise; kurulu sosyo-ekonomik düzene karşı olma ölçüt alındığında, bazı alanlarda kendisinden daha radikal görünen MSP'nin bu yönünü devreye sokmayı başaramaması ve Kıbrıs harekâtından sonra ortağını «ciddiyetsizlikle» suçlayıp, koalisyonu bozmasını kolay bir gerekçeye dayandırması buna katkıda bulunmuştur.

CHP-MSP koalisyonunun bozulmasından sonra hükümet oluşturmada varolan seçenekler gerçekleştirilemeyince, ortaya çıkan bunalımı çözmek için, kontenjan senatörü Sadi Irmak Cumhurbaşkanınca Başbakan olarak atandı. Ancak Irmak'ın kurduğu hükümet güvenoyu alamadı ve hükümet bunalımının daha da yoğunlaşmasına yol açtı; çünkü o durumda başka seçenek bulunmadığı için, ülke güvenoyu alamayan bir hükümetle yönetilme durumuna girdi.

Arna sonunda, partiler arası görüşmelerin yeniden başlamasıyla, kendilerince «Milliyetçi Partiler Topluluğu» olarak anılan AP, MSP, MHP, CGP biraraya gelerek «Milliyetçi Cephe» (MC) koalisyonunu gerçekleştirmek için anlaştılar. Böylece, 31 Mart 1975'de Demirel'in başkanlığında kurulan hükümet, 12 Nisan 1975'de güvenoyu alarak göreve başladı⁶⁴.

MC'nin oluşturulması, hükümet bunalımının çözülmesine yönelik olmasının yanında; koalisyon ortakları olan partilerce yapılan bir siyasal hesaba da dayandırılmıştır denilebilir. Şöyle ki:

1973 seçimlerinde oldukça gerileyen AP, bu durumunu «sağ oyların bölünmesi»ne bağlamıştı. Seçimlerden sonra, AP yöneticileri, her ne kadar «millet bize muhalefet görevi verdi», diyerek herhangi bir hükümet ortaklığına yanaşmamışlarsa da; sonradan, hem sol bir parti olarak CHP'nin iktidar olmasını engellemek, hem de «sağ oyları» simgesel olarak AP liderliğinde toplanmış görünerek, rakip sağ partilerin seçmenleri gözünde saygınlık kazanmak için «milliyetçi partiler topluluğu» olarak bir koalisyon oluşturmada yarar görmüşlerdir.

Böylece, AP, rakip sağ partileri yanına alarak onları kondisine karşı etkisiz kılmayı başarabileceği gibi; gidecek güçlenen CHP'ye karşı da ortak bir «cephe» oluşturmuş olacaktı.

MSP, MHP ve CGP'nin böyle bir koalisyondan um-

dukaları yararın ise, büyük ölçüde, iktidar olmanın ni-
metlerini iyi kullanarak gelişmelerini sağlamak olduğu
söylenbilir. Böyle bir eğilimin özellikle koalisyonun ikın-
ci büyük partisi olan MSP açısından sürtüşmelere de yol
açtığını görmekteyiz.

Birinci MC koalisyonunda MSP için kadrolaşmanın,
en önemli sorunların başında geldiğini söyleyebiliriz.
Çünkü, MSP'li bir yazarın da belirttiği gibi, «şayet MSP
istediği tayinleri yapamazsa, hiç bir iş yapamayacağını
gayet iyi biliyordu»⁶⁵. Bu bakımdan, MSP'li bakanların
yaptığı ilk iş atamalarla uğraşmak olmuştur.

MSP'nin kendi ideolojik doğrultusundaki kadrolaşma-
sı, hükümet çerçevesini aşan bir nitelik taşıdığı için yal-
nız koalisyon ortaklarını değil, bir çok kişiyi de tedirgin
etmiştir.

Örneğin, MSP, müftülerin vali yapılmasını; İslâm ül-
kelerine atanacak temsilcilerin o ülkenin dilini bilen ve
namaz kılan kimselerden seçilmesini; İmam-Hatip Okulu
mezunlarının polis olmasını ve bu mezunlara Silâhlı
Kuvvetler mensubu olma hakkının verilmesini istemek-
teydi⁶⁶.

Kadrolaşmaya ilişkin koalisyon içindeki karşılıklı en-
gellemeler ve bazı konulardaki hükümet programına rağ-
men beliren politik tutum farklılığı ortaklar arasındaki
ilişkileri gerginleştirmiş bulunmaktaydı.

Örneğin, Meclis Başkanlığına seçilecek aday üzerin-
de MSP ve AP'nin anlaşamaması; Vali ve Elçi atamaları
konusunda yapılan «pazarlığın» sonuçlanmaması; Erba-
kan'ın İslâm Konferansında konuşma isteğinin koalisyon
ortaklarınca reddedilmesi; Devlet Güvenlik Mahkemele-
rinin kurulması konusunda AP, MSP ve MHP'nin lâiklik-
le ilgili suçların kapsam dışı kalması eğilimine CGP'nin
karşı çıkması; Basın-Yayın Genel Müdürlüğünün MSP'li
Devlet Bakanına bağlanmaması; MSP'nin Kıbrıs'da artık
bağımsız bir Türk Devletinin ilân edilmesi zamanının gel-
diğini hükümet adına söylemesi, MSP'nin Filistin Kurtu-
luş Örgütünün Ankara'da büro açması isteğine AP'nin
karşı çıkması... gibi konular, MSP'yi koalisyon ortakları y-
la çekişmeye itmiştir.

Sonunda, MSP, koalisyonun kendilerini «hizmet yapma imkânından mahrum bıraktığını ve gelişme hızını azalttığını» bildirerek koalisyonun devam edebilmesi için bazı koşullar ileri sürmüştür. MSP Genel İdare Kurulunca basına açıklanan bildiride «koalisyona devam şartları» şöyle sıralanmıştır:

- «Maarif, ahlâki ve manevi değerlere istinat ettirilmeli, müfredat programlarının milli kültüre uymayan kısımları değiştirilmelidir.

- «Devlet Sanayi ve Yatırım Bankası süratle kurulmalı, kanunun âmir bulunduğu sermaye bankaya tahsis edilmelidir.

- «Motor sanayii, otomotiv alanında aktarma organları sanayii, takım tezgâhları sanayii ve diğer ağır sanayii yatırımları hızla gerçekleştirilmeli, bunların kuruluşuyla ilgili kararname imzaları tamamlanmalıdır.

- «Sanayi Bakanlığı için istenen yeni kadrolar derhal tahsis edilmelidir.

- «Sümerbank, MKE, Türkiye Demir Çelik İşletmeleri, SEKA, Çimento, Şeker ve Azot Sanayii için istenen kadrolar derhal tahsis edilmelidir

- «Türk Uçak Sanayii Anonim Şirketi girişimi ve Milli Harp Sanayii, gerekli sermaye tahsisi yapılarak derhal faaliyete geçirilmelidir.

- «Yeni, âdil, sade ve külfetsiz bir vergi sistemi tahakkuk ettirilmelidir.

- «Basın Yayın Genel Müdürlüğü Başbakanlığa bağlanmalı ve MSP'ye ait Devlet Bakanlığına devredilmelidir.

- «Diyanet İşleri Başkanlığındaki fiili gayri kanuni durumun giderilmesi için bağlı bulunduğu devlet bakanlığınca altı ay önce yapılmış müracaat ele alınmalıdır.

- «Binaları tamamlanmış meslek okulları ve İmam Hatip Okullarının tamamı açılmalıdır.

- «Yurt dışında müslüman ülkelerde tahsil yapanların, yurdumuzdaki muadeletlerinin tanınmasında karşılaşılan güçlükler kaldırılmalıdır»⁶⁷

İleri sürülen koşulları Başbakan Demirel, bunların «yeni şeyler olmadığını zaten koalisyon protokolünde bulunduğunu» söyleyerek kabul etmiş; MSP'liler ise, bundan sonra uygulamanın önem taşıdığını belirterek, «kabul ettirdikleri şartların kağıt üzerinde kalmaması halinde koalisyonun devam edebileceğini» vurgulamışlardır⁶⁸.

Koalisyona devam etme kararından sonra, MSP'nin «manevi ve maddi kalkınma»ya yönelik çalışmalarına yoğunluk kazandırdığını görmekteyiz.

MSP'nin yayınladığı «Sanayide Milli Hamle» adlı broşürden öğrendiğimize göre, «manevi kalkınma» yolunda gerçekleştirilen işlerin bazıları şunlardır:

- Karayolu ile hacca gitmenin serbest bırakılması.
- 1976-1977 ders yılı başından itibaren, Ortaokul ve Liselerin son sınıflarında da Din dersi ve ahlâk dersinin okutulmasının kararlaştırılması.
- 4000 âmâ ve sakata vakıflardan maaş bağlanması.
- Dini kitapların okutulmasına konulan yasakların kaldırılması (?)
- Vakıfların aşevlerinde yemek verilen yoksulların sayısının üç katına çıkarılması.
- Yeni iş hanları inşaatına başlanması.
- Kur'an kursu yapımı ve yürütülmesine devlet olarak iştirak için bütçeye ödenek teklif edilmesi⁶⁹.

«Maddi kalkınma» kapsamına giren ve Erbakan tarafından 26 Temmuz 1976'da düzenlenen bir basın toplantısıyla kamuoyuna açıklanan, 1975 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca ikmal edilen «ağır sanayi hamlesi» çalışmaları ise şunlardır:

- Yılda 100.000 traktör motoru yapacak olan Konya Traktör Motor Sanayiinin kurulması.
- Yılda 30.000 traktör imal edecek olan Konya Traktör Fabrikasının kurulması.
- Yozgat Kazan Fabrikasının kurulması.
- Niğde Aksaray Kamyon Motor Fabrikasının Kurulması.

- Nevşehir Aktarma Organları Fabrikasının Kurulması.
- Çankırı Ağır Teçhizat Fabrikasının kurulması.
- Gerede Çelik Kontrüksiyon Fabrikasının kurulması.

Erbakan'ın «Cumhuriyet tarihinin en önemli ve en büyük kalkınma hamlesi⁷⁰ dediği bu kuruluşların ciddi karşılanmayarak tartışmalara yol açtığını; Başbakan Demirel'in Devlet Planlama Teşkilâtından projeleri isteterek incelemesini, «bunları kim yapacak, neyi yapacak, nerede yapacak, nasıl yapacak, ne zaman yapacak» gibi soruları DPT'nin cevaplamasını istediğini görmekteyiz. DPT'nin sorulara verdiği cevaplarda vurgulanan nokta, bu projelerin 3. Beş Yıllık Kalkınma Planının belirttiği «ön proje» niteliğinden mahrum ve yatırım ön kararının verilmesi olanağını sağlamayan, «alelacele ve acemice hazırlanmış» birer «önproje taslağı» olduğudur⁷¹. Örneğin DPT'nin belirttiğine göre, Konya'daki motor ve traktör fabrikasının projesi yoktur, finansman işi çözülememiştir, ayrıca henüz motorun hangi firmanın patentine göre yapılacağı da belli olmadığı için, ne proje yapılabilmekte, ne dış kredi ve finansman hakkında kesin bir şey söylenebilmektedir. Hatta, temel atılan arazinin özel bir kişiye ait bölümü de ihtilaflıdır ve mahkemeye intikal etmiştir⁷².

Nitekim, Dünya Bankası da Erbakan'ın «ağır sanayi projeleri»ni ciddi bulmayarak kredi isteğini geri çevirmiştir⁷³.

MSP'nin «ağır sanayi hamlesi»nin bu görünümünün yanında «siyasal yatırım»a dönük bir içeriğe sahip olduğunu da söylemek mümkündür. Hatta bu yönüyle sanayileşme hamlesinin Erbakan'ın ardarda attığı temeller nedeniyle kamuoyunda alay konusu olabilecek boyutlara ulaştığına tanık olmaktadır⁷⁴. Öyle ki; örneğin Erbakan Erzurum'un Dumlupınar ilçesinde ağır elektronik sanayiinin temelini atarken, Pasinler ilçesi halkının ısrarı üzerine oraya da gidip «ikinci bir ünite»nin temelini atmakta bir

sakınca görmemiştir⁷⁵.

Bu noktada, MSP'nin sanayileşme hamlesinin ciddi kabul edilmeyecek izlenimler doğurmasının «spekülâtif» bir açıklamasını yapmak mümkündür. Şöyle ki:

MSP, sanayileşmeye yönelik girişimleri aynı zamanda seçmenlerinin gözünde «iktidar» olduğunu gösteren simge! bir araç olarak kullanmak da istemektedir. Böylece atılan her temel MSP'nin iktidar mitosunu⁷⁶ yaratmaya yönelik bir işleve sahip olmaktadır; atılan temellerin çokluğunun MSP'nin alay konusu olmasına yol açması pahasına... Nitekim, MSP'nin şimdiye kadar girdiği üç koalisyonda da Sanayi ve Teknoloji Bakanlığını almada ısrar etmesi; bunun yanında, sanayi projelerinin gerçekleşmesi için bütçeye yüklü bir tahsisat konulmasını istemesi ve bunun koalisyon ortaklarıyla sürtüşmelere yol açması boşuna değildir. Hatta MC koalisyonunun bozulmasını hazırlayıcı bir ortamın bu nedenle oluştuğunu hatırlatmak gerekir: MSP'nin yatırım projeleri ve bu projelerin gerçekleşmesi için gerekli kadroların bir kısmının musluklarının AP'nin elinde bulunması ve Demirel'in, MSP'ye bu projeler için bütçeye konan tahsisatın kullanımında, Erbakan'ın deyimiyle uyguladığı «macun politikası»yla⁷⁷ engel olması, koalisyonun iki büyük ortağı arasındaki sürtüşmeleri doruk noktasına çıkarmıştır.

Sonunda, AP, 1977 genel seçimlerinin erkene alınması konusunda MSP'nin tüm direnmelerine rağmen, CHP'yle işbirliği yaparak koalisyonu bozmuştur. AP'nin bu kararında MSP'ye karşı uyguladığı politikada CGP'den ve özellikle MHP'den gördüğü yakınlık⁷⁸ da hızlandırıcı bir etken olmuştur, denilebilir.

Böylece, MSP, 1977 genel seçimleri AP'nin kendisine karşı uyguladığı bir eritme politikasından aldığı yaralarla girmek durumuna düşürülmüştür. Çünkü, MSP'nin bütün amacı, yaz aylarına kadar yatırım projelerini tamamlamak ve genel seçimlere bu projelerin kendisine seçmen gözünde kazandırdığı puanlarla girmektir. Seçimin erkene alınmasında direnmesinin nedeni de buydu⁷⁹.

Genel seçimlerin erkene alınmasından sonra ise; AP,

seçim kampanyalarında da MSP'yi «eritme» politikasını sürdürmüş; AP genel başkanı, seçim konuşmalarının çoğunda koalisyon ortağına açıktan açığa çatmış ve bu tutumunu giderek sertleştirmiştir.

Demirel'in seçim stratejisini bu açıdan MSP oylarını parçalamaya dayandığını da söylemek mümkündür. Nitekim, «sağ» seçmenler gözünde MSP'ye ilişkin yaratmaya çalıştığı imaj bu stratejisinin bir göstergesi sayılabilir: Bir konuşmasında Demirel, Türkiye siyasetinin «solcular ve milliyetçiler» diye ikiye bölündüğünü; bunların yanında, bir de «ne solcuyum ne de milliyetçiyim» diyenler bulunduğunu söyleyerek, MSP'ye şöyle çatmıştır:

«... MSP, milliyetçi değildir. Ne idüğü belirsizdir. Milli görüş diye, bir şey ortaya koydular. Bu ise, safsatadan ibarettir. MSP'ye verilmiş oylar, CHP'ye verilmiş sayılır»⁸⁰

Erbakan ise, AP liderini cevaplarken, «AP, hizmet yerine bahşiş toplayan garson açgözlülüğü içindedir» suçlamasını yönelterek, oylarının bölünmeyeceğini, tam tersine, MSP'nin 250 milletvekili çıkararak iktidara geleceğini savlamıştır⁸¹.

Ne var ki, 1977 genel seçimleri ne AP'nin ne de MSP'nin umduğu sonucu doğurmuştur. CHP, kazandığı milletvekili sayısı ile hükümeti kurmaya aday birinci parti durumuna gelmiştir.

CHP'nin bir azınlık hükümeti kurma olasılığı belirince; Demirel, eski koalisyon ortaklarına «milliyetçi partiler topluluğu iktidarı sola teslim etmemeli» diye bir çağrıda bulunmuş⁸² ve yeni bir Milliyetçi Cephe Koalisyonunu gündeme getirmiştir. Ancak, özellikle MSP, bu çağırışı reddetmiş; hatta, genel sekreter Oğuzhan Asiltürk, «Demirel'in Milliyetçi Cephe Hükümetini yeniden istemesini bir tenakuz örneği» olarak nitelemiştir⁸³.

Fakat, MSP, Ecevit Hükümetinin güvenoyu alamamasından sonra, Demirel'in çağrısına kayıtsız kalmamış; AP'yle yapılan uzun pazarlıklardan sonra⁸⁴ MHP'nin de katıldığı «İkinci Milliyetçi Cephe Koalisyonu»⁸⁵ na girmiştir.

MSP, Demirel'den büyük ödünler koparmasına rağmen⁸⁶; uygulamada bunların çoğunu elde edememiş ve dolayısıyla hükümet uyum içinde görev yapamamıştır. Çünkü, MSP bu kez, hem istediği ödünleri gerçekleştirme- de çok daha kesin davranmış hem de ağır ekonomik ve siyasal sorunlar koalisyon içi sürtüşmeleri yoğunlaştırmıştır.

Örneğin; Türkiye'nin döviz sıkıntısını gidermede hükümetin AP kanadı Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin önerilerini kabul ederken MSP karşı çıkmıştır⁸⁷. Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Mısır ziyareti ortakları birbirine düşürmüştür⁸⁸. Silâhlı Kuvvetler komuta kademesinde yapılacak atamalar üzerinde doğan anlaşmazlık koalisyon içi bir sorun olmuştur⁸⁹. Kıbrıs konusunda AP ve MSP toplumlararası görüşmelerin sürdürülmesinde farklı tutum takınmışlardır.⁹⁰

Bunların yanında, koalisyonu uzlaşmazlık noktasına getiren son neden 1978 mali yılı bütçesi olmuştur: Birinci MC döneminde hükümet ortaklarının ortak bir görüş üzerinde anlaşamamaları nedeniyle Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanamamıştır. Ortada bir planın bulunmayışı yıllık yatırım ve uygulama programını, dolayısıyla bütçenin hazırlanmasını olanaksız kılmaktaydı.

İkinci MC kurulduktan sonra, özellikle MSP'nin plâna «manevi kalkınma»yla ilgili bir bölüm konulmasındaki ısrarlı tutumu, ortaklar arasında yeniden bir anlaşmazlık konusu doğurmuş oldu.

Oysa, bütçenin en geç 30 Kasım gecesine kadar Parlamento'ya sunulması gerekmekteydi. Bu durum karşısında «bir» günde hazırlanan plan müsveddeleri⁹¹ düzenlenerek Parlamento'ya sunulmuştur⁹².

Böylece, 1978 Mali yılı bütçesinin zamanında yetiştirilmesi olasılığı doğmuş oldu. Ancak, Erbakan, Arabistan'dan döndüğünde 260 milyar lira olmasını istediği bütçenin 250 milyar lira olarak bağlandığını; bunun yanında kalkınma hızının düşürüldüğünü ve MSP harcamaların da yüzde 70 oranında kısıntı öngörüldüğünü öğrenince, Demirel'e bütçeyi imzalamayacağını bildirmiştir.

Bunun üzerine Demirel, Erbakan'ın isteklerini kabul etmeyeceğini açıklamıştır. Fakat, MSP liderinin ciddi olarak direndiğini görünce, bu tutumundan caymış; iki liderin görüşmelerinin olumlu sonuçlanmasıyla da bütçenin zamanında parlamentoya sunulması gerçekleşmiştir⁹³.

Ne var ki, anlaşmazlığın giderilir görünmesi koalisyonun iki ortağının sürtüşmesini azaltmamış, Erbakan'a AP'li bazı milletvekillerinin yönelttiği suçlamalarla daha da yoğunlaşmıştır⁹⁴.

Bunun yanında, MSP'ye verilen ödünler bizzat AP içinde hoşnutsuzluklara yol açmış⁹⁵, bazı milletvekillerinin partiden istifa etmelerini doğuracak boyutlara ulaşmıştır.

Nitekim, AP içindeki bu hoşnutsuzluk ikinci MC döneminde enflasyonun, işsizliğin, anarşinin, koalisyon ortaklarının partizanlığı bile aşan kadrolaşma politikalarının ve dış politikadaki tutarsızlıkların kamuoyunda yarattığı rahatsızlıkla birleşince; hükümet daha fazla dayanmamıştır: Yerel seçimlerden sonra peşpeşe istifa eden AP'li on milletvekilinin de desteğiyle hükümet hakkında verilen gensoru, İkinci MC koalisyonunu sona erdirmiştir.

MC koalisyonlarını kısa bir değerlendirmeye tâbi tuttuğumuzda; MSP'nin kendi ideolojisi doğrultusunda tutarlı davrandığını söyleme olanağımız doğmaktadır:

MSP, iktidar ortağı olarak, gerek «manevi kalkınma» gerek «maddi kalkınma» alanlarında öngördüğü politikaları uygulamaya büyük özen göstermiştir. Koalisyonlarda doğan sürtüşmelerin önemli nedenlerinden biri MSP'nin bu tutumudur.

MSP'nin manevi kalkınma alanında ise, İmam-Hatip tın yorumu, daha önce seçmenleriyle kurmak istediği «simgesel iletişim» çerçevesinde yapılmaya çalışılmıştı. Bu yoruma, bir-iki hususu daha eklemek gerekmektedir:

MSP, Türkiye'nin sanayileşmesinde öncülük görevini devlete yüklemekte ve bunu «sanayide devlet» sloganıyla dile getirmektedir. Bunu küçük ve orta girişimciliğin sözcülüğünü üstlenen MSP'nin, bu kesimin kendi kendini ör-

gütlemeye olanağından yoksunluğunun bilincinde olduğu-
nun göstergesi saymak akla yatkın görünmektedir.

MSP'nin manevi kalkınma alanında ise, İmam-Hatip Okullarını Kur'an Kurslarını hızlı bir şekilde yaygınlaştırmasını da, kendi ideolojik doğrultusundaki siyasal toplumsallaştırma politikası olarak algılamak gerekmektedir. Aynı politika lâik eğitim gören okullarda da ahlâk derslerinin konulmasıyla uygulanmaya çalışılmıştır.

MC koalisyonları, aynı zamanda, MSP'nin ne pahasına olursa olsun ideolojisinden ödün vermeyen bir özelliğe sahip olduğunu da göstermiştir. Bu özellik büyük ölçüde MSP'nin «anahtar parti» olma psikozundan kaynaklanmıştır. Ayrıca bunda, MSP'nin yeni bir parti olmasının, dolayısıyla varlığını kanıtlamak istemesinin de payı vardır⁹⁶. Bütün bunlar, ortaklarının oy tabanı açısından (özellikle AP açısından) yakın rakipler olmasının⁹⁷ etkisiyle de, koalisyon içi sürtüşmelerde MSP'yi odak noktası yapmıştır.

- (1) E. Özbudun, «Sosyal Değişim ve Oy Verme Davranışları: 1973 Genel Seçimleri», *Özgür İnsan*, S. 15, Mart 1974, Makale daha ayrıntılı olarak yabancı bir dergide de çıkmıştır. Bk., E. Özbudun F. Tachau, «Social Change and Electoral Behavior in Turkey: Toward a 'Critical Realignment'?», *International Journal of Middle East Studies*, 6 (1975), s. 460-480.
- (2) T. Çavdar, «Seçim Sonuçlarının Getirdiği Ön Bulgular», *Özgür İnsan*, S. 18, Haziran 1974.
- (3) Bk., E. Karaesmen, «1973 Seçimleriyle İlgili Sayısal Gerçekler», *Cumhuriyet*, 27.10.1973, s. 5.

Türkiye düzeyinde katılma oranının gelişmiş bölgelere göre az gelişmiş bölgelerde daha yüksek olmasının nedenini Özbudun «özerk» ve «seferber» edilmiş (mobilize) katılma ayırımıyla açıklamaktadır. Buna göre, az gelişmiş bölgelerde geleneksel yöresel liderlere karşı duyulan bağlılığın güçlü olması, bu liderlerin yüksek oranda bir katılmayı seferber etme olasılığını doğurmaktadır. Yazar böyle bir varsayımı gerek 1969 gerekse 1973 seçimleri üzerine yaptığı incelemelerde sınamış ve doğruluğunu kanıtlamıştır.

Bk., E. Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, s. 196; «Sosyal Değişim ve Oy Verme Davranışları: 1973 Genel Seçimleri», s. 36.

(4) Bk., Karaesmen, *a.g.m.*, s. 5.

(5) Burada, katılma oranındaki ve yeni seçmen sayısındaki artışı da gözönüne alırsak (ki 1973 seçimlerine 2 milyona yakın genç seçmen katılmış; seçime katılma oranı da 1969 seçimlerine göre % 2.5 artmıştır) değerlendirmemiz daha da haklılık kazanır.

(6) Kaybedilen AP oylarının hangi illerde hangi partilere gidebileceği olasılığının hesaplanmasında temel olarak D.İ.E.'nin verilerine dayanmakla birlikte, aşağıda belirtilen incelemelerdeki yorumlar da gözönünde tutulmuştur.

Bk., Karaesmen, *a.g.m.*; İlke, «14 Ekim Seçimlerinin Tahlili», S. 1, Ocak 1974.

(7) Bk., DPT, *Kalkınmada Öncelikli Yörelere Tespiti ve Bu Yörelere Teşvik Tedbirleri*, Ankara, 1973.

(8) Bk., T. Çavdar, *a.g.m.*, s. 76.

(9) Yazarın belirttiği üzere, 67 ilin eşit olarak ona bölünmesi mümkün olmadığından X, IX, VIII ondalıklara altışar diğer ondalıklara yedişer il dahil edilmiştir. Ayrıca en gelişmiş illerin bulunduğu ondalık X; en az gelişmiş illerin bulunduğu ondalık I rakamı ile gösterilmiştir.

(10) Kentleşme olgusu içinde büyük kentlerin önemi, Türkiye'de kentleşme hareketlerinin bütün kentlerin aynı derecede büyümemesi, fakat özellikle 100.000'den fazla nüfuslu büyük kentlerin öbürlerine oranla daha hızlı büyümeleri yönündeki özelliğinden gelmektedir.

Bk., R. Keleş, *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, İstanbul, 1972, s. 23.

(11) İ. Tekeli R. Gökçeli, *1973 ve 1975 Seçimleri, Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme*, İstanbul, 1977.

(12) *Aynı eser*, s. 40/41.

(13) Bk., *Aynı eser*, s. 44/45.

Yorumlar, yazarların belirli büyüklük gruplarına düşen kentlerde her partinin aldığı oy ortalamasını hesaplayıp her parti için çizdikleri eğriye dayanılarak aktarılmıştır. Ancak, çizilen şekli buraya alma olanağımız bulunmadığından, kentleşme olgusu ve MSP oyları ilişkisine, ilk başta söylediklerimize değişik bir değerlendirmeye değinme zorunluluğu duyulmuştur.

- (14) Bk., *Milli Gazete*, 9.6.1977.
- (15) Bk., *Milli Gazete*, 12.6.1977.
- (16) Bk., *Milli Gazete*, 14.6.1977
- (17) Bk., *Milli Gazete*, 15.6.1977.
- (18) Bk., E. Karaesmen, «Seçim-77'den Ne Çıktı?», *Cumhuriyet*, 15.6.1977, s. 6.
- (19) Erbakan da bu hususu kabul etmekte, ancak değişik bir açıdan yorumlar görülmektedir: «MHP, bu seçimlere giderken, MSP'nin temel fikirlerine oldukça yaklaşıp bir tutum takınmıştır. Sloganlarında böyle bir yaklaşma hissedilmektedir. Bu milletin bütün evlâtlarının yaklaşıacağı ve birleşeceği nokta... milli görüş noktasıdır». Bk., *Milliyet*, «Erbakan'ın İpekçi'nin Sorularına Yanıtı», 24.6.1977, s. 5.
- (20) T. Ateş, «77 Seçimi Işığında MHP ve MSP'nin Oy Tabanı ve AP», *Milliyet*, 9.11.1977, s. 2.
- (21) Bk., *Cumhuriyet*, 28.10.1976.
- (22) Bk., *Yankı*, S. 294, s. 4.
- (23) Nizam Partisi'nin kuruluşunda, MSP'nin kuruluşunda da büyük rol oynamış bulunan Said-i Nursi'nin öğrencilerinden ve Türkiye'deki Nurcuların önderi durumunda olan «Hüsrev Hoca» büyük rol oynamıştır. Nitekim, Erbakan, sözkonusu kişiye bir «ricacı heyet» göndermiş, ama Nurcuların MSP'den desteklerini kesin olarak çektikleri anlamına gelen olumsuz bir cevap almıştır. Nurcuların MSP'den desteklerini neden çektiklerini ise, Nizam Partisi'nin kurucularından biri şöyle açıklamıştır: «MSP hareketi bitmiştir. Uluslararası güçler MSP'yi zararsız hale getirmesini bilmişlerdir. MSP, o uluslararası güçler için bir subap vazifesini görmektedir. Toplumdaki İslâmcı birikimin tansiyonunu istenilen noktada tutabilmek için MSP basınç ayarlayıcısı durumuna düşmüştür». Bk., *Yankı*, S. 308, 1977, s. 6.
- (24) Bk., «Cumhuriyet», *Seçim 1977*, İstanbul, 1977, s. 9.
- (25) MSP'den Nurcuların desteklerini çekmelerinde Demirel'in takındığı tavır, MSP'nin tabanındaki asıl oy potansiyelini koruyan 'Nur Tabakası' kopsun da nereye giderse gitsin.. şeklinde olmuştur. Bk., Ö. Öymen, «Amerikan Malı Nurculuk», *Milliyet*, 20.2.1977, s. 7. Demirel'in bu tavrına karşın, seçim öncesi AP'yi destekleyici yayında bulunan *Yeni Asya*'nın MSP'yi bütün uy

rıntılarıyla yeren bir broşür çıkarması, Demirel'in Nurcuların oyunun aslında nereye gitmesini istediğinin bir göstergesi sayılabilir.

Bk., H. Demirel Ü. Şimşek B. Ateş, *İslâmi Hareket Ve... MSP*, İstanbul, t.y., Yeni Asya Yayını.

- (26) Bk., *Düşünce*, «Seçimlerin Ardındaki Gerçek ve MSP Olayı», S. 4, Temmuz 1977, s. 8-10.

MSP'den istifa eden Ahmet Tevfik Paksu ise partinin «gerilemesine sebep olan hususlar»ı şu başlıklar altında belirtmektedir:

1. Koalisyon, 2. Af Meselesi, 3. Şahıs Diktatörlüğü, 4. MSP eşittir İslâm Görüşü, 5. Nefs Muhasebesi (yapılmaması), 6. Söz ve Fiil Ayrılığı, 7. Partizanlık ve Tarafgirlik, 8. Maddeye Yöneliş, 9. C.H.P.'ye Yakın Görünmek, 10. Mübalağalı Konuşma, 11. Ahde Vefa Gösterilme (mesi).

Bk., G. Sevilgen, *MSP'de Dört Yıl*, Ankara, 1979, s. 267/279.

- (27) Karaesmen, bu durumun, bu bölgelerin tam kırılmayan feodal yapısıyla iyi uyum sağlayan dinsel etkeniyle açıklayabileceğini belirtmektedir.

Bk., E. Karaesmen, «Seçim-77'den Ne Çıktı?», *Cumhuriyet*, 20.6.1977 s. 6.

MSP'nin 1973'de örneğin Hakkâri (% 2.1), Van (% 7.0) ve Siirt (% 9.5)'de kendi Türkiye ortalamasının altında oy aldığı anımsanırsa, aynı etkenin neden bu seçimde rol oynamadığı sorulabilir. Geleneksel toplum yapısına sahip olan bu illerde, dinsel etken önemli bir etken olmakla beraber nüfuzlu kişilerin oy davranışını etkileyen siyasal olguları da hesaba katmalıyız. Örneğin, bu seçimde partisine kızan bir ağanın başka bir seçimde oyları başka bir partiye «mobilize» edebileceği düşünülebilir.

- (28) Bu saptamada, T. Çavdar'ın gene «gelişmiş», «orta gelişmiş» ve «az gelişmiş» il kategorileri ölçüt alınmıştır.

- (29) Bk., N. Abadan - Unat - A. T. Kışlalı - D. E. Ergil, «Kim Kime Niçin Oy Veriyor?», *Milliyet*, 29.9.1975, (No. 1), s. 6.

- (30) Araştırmacıların belirttiği üzere; MSP'yi destekleyen sanayi işçilerinin ya bu kesimin daha tutucu bireyleri ya da geleneksel iş yerlerinde çalışan yaşlı kişiler oldukları anketçilerin gözlemine dayanan olasılıklardır.

Yalnız, bize kalırsa, bu tür araştırmalarda anketçilerin yaptığı gözlemleri ve bu gözlemlerine dayanarak çıkardıkları sonuçları «ihtiyatla» karşılamak gerekmektedir.

- (31) Aynı araştırma, 9.10.1975, (No. 9), s. 6.
- (32) Akşit, *a.g.m.*, s. 16
- (33) Bk., *Milliyet*, 18.4.1977, s. 5.
- (34) Yazarın belirttiği üzere, 1977 seçimlerine katılan 3263 adayın, 199'u 19 ilde seçime katılan TBP; 183'ü 15 ilde seçime katılan TİP listelerinden; 193'ü de 55 ilden bağımsız olarak seçime giren adaylardan oluşmaktadır. Geri kalanları ise, illerin tümünde seçime katılan AP, CHP, MSP ve iki il dışında tüm illerde seçime katılan CGP, DP ve MHP listelerindeki adaylar oluşturmaktadır.
- (35) Değişiklik, yazarın düzenlediği tablodaki «meslekler» başlığı altındaki kategoriden «kadın» ve «belirsiz»ler; partilerden de TBP, TİP ve Bağımsızlar çıkarılarak yapılmıştır. Burada, ayrıca, şu hususu da belirtmeliyiz:
Yazarın ayırdığı meslek kategorileri içinde «idareci» ve «memur» kategorileri arasında kastedilen fark açıklayıcı görünmemektedir. Buna karşın, böyle bir ayrımın üst kademe memuru (idareci) ve alt kademe memuru (memur) kategorilerini ifade etmek için kullanıldığı izlenimini edinebiliriz. Aynı şekilde, «asker» kategorisi de rütbelere belirtilmediği için, açıklayıcı değildir.
- (36) Bu durum, parti içi gruplaşmaya da yansımış bulunmaktadır. MSP içinde, bugün özellikle din adamlarının dahil olduğu dinsel gruplar yanında, bir de kendilerine «Mühendisler Grubu» adını takanlar bulunmaktadır.
Bk., Y. Doğan, «MSP'de Durum», *Cumhuriyet*, 23.10.1976, s. 8.
- (37) Bunda, Erbakan'ın mühendis yetiştiren bir fakültenin eski hocalarından oluşunun ve MSP'nin işlediği sanayileşme temasının ne kadar etkisi olduğunu tabiatıyla bilemiyoruz.
- (38) Bk., *Yankı*, S. 139, 1973, s. 4/5.
- (39) Bk., *Milliyet*, 26.1.1974.
- (40) C. Sevilgen, «Koalisyon», *Tek Yol*, S. 17, 24.2.1974, s. 3.
- (41) Karahasanoğlu, *a.g.e.*, s. 129.
- (42) Bk., *Milli Gazete*, 3.2.1974.
- (43) «Genel Af Yasası'nın 5. maddesi «sol ideoloji-yi benimseyenlerin de aftan yararlanmasını öngörmekteydi.
Bk., *Milliyet*, 14.5.1974.
- (44) Bu tutum içine giren 20 milletvekili, Erbakan'ın sözünden çıkma izlenimini yaratmışlarsa da; gazeteci Onur, herşeyin Erbakan'ın emriyle yapıldığını ileri sürmektedir.
Bk., Onur, *a.g.e.*, s. 106.

- (45) MSP'lilerin «fikir ve inanç hürriyeti»ni tek boyutlu algıladıkları; kendilerinin durumu sözkonusu olduğunda çok boyutluluk görünümü kazandırıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Cumhuriyet Başsavcısı, Erbakan'ın 1977 ara seçiminde yaptığı radyo konuşmalarında «suç unsuru» bulduğundan, Siyasi Partiler Kanunu'nun 111. maddesi gereğince partiden ihraç edilmesini, aksi halde partinin kapatılması gerektiğini içeren bir yazıyı MSP'ye göndermiştir. Bunun üzerine, «Fikir ve vicdan hürriyeti» yeniden gündeme getirilmiş; Erbakan, «Türkiye'de demokrasi var mıdır yok mudur konusu imtihan geçirmektedir. İnanç ve fikir hürriyeti olmadan demokrasi olmaz» diyerek «141, 142 ve 163. maddeler için partilerin biraraya gelmesi»ni vurgulamıştır.

Bk., *Milliyet*, 27.1.1978, s. 12.

Nitekim, partiler SPK'nin 111. maddesinin değiştirilmesi ve kanuna bir ek geçici maddenin konması için bir araya gelmiştir; ve basında «Erbakan'ı Kurtarma Yasası» olarak adlandırılan yasayı çıkarmışlardır.

Bk., *Resmî Gazete*, S. 16235, 21.3.1978

Erbakan, durumunu güvence altına aldıktan sonra bir gazetecinin «diğer partilerle yaptığınız işbirliğini 163, 141. ve 142. maddelerin kaldırılması için de sürdüreceksiniz?» diye sorduğu bir soruyu, «bana ne senin 141 ve 142'inden» diye yanıtlamıştır.

Bk., *Cumhuriyet*, 23.3.1978.

- (47) Bu psikozu somut olarak açıklayabilmek için, MSP seçmeninin «Hoca'nın iktidar olabilmek için, CHP'yi alet ettiğini daha işin başında bildiğini belirtmeliyiz.

Bk., Onur, *a.g.e.*, s. 106.

MSP'nin bazen koalisyon protokolünü hiçe sayarak fütursuz davranmasının seçmen kütlesindeki bu beklentiye karşılamaya yönelik olması düşünülebilir.

- (48) Bu ara MSP'nin 25 kişilik kabinede 7 bakanlık elde ettiğini belirtmeliyiz: Bunlar, iki Devlet Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığıdır.

- (49) MSP'ye yakın basın «Hayâsız Kadın Heykeli» dediği bu sanat yapıtının kaldırılmasını Erbakan, Partinin «3. Büyük Kongresini Açış Konuşması»nda «manevi kalkınma sahâsında neler yapıldı» başlığı altında şöyle dile getirmiştir: «Üç yıl önce Sultan Fatih'in şehri İstanbul'a yakışmayan

bizim milletimizin ananelerine göre müstehçen çıplak kadın heykeli sökülerek işe başlandı».

Bk., *MSP Genel Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın MSP 3. Büyük Kongresi Açış Konuşması*, Ankara, 1976, s. 25.

(50) M. Soysal, «Şeyhülislâmlık mı?», *Milliyet*, 12.7.1974, s. 2.

(51) MSP'nin bu tutumu birinci askeri harekâtın amacına ulaşması sonucu alınan ateşkes kararında ortaya çıkmıştır. Erbakan, Bakanlar Kurulu toplantısında ateşkesin teknik olarak mümkün olacağına inanmadığını söyleyince; Genel Kurmay Başkanlığına geçilmiş ve yetkililer teknik bakımdan ateşkese rahatça uyabilecekleri konusunda Erbakan'ı ikna etmişlerdir.

Bk., M. A. Birand, *30 Sıcak Gün*, İstanbul, 1978, 6.b., s. 241.

(52) Bk., M. İslâmoğlu, *Erbakan Ecevit'e Karşı*, İstanbul, 1974, 2. b., s. 87; T. Çorumlu, *a.g.e.*, s. 33; M. Karahasanoğlu, *a.g.e.*, s. 140.

MSP'li basın bunu yaparken de Milli Güvenlik Kurulu'nda ve Bakanlar Kurulu'nda tutulan zabıtların açıklandığında gerçeklerin ortaya çıkacağını söyleyerek, savlarını belgelendirdikleri izlenimini yaratmaya çalışmışlardır. Oysa Ecevit'in daha sonra sözkonusu savları yanıtlarken belirttiği gibi, Milli Güvenlik Kurulu'nda ve Bakanlar Kurulu'nda zabıt (tutanak) tutulması geleneği bulunmamaktadır.

(53) Bk., MSP Gençlik Teşkilâtı Başkanlığı, *Erbakan Anlatıyor. Üçüncü Basın Toplantısı*, Ankara, t.y., s. 19.

(54) MSP'nin Kıbrıs çıkartmasında tarihsel sorumluluğu paylaşan bir parti olarak kazandığı saygınlığı su götürmez. Ancak, bu tür söylentileri yayması, saygınlığına gölge düşürücü niteliktedir. Çünkü, Birand'ın andığımız kitabı, baştan sona okunduğunda söylentilerin yersizliği daha iyi anlaşılmaktadır.

(55) Bk., *Milliyet*, 18.9.1974.

(56) Erbakan İzmir'de bir açık hava toplantısında bu hususu özellikle dile getirmiştir.

Bk., *Milli Gazete*, 12.9.1974.

(57) Bk., Z. Karib, *Kıbrıs Meselesi: Beynelmilel Güçler ve Yıkılan CHP-MSP Hükümeti*, İstanbul, 1975; İslâmoğlu, *a.g.e.*, s. 80.

(58) Bk., Onur, *a.g.e.*, s. 113/115.

(59) Erbakan ise, «kıdem tazminatı» konusunda şunları söylemektedir: «... CHP ile beraber kıdem tazminatını 30 gün

çıkartan kanunu hazırladık. Ancak bu kanunda bizim gözettiğimiz hedef şu olmuştur. Herhangi bir müessese şayet işçisine parasını ödeyemeyecek duruma gelse dahi işçilerimizin bu hakkı asla kaybolmasın. Bunun için de mümkünse işçilerimizin haklarını teminat altına alacak bir sigorta kuralım dedik. Halbuki CHP böyle bir sigorta kurulmasını asla istemedi. Bununla ne işçilere uygun hareket ettiği ne de işverenlere uygun hareket ettiğine kani değiliz».

Bk., *Üç Basın Toplantısı*, s. 65.

- (60) Bu konuda Erbakan ise şöyle demektedir: «... Hayat Holdingi lafları Sayın Ecevit'in bir holding kuralım bu önemli yatırımları ona yaptıralım da Sanayi Bakanlığı ile alâkasını keseli (metinde yanlış) tasavvurlarından ortaya çıkmıştır. Halbuki bu tutum, devlet kuruluşuna ve plana aykırıdır».

B., *Üç Basın Toplantısı*, s. 65.

- (61) Bk., Onur, *a.g.e.*, s. 130/134.
- (62) Bk., *Barış*, 11.2.1974.
- (63) Bk., *Resmî Gazete*, S. 14793, 8.2.1974.
- (64) Bk., *Resmî Gazete*, S. 15207, 13.4.1975.
- (65) Z. Karib, *1975 Türkiye'sinde Niçin MSP*, İstanbul, 1975 s. 102.
- (66) Bk., *aynı eser*, s. 103; 105; 107.
- (67) Bk., *Millî Gazete*, 21.10.1975.
- (68) Bk., *Politika*, 8.11.1975.
- (69) Bk., *MSP 1976 Sanayide Millî Hamle*, t.y., y.y., s. 4/5.
- (70) Bk., *Ağır Sanayi*, 26 Temmuz 1976, y.y., s. 36/3
- (71) Bk., N. Yalçın, «Erbakan'ın 'Ağır Sanayi Hamlesi' ve Traktör», *Milliyet*, 8.8.1976, s. 5, (No. 1).
- (72) Bk., Yalçın, *aynı inceleme*, (No. 2), s. 5.
- (73) Bk., *Cumhuriyet*, 30.10.1977.
- (74) Bk., *Yankı*, S. 296, 1976, s. 8.
- (75) Bk., Yalçın, *a.g.i.*, s. 5, (No. 2).
- (76) Böyle bir yorumda bulunurken Şerif Mardin'den esinlendiğimizi belirtelim. Mardin, bir yazısında Türkiye'de bir «devlet mitosu»ndan söz ederek; Cumhuriyet dönemiyle yeni kurulan devletin bir özelliğinin iletişim sisteminin, memurun, hâkimin, eğitiminin erişemediği noktalarda bu mitostan güç aldığını belirtmektedir. Yazar, devletin bu noktalarda örgüt eksikliğini devletin «cüssesinin varlığını işleyerek kapattığını» değinerek, bu yaklaşımın, «yapı olmayan yerde yapı

yerine sembol kullanmanın» çok eskiye dayandığını söylemektedir. Bunun Türkiye'de yanlış bir anlamaya yol açarak gerçek yapıyla o yapıyı simgeleyen devlet sembolizmi arasındaki farkı unutturduğunu hükümet konağının köylere kadar inen hizmetle bir sayıldığını belirten Mardin; bu yanlışın 1950'den sonra düzeltilmeye başlanmasına karşın zihinlerde bıraktığı iz ve düşünce türünün canlı kaldığını, dolaşısıyla bugün fabrikaların temel atma merasimlerinin birçok kimse için gerçek fabrikanın yerini alabildiğini vurgulamaktadır.

Bk., Ş. Mardin, «Görkemli Yapılar Küçük Yapılar», *Milliyet*, 3.1.1978, s. 2.

(77) Bk., *Yankı*, S. 332, 1976, s. 12.

(78) AP bir ara 1977 genel seçimine MİLP'yle ortak liste oluşturarak girmeyi bile planlamıştır.

Bk., *Yankı*, S. 315, 1977, s. 7

(79) Bu durumu daha sonra Erbakan da MSP Dördüncü Büyük Kongresini açış konuşmasında vurgulayarak şöyle demiştir: «Ana tedbir olarak seçimleri erkene almayı planladılar. Bu muhteşem hamle karşısında seçimler katıyken 1977 Ekiminde yapılmalı, fabrikaların dumanları ve bacaları yükselmeden milletin MSP'ye teveccühü tam kâmil mânada teşekkül etmeden en aşağı 6 ay önceye alınmalı ve 1977 bütçesi kabul edilir edilmez tatbikine imkân bulunmadan mutlaka seçimlere gidilmeli ve onun arkasından da mutlaka MSP'siz bir hükümet kurulmalıdır».

Bk., *Milli Gazete*, 18.10.1978, s. 5, (No. 4)

(80) Bk., «Cumhuriyet», *Seçim 77*, s. 15.

(81) Bk., *Aynı kitap*, s. 10.

(82) Bk., *Cumhuriyet*, 9.6.1977.

(83) Bk., *Milli Gazete*, 20.6.1977.

(84) Bk., *Milli Gazete*, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18.7.1977

(85) Demirel'in başkanlığında kurulan ikinci koalisyon hükümeti koalisyon ortaklarınca «Milliyetçi Partiler Koalisyonu» olarak adlandırılmasına karşın; CGP dışında gerek koalisyonu oluşturan partilerin gerekse koalisyonun kuruluş amacının birincisinden farklı olmaması nedeniyle kamuoyunda «İkinci MC» olarak nitelendirilmiştir.

(86) Hükümet programı bu ödünlerin örnekleriyle doludur, denilebilir. Programa büyük ölçüde MSP'nin görüşleri yansıtılmıştır. Programdan alınan şu cümle bile yargımızı haklı kılmaya yetecektir:

«Milletimizin manevi ve maddi kalkınmasında, birlik ve bütünlüğümüzün sağlanmasında güçlü ve tükenmez bir kaynak olan dinimizin ulvi prensiplerinden yararlanmak kararındayız».

Bk., *Resmî Gazete*, S. 16015, 2.8.1977, s. 5.

(87) Bk., *Milliyet*, 1.12.1977.

(88) Çağlayangil'in Mısır'a yapacağı bu ziyareti, daha önceden planlanmış bulunmasına karşın; gezi tarihi Enver Sedat'ın İsrail gezisinin Arap devletlerini bölmesinin Ortadoğu'da yarattığı gerginliğe denk düşmüştür. Buna karşın gezi ertelenmemiştir. Üstelik geziye MSP'nin yanında MHP ve AP'li bakan Kâmrân İnan'ın da karşı çıkması koalisyonun dış politikasındaki tutarsızlığın bir göstergesi olmuştur. Çağlayangil'in Mısır gezisinin basına yansıması için bk. *Milliyet*, 30.11.1977; 1.2.1977; *Cumhuriyet*, 29.11.1977; 1.12.1977.

(89) Bk., *Yankı*, S. 332, 1977.

(90) Bk., *Yankı*, S. 353, 1977.

(91) Bk., *Milliyet*, 29.11.1977.

(92) Bir planlama uzmanı hazırlanan belgenin plan değil üzerine «plan» yazılmış ekonomik bir «bülten» olduğunu söylemiştir. Bunun yanında «manevi kalkınma»nın matematik kat-sayılar halinde hesaplayıp bir modele oturtmanın mümkün olmadığını Erbakan'a anlatıldığını ancak Erbakan'ın Anayasanın 10. maddesini ileri sürerek bunu kabul etmediğini anlatmıştır.

Bk., İ. Börtüçene, «Dördüncü Beş Yıllık Plan», *Milliyet*, 5.12.1977, (Her Hafta Bir Sohbet), s. 11.

(93) Bk., *Yankı*, S. 351, 1977, s. 33.

(94) Örneğin, AP milletvekili Şinasi Osma, Erbakan'ı «hükümetin izansız, idraksız ve şımarık üyesi» olarak nitelemiş; bu özelliğinin Dördüncü Beş Yıllık Plan ve 1978 bütçesinin hazırlanmasında «had safhaya» ulaştığını vurgulamıştır.

Bk., *Günaydın*, 3.12.1977.

(95) AP'li senatör M. Nuri Ademoğlu bu rahatsızlığı şöyle dile getirmiştir

«Hükümet kurup büyük risk ve Erbakan'ın büyük kaprislerine, hatta anormal tutum ve davranışlarına katlanmak, CHP hükümet olursa komünizm gelir endişesinden başka sebeplere dayansa gerek... Demokrasilerde hükümet bir bütündür ve Başbakan tarafından temsil edilir. Fakat bizim

bu ahenksiz ve güçsüz hükümette öyle değildir».

Bk., *Milliyet*, 27.10.1977, s. 9.

- (96) Heper ise, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: «Türkiye’de ise ordunun desteklediği entellektüel-bürokratik ‘merkez’, ‘kenar’ın anlamlı bir biçimde siyasal hayata katılmasını uzun süre önlemiş ve sonuçta ‘kenar’, Milliyetçi Cephe hükümetleri olgusu biçiminde siyasal hayata ağırlığını koymayı denemiştir».

Bk., M. Heper, «Türkiye’nin Siyasal Hayatında ‘Milliyetçi Cephe Hükümetleri’nin Yeri», *Seha L. Meray’a Armağan*, Cilt II, Ankara, 1982, s. 399.

- (97) «AP Genel Başkan Yardımcılığı» tarafından hazırlatılan «1977 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları Değerlendirilmesi» başlıklı raporda; «AP’nin bundan sonraki seçimlerde başarılı olabilmesi için genç oylara eğilmesi, MSP’yi parçalaması ve bazı illerde MHP’nin desteğinin sağlanması»nın önerilmesi ilginçtir.

Bk., *Milliyet*, 19.2.1978, s. 8.

SONUÇ

Çalışmamız, sanayileşmiş-modern bir toplum olma sürecini yaşamamızın, sosyal yapımızın her alanında yarattığı değişimlerle İslâmcı temaları işleyen bir siyasal parti arasındaki etkileşimi saptamaya yönelmiştir.

Baştan beri yaptığımız incelemeler, her şeyden önce, bize, MSP olgusunun kendisinin modernleşme sürecine özgü farklı yapısal dinamiklerin doğurduğu bir «sonuç» olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, MSP'nin sahip olduğu özellikleri aşağıdaki hususlar bakımından ele almak gerekmektedir:

1) «Özü itibariyle anti-batıcı» olan¹ MSP'nin; batıyı «tümünden inkâr»ın tepkisiyle ortaya çıkan, geleneksel uygarlığın değişikliğe uğramadan yeniden yaşamasını amaçlayan «yerlici» (nativistic) ideolojinin bir anlamda uzantısı olduğu söylenebilir. (İdeolojilerinin «Millî» sıfatını bunun bir göstergesi saymak mümkündür. Ancak, MSP sanayileşmeden de yana bir partidir. Bu anlamda MSP'yi «eski» ile «yeni» yi birleştirmeye çalışan² «yeniden canlandırma» (revitalization) hareketi kapsamında düşünmek de mümkündür³.

2) Siyasal partilerin geçiş toplumunda, toplumu oluşturan topluluklara «kimlik» kazandırıcı evrensel işlevi hatırlanırsa; MSP'nin, geleneksel topluluğun kimliğini modern parti politikasıyla canlandırıcı özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

Nitekim, MSP'ye ilişkin «İslâmcı ya da Şeriatçı bir parti değildir; fakat İslâmcıların veya müslümanların partisidir»⁴ temasının işlenmesi, partinin kimlik kazandırıcı bir işleve sahip olduğunu göstermektedir.

3) Modern toplumların «katılma» ya dayanan özelliği; siyasal partilerin, geçiş sürecinde, geleneksel toplum-

larda iktisadi, sosyal ve siyasal süreçlerin işleyişlerine seyirci kalan insanların siyasal sistemde rol verilmesinde bir işlev görmesini gerektirdiği bilinmektedir.

Ancak, yönetici elitin siyasal sisteme katılma çabasındaki birey ya da grupların bu istek ve davranışlarını gayrimeşru görmesi de «katılma krizi»⁵ dediğimiz olayı doğurmaktadır.

MSP'nin bir ölçüde böyle bir kriz sonucu doğduğu söylenebilir. Partililerin özellikle katıldıkları ilk koalisyon olan CHP-MSP hükümetini kendilerini «meşrulaştırma» aracı olarak algıladıklarına ilişkin söylediklerimiz hatırlanacak olursa, bu durum daha iyi anlaşılır.

4) Toplum kim tarafından ve nasıl yönetileceği konusunda sosyal oydaşmanın (consensus) bozulması meşruiyet krizini doğurmaktadır⁶. Ancak, partilerin siyasal sistemin meşruluğu konusunda fikir birliğinde olmaları ve bunun seçmenlerce de bilinip kabul edilmesi, bir meşruluk krizi olasılığını zayıflatmaktadır.

MSP'nin görünürde böyle bir işlevi yerine getiremediğini söylemek gerekmektedir. Çünkü, Türk siyasal sisteminin meşruluğuna kaynaklık eden ideoloji Kemalizmdir. MSP ise, «anti-Kemalist» bir zörürüme sahiptir⁷. Fakat MSP'nin anti-Kemalist oluşu; toplum değiştikçe tabiatıyla değişen bir meşruluk anlayışından kaynaklanan bir olayı ifade etmektedir. Şöyle ki:

Kemalist ideoloji, lâiklik devrimiyle siyasal otoritenin kaynağını da değiştirmiş bulunmaktaydı. Toplumun yönetiminde ulus egemenliği ilkesini temel almak, Kemalist ideolojinin meşruiyet kaynağının temelini oluşturmaktaydı. Oysa MSP siyasal otoritenin kaynağını son çözümlemede Tanrıya dayandırır görünmektedir. Tarihsel süreç içinde en önemli meşruluk krizinin monarşiden ulus egemenliğine geçişte ortaya çıktığı gözönüne alınırsa, bu açıdan MSP'nin geriye dönüş eğilimi taşıdığı söylenebilir.

Bununla beraber, burada belirtilmesi gereken bir başka husus, Türkiye'de çok geniş bir kitlenin siyasal kültüründe dinin çok önemli bir yer tuttuğudur. Nitekim,

MSP, kitlelerin siyasal toplumsallaşmasında bu hususu her zaman ön planda tutan politikalar öngörmektedir: İmam-Hatip Okullarının, Kur'an kurslarının, Yüksek İslâm Enstitülerini yaygınlaştırmak istemesi⁸ bu açıdan boşuna değildir

5) Tarihsel bir açıdan bakıldığında; Türkiye'nin modernleşme sürecine İslâmcı tepkilerin bir merkez/kenar çatışmasını temsil ettiğinin söylenebileceği, daha önce ilgili bölümde belirtilmişti. Bunun hem kültürel bir boyuta hem iktisadi bir çıkar çekişmesine dayandığı da hatırlandığında; MSP'nin günümüzde bu olgunun temsilcisi olduğunu belirtmek mümkün olabilmektedir. Şöyle ki:

Günümüzün sanayileşme süreci içinde bulunan Türkiye'si, toplumdaki sosyal sınıflar ve katmanlar arasında bir eşitsizliğin doğmasını da beraberinde getirmiştir. Bugün Türkiye'nin sanayileşmesinin metropollerde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu ise, bölgeler arasında gelişim eşitsizliklerine neden olduğu kadar, girişimci sınıfların farklı kesimlerinin çıkar çatışmasına da yol açmaktadır.

Bu olguyu, girişimci kesimler arasında yarattığı iktisadi çıkar çekişmesini anlatmak üzere «yeniden dağıtım krizi» olarak adlandırabiliriz⁹. MSP'yl değerlendirenlerin, partiyi «büyük sermaye karşısında goriloyon ve özellikle Anadolu, kent ve kasabalarında birikmiş «Taşra sermayesinin», esnafın, kaçınılmaz ekonomik ve sosyal gelişmeler karşısında uğradığı kayıp ve duyduğu todirginliği» temsil ettiğini söylemeleri, bu durumu iyi açıklamaktadır¹⁰.

Bu bağlamda, Erbakan'ın Odalar Birliği içinde başlattığı mücadele ve «yaygın sanayileşme» yi ısrarla vurgulaması daha da anlam kazanmış olmaktadır:

İktisadi bakımdan güçlü olmanın siyasal iktidarı güdümlenmede önemli bir etken olduğunu gören Anadolu'daki küçük ve orta girişimciler, sanayileşmeden daha eşit bir pay istemektedir. «Sanayide devlet» sloganıyla da eşit pay alma ve örgütlenmesini sağlamakta bir güvence aramaktadırlar.

6) Düşünce özgürlüğü, demokrasinin gelişmesinin

hem nedeni hem de sonucu niteliğindedir.

Modernleşmeye başlayan bir toplumda düşünsel alandaki çeşitlilik kaçınılmaz olmaktadır. Bu ise, inandığını ve düşündüğünü söylemeyi, dolayısıyla belli bir hoşgörüyü gerekli kılmaktadır.

MSP'nin savunduğu «din ve vicdan hürriyeti» ve «kırk iki milyonun kardeşliği» sanayileşen bir toplumda hoşgörü ortamını hazırlaması açısından olumludur. Ne var ki, MSP, çalışmamızın ilgili bölümünde de gördüğümüz gibi, uygulamaya gelince bu konuda tutarsızlık göstermektedir: Hoşgörüyü kendisi için istemekte, başkaları söz konusu olunca pek önemsememektedir. Bir başka deyişle, MSP kendi varlığının güvencesi olarak gördüğü için demokrasinin göstermelik bir yandaşı olmaktadır.¹¹

Oysa çağdaş demokrasi, aynı zamanda, partiler demokrasisi demektir. Fakat, bu da, her şeyden önce partilerin kendilerinin demokrasiye inanmalarını zorunlu kılmaktadır.

7) Sanayileşmiş-modern toplumların belirgin özelliklerinden biri, sosyal bölünmelerin sınıfsal nitelikte olusudur. Bu tür bölünmeler içinde işçi-işveren, daha genel bir anlatımla işçi sınıfı-orta sınıf bölünme tipi siyasal partilere vücut vermede yerel ve kültürel bölünmelerden daha etkindir. Ne var ki, modern toplumlarda her iki sosyal bölünme tipine dayanan siyasal partiler de bulunmaktadır. Özellikle, nüfusunun çoğunluğu ya da önemli bir kesimi Katolik Orta ve Güney Avrupa ülkeleri bu konudaki somut örneklerdir.

Sözünü ettiğimiz ülkelerde, Katolik ya da Hristiyan Demokrat Partiler, büyük ölçüde kültürel ve dinsel bölünmelerden vücut bulmaktadırlar. Ama bunun yanında, aynı partiler sınıfsal bir oy tabanına da sahiptirler. Örneğin Hollanda ve Batı Almanya gibi önemli Katolik azınlığın varolduğu ülkelerde, Katoliklerin din-cemaat bağları, genellikle sınıf bağlarından daha güçlü bir önem taşımaktadır. Bu ülkelerde, burjuva partileri niteliğindeki Katolik partiler, işçi sınıfından da önemli ölçüde oy olmaktadır (Fransa ve İtalya'da olduğu gibi)¹².

MSP, bu konuda ilginç bir örnektir. Partide esnaf ve sanatkârların ağırlıklı temsil edilmesi, MSP'yi sınıfsal bir tabana oturtmaya yetmemektedir. Partinin bir ideoloji partisi olma niteliği ağır basmaktadır.

Bu açıdan, MSP'nin, Batı'daki Hristiyan Demokrat Partileri andırdığı ileri sürülebilir¹³. Ne var ki, MSP'nin özellikle ideolojik parti niteliğinde oluşu bu partilerden daha ağır basmaktadır. Bunun da, büyük ölçüde, Türkiye'de lâikliğin ovrımıyla açıklamak mümkün olabilecektir. Şöyle ki:

Batı'da lâikliğin oluşumu, ekonomik bir devrimle belirmiş ve bunda da burjuvazi öncülük etmiştir. Türkiye'de böyle bir olguya rastlanmamaktadır. Türk Devrimi iktisadi temele bağlı olmayan bir kültür devrimini amaçladığı için, tepkiler de daha çok sosyal ve ideolojik düzeyde oluşmuştur. MSP'nin görmeye çalıştığı tylov, kaynağını bu oluşumdan aldığı için¹⁴ sosyal devlet olan toplumsal Hristiyan Demokratlarınkinden çok farklıdır. Hristiyan Demokratlar bir sistem-içi tartışmaya yönelik dinci tutucu partilerdir. MSP ise, sistem üstü tartışmaya yönelik daha radikal bir partidir.

(1) A. Mehmedoğlu, «MSP'nin Tabanını Toplamta Yantıyılık», *Düşünce*, S. 2, Mayıs 1977, s. 21.

(2) Tütengil, bu durumu «çağdış» olana «çağdaş» bir «kültür» geçirmek diye nitelemektedir.

Bk., C. O. Tütengil, «MSP'nin Aradığı Taban», *Cumhuriyet*, 22.5.1977, s. 6.

Burada belirtilmesi gereken husus, MSP, «Meşrutiyet ile lâmcıları»nın yaptığı gibi çağdaş gelişmelerin teknoloji boyutunu kabul etmekte ama, kültürel boyutunu dışlamak tadır.

(3) «Yerlici» ideoloji ve «yeniden canlandırma» kavramları için, Bk., Ş. Mardin, *İdeoloji*, Ankara, 1976, s. 133.

(4) Bk., *Düşünce*, «Seçimlerin Ardındaki Gerçek ve MSP Olayı», S. 4, Temmuz 1977, s. 8.

(5) Bk., M. Weiner, «Political Participation: Crisis of the Political Process», *Crisis and Sequences in Political Development*,

- (L. Binder ve diğerleri), New Jersey, 1974, (First paperback edition).
- (6) Bk., L. W. Pye, «The Legitimacy Crisis», L. Binder ve diğerleri, *aynı eser*.
- (7) Bu konuda ilgili bölümde söylediklerimizin dışında, Bk., J. M. Landau, «The National Salvation Party in Turkey», *Asian and African Studies*, Vol. II, No. 1, 1976, s. 55.
- (8) Erbakan bir konuşmasında bu konuda yapılanları şöyle belirtmektedir
 «... Ülkemizde bizden evvel 25 senede 70 İmam-Hatip Okulu açıldığı halde biz çok şükür 3 yılda 250 tanesini açtık. 100.000 evladımız okuyor. Kur'an kurslarımızın adedi 3.000'e yaklaşmıştır... Hedefimiz; Camii, Kur'an Kursu olmayan köy kalmasın... Her ilçeye İmam Hatip Lisesi, her ilde Yüksek İslâm Enstitüsü veya İslâmi İlimler Fakültesi veya İlahiyat Fakültesi veya her bölgede kurulacak Manevi İlimler Üniversitelerinin bir fakültesi, kısacası Manevi İlimlere ait bir yüksek okulun bulunmasıdır.»
 Bk., *MSP Genel Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın MSP 3. Büyük Kongresi Açış Konuşması*, Ankara, 1976, s. 25/26.
- (9) «Dağıtım krizi»ni daha farklı bir bağlamda inceleyen bir yazı için Bk., J. LaPalombara, «Distribution: A Crisis of Resource Management», (Binder ve diğerleri), *a.g.e.*
- (10) Bk., İ. Cem, «Milli Selâmet Partisi'nin Hikâyesi...», *Politika*, 16.10.1975, s. 1.
 Ayrıca, benzer değerlendirmeler için, bk., T. Ağaoğlu, «Milli Selâmet ve Din», *Yeni Ortam*, 2.9.1973, s. 2.
 A. Gevgilili, «MSP ve Anahtar Parti Savaşı», *Milliyet*, 27.10.1976, s. 9.
- (11) Örneğin, demokrasiyi «İslâmcı düşünce» açısından değerlendiren şu sözler, MSP'ye çok yakın bir yazarındır:
 «Bugün Türkiye'de İslâmcı bir hareket vardır. Bu hareket siyaset planında da, kanun yoluyla demokrasi yoluyla zühur imkânları aramaktadır ve bulmuştur... 1976 sonunda Ankara'da toplanan SELÂMET ŞÛRASINDA dış planda fevkalâde bir canlılık ve bir dava heyecanı gözlere çarpıyor idiyse de 'DEMOKRASİNİN PRENSİPLERİ Mİ, YOKSA KENDİ HAYAT GÖRÜŞÜMÜZÜN PRENSİPLERİ Mİ MESELELERİMİZİN ÇÖZÜMÜNDE METOD OLARAK KULLANI-

LACAKTIR?' suali ciddi bir iç çelişki olarak karşımıza çıkmış bulunmaktadır.

•Türkiye'deki İslâmcı düşüncenin bu meselenin çözümünü daha fazla sürüncemede bırakmaksızın, kesin kararını vermesini gerektirecek durumlar vardır. Çünkü aksi halde, *biz demokrasiyi kullanalım derken*; demokrasi bizi kızıdısına benzetecektir.

İSLÂM ANLAYIŞI İLE DEMOKRASİ ANLAYIŞI çatışmaktadır. Bu iki sistemin birbirine karşı verdikleri *mücadelenin neticesinde muhakki kendinden temelde asla tavizler vermeyen ve fakat oldukça elastiki bir taktik ve manevra gücü seyyaliyeti olan kazançlı çıkacaktır*.

Bk., S. E. Çakırgil, «Demokrasi ve Çelişkiler», *Adım*, S. 14, 1 Kasım 1976, s. 7 Vurgu: AYS.

(12) Bk., E. Özbudun, *Siyasal Partiler*, Ankara, 1974, s. 47/48.

(13) Bu benzetmeyi Erbakan da yapmaktadır. Ancak. Erbakan bu benzetmeyi, «bal şekere mi benzer, turşuya mı benzer deseler, şekere benzer demek gerektiği için» yaptığını belirtmektedir. Bk., *Milliyet*, 17.10.1975, s. 6.

(14) MSP'ye ilişkin bir değerlendirme, bu durumu iyi ifade etmektedir :

•MSP, buhranların ortaya çıkardığı, İslâm'a karşı kurulan bir rejimin, laik bir rejimin can çekişmeye başladığı işaretlelerinin ortaya çıkardığı bir siyasi vasıtaadır.

Bk., *Tevhid*, «MSP Büyük Kongresi'nin Ardından Selahaddin Eş'le Bir Mülakat», S. 40, 23 Ekim 1978, s. 9.

K A Y N A K Ç A

- Abadan, N. *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara, 1966.
- Abadan-Unat, N. - Kışlalı; A. T. - Ergil, D. «Kim Kime Niçin Oy Veriyor?», *Milliyet*, 29.9.1975.
- Ağaoğlu, T. «Milli Selâmet ve Din». *Yeni Ortam*, 29.193.
- Ahmad, B. Ahmad, İ. *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945 - 1971*, Ankara, 1976.
- Akarlı, E. Ben-Dor, G. (ed.) *Political Participation in Turkey*, İstanbul, 1975.
- Akdağ, M. «Demokraside Partileri Yaratan Etkenler», *Özgür İnsan*, S. 1, Haziran 1972.
- Akdağ, M. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 2 Cilt, İstanbul, 1974.
- Aksay, H. *Milli Nizâm Davamız*, İzmir, 1971.
- Aksay, S. *100 Soruda Türkiye'de Toprak Meslesi*, 191, 2. b.
- Akşin, S. *31 Mart Olayı*, İstanbul, 1972.
- Akşin, S. «Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme», *Toplum ve Bilim*, S. 2, Yaz 1977.
- Akşit, B. «Gelişme mi, Evrimleşemeyen Karmaşıklık mı?» *Gelişme Dergisi*, Bahar 75 (7)
- Akşit, B. «Türkiye'de Siyasal ve İdeolojik Görüşlerin Toplumsal ve Sınıfsal Belirleyicileri : İller ve Mahalleler Düzeyinde Bir İnceleme», *Gelişme Dergisi*, Güz 76 (13).

- Akşit, B. «Toplumsal Değişme Kuramları ve 'Azgelişmişlik' Epistemolojik ve Kuramsal bir İnceleme», *Toplum ve Bilim*, 9-10, Bahar-Yaz, 1980.
- Alkan, T. *Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset*, Ankara, 1977.
- Almond, G. Coleman, J. *The Politics of the Developing Areas*, Princeton, 1960.
- Almond, B. Powell, Jr., B. *Comparative Politics: System Process, and Policy*, Boston, 1978, Second Edition.
- Altındal, A. «Türkiye Ekonomi Politigi'nde İslamiyetin Yeri ve Rolü», *Süreç*, 3, 1980.
- Altan, Ç. *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri*, İstanbul, 1965.
- Appelbaum, R. P. *Theories of Social Change*, Chicago, 1970.
- Apter, D. E. *The Politics of Modernization*, Chicago, 1965.
- Arın, C. *Siyasal Gelişme Modelleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1973.
- Ateş, T. «77 Seçimi Işığında MHP ve MSP'nin Oy Tabanı ve AP», *Milliyet*, 9.11.1977.
- Avcıoğlu, D. *Türkiye'nin Düzeni*, 2 Cilt, Ankara, 1971, 5. b.
- Avcıoğlu, D. «Milli Solizmolojilik», *Yeni Dönem*, S. 1, 1974.
- Aydemir, Ş. S. *Enver Paşa*, 3 Cilt, İstanbul, 1971.
- Baltacıoğlu, İ. «Türkiye Dinle Nasıl Kallınacak?», *Türk Düşüncesi*, C. 7, S. 4-37, 1957.
- Baransel, A. «Toplumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme», *İşletme Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, 1974.
- Barkan, Ö. L. «'Feodal' Düzen ve Osmanlı Tımarı», *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, 8-10 Haziran 1973, Ankara, 1975.
- Başgil, A. F. *Din ve Lâiklik*, İstanbul, 1955.
- Baydar, O. *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*, İstanbul, 1969.
- Baydar, O. «Partiler ve Sınıf Yapıları», *İlke*, S. 1, 1974.

- Bayet, A. *Dine Karşı Düşüncenin Tarihi*, İstanbul, 1970, (Çev. C. Süreya)
- Bayık, H. *Erbakan-Kaddafi*, y.y., t.y., (Hicret Yayınları).
- Bellah, R. N. «Religious Aspects of Modernization in Turkey and Japon», *Political Development and Social Change*, (ed. Finkle-Gable), New York, 1971, Second Edition.
- Bendix, F. «Tradition and Modernity Reconsidered», *CSSH*, IX/3, April, 1967.
- Bent, F. «The Turkish Bureaucracy as an Agent of Change», *Journal of Comparative Administration*, 1/2, May, 1969.
- Berkem, F. «Türk Toplumunu Açısından İslâmiyet», *Sosyoloji Dergisi*, S. 19-20, 1964-1966.
- Berkes, N. *Batıcılık, Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler*, Ankara, 1965.
- Berkes, N. *Türkiye İktisat Tarihi*, 2 Cilt, İstanbul, 1969.
- Berkes, N. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973.
- Berkes, N. *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, 1975.
- Berkes, N. *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul, 1962.
- Birand, M. A. *30 Sıcak Gün*, İstanbul, 1978, 6. b.
- Black, C. E. *The Dynamics of Modernization*, New York, 1967.
- Boratav, K. *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1974.
- Bottomore, T. B. *Sociology*, New York, 1962.
- Bozbeyli, F. *Türkiye'de Siyasal Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri*, İstanbul, 1969.
- Bozdemir, M. *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara, 1982.
- Bozkurt, Ö. «Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi ve Yönetim Sosyolojisi», *Toplum ve Bilim*, 2, Yaz 1977.

- Börtüçene, İ. «Dördüncü Beş Yıllık Plan», *Milliyet*, 5.12.1977 («Her Hafta Bir Sohbet»).
- Bulaç, A. *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, İstanbul, 1976.
- Bulaç, A. «İslâm Toplumunda Sanayileşme», *Düşünce*, S. 8, Kasım 1977.
- Bulutay, T. «Türk Toplumsal Hayatında İktisadi ve Siyasi Gelişmeler», *SBFD*, C. XXIV, No. 2.
- Burçak, Ö. «MSP Olayı ve Bazı Yanılgılar», *İlke*, S. 2, 1974.
- Çağatay, N. *Türkiye'de Gerici Eylemler*, Ankara, 1972.
- Çakırgil, S. «Demokrasi ve Çelişkiler», *Adım*, S. 14, 1 Kasım 1976.
- Cem, İ. *Türkiye Üzerine*, İstanbul, 1970.
- Cem, İ. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, 1971, 2. b.
- Cem, İ. *12 Mart*, C. I, (Yazılar) İstanbul, 1973.
- Cem, İ. «Milli Selâmet Partisi'nin Hikâyesi», *Politika*, 16.10.1975.
- Cem, İ. *Tarih Açısından 12 Mart*, C. II, İstanbul, 1977.
- Civaoğlu, G. «12 Mart'ı Demirel Anlatıyor», *Tercüman*, 17.3.1978.
- “Cumhuriyet” *Seçim 77*, İstanbul, 1977.
- “Cumhuriyet” 28.10.1976.
- “Cumhuriyet” 9.6.1977.
- “Cumhuriyet” 29.11.1977.
- “Cumhuriyet” 1.12.1977.
- “Cumhuriyet” 23.3.1978.
- “Cumhuriyet” 30.10.1978.
- Çam, E. «İdeoloji Olarak Kemalizm», *Haydar Furgaç'a Armağan*, İstanbul, 1974.
- Çavdar, T. *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul, 1970.
- Çavdar, T. *Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*, İstanbul, 1974.
- Çavdar, T. *Seçim Sonuçlarının Getirdiği Ön*

- Bulgular, *Özgür İnsan*, S. 18, Hazine 1974.
- Çetin, H.
«Dinsel Temelli Toplum», *İslâmi Hareket*, S. 10, 1.11.1978.
- Çorumlu, T.
Büyük Türkiye'ye Doğru Erbakan Olayı, İstanbul, 1974.
- Dâver, B.
Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik, Ankara, 1955.
- Debbağoglu, A. v.d.
Türk Milliyetçiliği ve Batılılaşma, İstanbul, 1975.
- Demirel, H. v.d.
İslâmi Hareket ve... MSP, İstanbul, t.y. (Yeni Asya Yayını).
- Deutsch, K. W.
«Social Mobilization and Political Development», *Political Development and Social Change*, (ed. Finkle - Gable), New York, 1971, Second Edition.
- DeViney, S. Crowley, J.
«Universality of Modernization: An Empirical Critique», *Summer*, V. 13, No. 2, 1978.
- “DİE”
14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları, Ankara, 1974.
- “DİE”
Milletvekili Genel ve Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Üçtebir Yenileme Sonuçları, Ankara, 1977.
- “DİE”
14 Ekim 1973 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi Sonuçları, Ankara, t.y. (Yayın No: 714).
- “Diyanet Gazetesi”
C. 7, S. 168, 1 Temmuz, 1977.
- Doğan, Y.
«MSP'de Durum», *Cumhuriyet*, 23.10.1976.
- Doğan, M. D.
Batılılaşma İhaneti, İstanbul, 1977 3. b.
- Doğan, M. D.
Tarih ve Toplum, İstanbul, 1977.
- DPT
Kalkınmada Öncelikli Yörelere Teşvik Tedbirleri, Ankara, 1973.
- Duverger, M.
Politikaya Giriş, İstanbul, 1973, (Çev. S. Tiryakioğlu).
- Duverger, M.
Siyaset Sosyolojisi, İstanbul, 1975. (Çev. Ş. Tekeli).

“Düşünce”

Eisenstadt, S. N.

Eisenstadt, S. N.

Eisenstadt, S. N., (ed.)

Eisenstadt, S. N.

Eisenstadt, S. N.

Eisenstadt, S. N.

Eisenstadt, S. N.

Eisenstadt, S. N.

El-Akkâd, A. M.

Emre, S. A.

Emre, S. A.

Erbakan N.

Erbakan N.

Erbakan N.

Erbakan, N. v.d.

«Seçimlerin Ardındaki Gerçek ve MSP Olayı», S. 4, Temmuz, 1977.

Modernization: Protest and Change, New Jersey, 1966.

«The Development of Socio-Political Centers at the Second Stage of Modernization-A Comparative Analysis of Two Types», *IJCS*, March 1966, 7/1.

The Protestant Ethic and Modernization, New York, 1968.

The Political Systems of Empire, New York, 1969.

«Social Change, Differentiation and Evolution», *Readings in Social Evolution and Development*, (ed. S. N. Eisenstadt), London, 1970.

«Break downs of Modernization», *Readings in Social Evolution and Development*, (ed. S. N. Eisenstadt), London, 1970.

Social Differentiation and Stratification, Glenview, 1971.

Revolution and the Transformation of Societies, New York, 1978.

Kur'an Felsefesi, Ankara, t.y. (Nur Yayınları).

MSP Genel Başkanı S. A. Emre'nin Parti Birinci Büyük Kongresini Açış Konuşması, Ankara, 1973.

MSP Genel Başkanı S. A. Emre'nin «I. Fevkalâde Büyük Kongreyi Açış Konuşması», *Tek Yol*, S. 11, 27 Temmuz, 1973.

Türkiye ve Ortak Pazar, İzmir, 1971.

Milli Görüş ve 3. Beş Yıllık Plan, Ankara, 1973.

Milli Görüş, İstanbul, 1975.

Milli Görüş ve Anayasa Değişikliği, Ankara, t.y.

- Erbakan N. *Üç Konferans, İslâm ve İlim, İslâm'da Kadın, Sanayi Davamız*, İstanbul, 1974, 6. b.
- Erdoğan, Börtüçene «1973 Seçimleri Eşiğinde», *Cumhuriyet*, 8.10.1973.
- Ergil, D. - Rhodes, R. I. «The Impact of the World Capitalist System and Ottoman Society», *İslamic Culture*, April 1974, XXVIII.
- Ergil, D. «Class Relations and the Turkish Transformation in Historical Perspective», *Studia Islamica*, XXXIX, 1974.
- Ergil, D. *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara, 1981.
- Ergüder, Ü. Özgediz, S. «Halk Partileri Nasıl Görüyor?», *Hürriyet*, 19.5.1977.
- Eroğlu, C. *Demokratik Parti*, Ankara, 1970.
- Esed, M. *İslâm'da Yönetim Biçimi*, y.y., t.y. (Düşünce Yayınları).
- Eş, S. *Kavşak Noktasında Türkiye'nin Siyasi Görünüşü*, 2 Cilt, İstanbul, 1977.
- Finkle, J. L. Gable, R. W. *Political Development and Social Change*, New York, 1971.
- (eds.)
- Fossum, E. «Political Development and Strategies for Change», *Journal of Peace Research*, (1), 1970.
- Graudy, R. *Sosyalizm ve İslâmiyet*, İstanbul, 1965. (Çev. D. Avcıoğlu - E. Tüfekçi).
- Germani, G. «Secularization, Modernization, and Economic Development», *The Protestant Ethic and Modernization*, (ed. S. N. Eisenstadt), New York, 1968.
- Gevgilili, A. «Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar», *Sosyal Siyaset Konferansları*, 24. Kitap, İstanbul, 1972.
- Gevgilili, A. *Türkiye'de 1971 Rejimi*, İstanbul, 1973.
- Gevgilili, A. «MSP ve Anahtar Parti Savaşı», *Milliyet*, 27.10.1976.

- Glesneck, J. *Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, Ankara, 1977, (Çev. A. Gelen).
- Guillaume, A. *İslam*, London, 1973.
- Gusfield, J. R. «Tradition and Modernity: Misplaced Polarities in the Study of Social Change», *Political Modernization*, (ed. C. E. Welch, Jr.) New York, 1971, 2. b.
- "Günaydın" 3.12.1977.
- Güvenç, B. *Sosyal ve Kültürel Değişme*, Ankara, 1976.
- Hagen, E. «How Economic Growth Begins A Theory of Social Change», *Political Development and Social Change*, (ed. J. L. Finkle - R. W. Gable) New York, 1971.
- Heper, M. *Modernleşme ve Bürokrasi*, Ankara, 1973.
- Heper, M. *Bürokratik Yönetim Gelenegi*, Ankara, 1974.
- Heper, M. *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, İstanbul, 1977.
- Heper, M. «Modernleşme, Bürokrasi, Yönetim Sosyolojisi: Bazı Yanıtlar ve Düşünceler», *Toplum ve Bilim*, 8, Kış 1979.
- Heper, M. «Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi», *Toplum ve Bilim*, 9-10, Bahar-Yaz, 1980.
- Heper, M. «Türkiye'nin Siyasal Hayatında 'Milliyetçi Cephe Hükümetleri'nin Yeri», *Seha L. Meray'a Armağan*, Ankara, 1982.
- Hoselitz, B. «Teknik Değişmenin Toplumsal Etkilerinin İncelenmesinde Temel Kavramlar», *SBFD*, C. XIX, Haziran 1964.
- Hyland, M. P. «Crisis at the Polls: Turkey's 1969 Elections», *The Middle East Journal*, V. XXIV, Winter 1970.

- Huntington, S. P. *Political Order in Changing Societies*, New Haven, 1975, 9. b.
- Huntington, S. P. «Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma», *HFD*, C. 22, 23, S. 1-4, 198. (Çev. E. Özbudun).
- Irmak, Y. «Çağdaş Atatürkçülük», *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Simpozyumu Bildirileri*, (10-14 Aralık 1973, İstanbul) İstanbul, 1975.
- İbrahimoglu, M. H. *Milli Görüş Açısından Türkiye'nin Sanayileşmesi*, İstanbul, 1975.
- “İlke” «14 Ekim Seçimlerinin Tahlilleri», S. 1, 1974.
- İnalcık, H. «Turkey: The Nature of Traditional Society» *Political Modernization in Japon and Turkey*, (ed. R. E. Ward - D. A. Rustow), Princeton, 1964.
- Inkeles, A. Smith, D. H. *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries*, Cambridge, 1974.
- İslâmoğlu, M. Erbakan Ecevit'e Karşı, İstanbul, 1974.
- Jaschke, G. *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, Ankara, 1972. (Çev. H. Ora).
- “Kadro” S. 1, 1932.
- Kâğıtçıbaşı, Ç. *Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları*, Ankara, 1972.
- Kâğıtçıbaşı, Ç. *İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, İstanbul, 1977, 2. b.
- Kapani, M. *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul, 1977.
- Kansu, C. A. «Kemalist Bir Öğreti Var mıdır?» *Yeni Ufuklar*, C. 20, 1973.
- Karaesmen, E. «1973 Seçimleriyle İlgili Sayısal Gerçekler» *Cumhuriyet*, 27.10.1973.
- Karaesmen, E. «Seçim 77'den Ne Çıktı?» *Cumhuriyet*, 15.6.1977.
- Karagülle, S. «Dinsiz Batı ve Dindar Görüşü», *Tek Yol*, S. 17, 1974.
- Karahasanoğlu, M. *Masona-Komüniste-Renksize Karşı Tek Adam Erbakan*, İstanbul, 1975.

- Karakoç, S. *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, İstanbul, 1978, 5. b.
- Karal, E. Z. «Lâik Devlet Telâkkisinin Avrupa'daki Gelişmesi», *Siyasi İlimler Mecmuası*, C. 18, S. 205, 1948.
- Karal, E. Z. «Müslüman Ülkelerinde Kültür Değişmeleri», *Yavuz Abadan'a Armağan*, Ankara, 1969.
- Karal, E. Z. «The Principles of Kemalism», *Atatürk: Founder of a Modern State*, (eds. A. Kazancıgil - E. Özbudun), London, 1981.
- Karib, Z. *Kıbrıs Meselesi: Beynelmilel Güçler ve Yıkılan CHP-MSP Hükümeti*, İstanbul, 1975.
- Karib, Z. *1975 Türkiye'sinde Niçin MSP?* İstanbul 1975.
- Karpat, K. «The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908», *IJMES*, No. 3, July 1972.
- Karpat, K. *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967.
- Karpat, K. (ed.) *Social Change and Politics in Turkey*, Leiden, 1973.
- Karpat, K. «Ideology in Turkey After the Revolution of 1980», *Social Change and Politics in Turkey*, (ed. K. H. Karpat), Leiden, 1973.
- Karpat, K. H. «Structural Change, Historical Stages of Modernization and the Role of Social Groups in Turkish Politics», *Social Change and Politics in Turkey*, (ed. K. Karpat), Leiden, 1973.
- Kazancıgil, A. «Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm», *Toplum ve Bilim*, 17, Bahar 1982.
- Kazgan, G. *100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye*, İstanbul, 1970.
- Kautsky, J. *The Political Consequences of Modernization*, New York, 1974.

- Keleş, R. *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*, İstanbul, 1972.
- Keşk, M. C. *İslâm Toplumu ve Sanayi Devrimi*, İstanbul, 1977, (Çev. Ş. Şimşek).
- Keyder, Ç. *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)* Ankara, 1982.
- Kıray, M. *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, Ankara, 1964.
- Kıray, M. *Toplumbilim Yazıları*, Ankara, 1982.
- Kili, S. *Turkey: A Case Study of Political Development*, İstanbul, 1968.
- Kili, S. *Kemalizm*, İstanbul, 1969.
- Kongar, E. *Atatürk Devrimi*, Ankara, 1981.
- Kongar, E. *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ankara, 1976.
- Kongar, E. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Ankara, 1979.
- Kongar, E. *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Ankara, 1961.
- Landau, J. M. «The National Salvation Party in Turkey», *Asian and African Studies*, Vol. 11, No. 1, 1976.
- Landau, J. M. *Türkiye'de Aşırı Akımlar*, Ankara, 1978 (Çev. E. Baykal).
- Lane, R. *Political İdeology*, New York, 1962.
- LaPalombara, J. Weiner, (ed.) *Political Parties and Political Development*, 1966.
- LaPalombara, J. «Distribution: A Crisis of Resource Management», *Crises and Sequences in Political Development*, (eds.: L. Binder, vd.) New York, 1974.
- Lerner, D. *The Passing of Traditional Society*, New York, 1958.
- Lewis, B. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1970 (Çev.: M. Kırıatlı).
- Lipset, S. M. *Siyasi İnsan*, Ankara, 1964, (Çev.: M. Tunçay).
- Lipset, S. M. Rokkan, S. «Cleavages, Structures Party Systems and Voter Alignments: An Introduction», *Party Systems and Vo-*

- Magneralla, P. J. *ter Alignments*, (eds. Lipset - Rokkan), New York, 1967.
- Manacorda, G. «Regional Voting in Turkey», *The Muslim World*, V. LVII, N. 3, July 1967.
- Mardin, Ş. «Atatürk Reformlarında Batılılaşma ve Devrimi», *Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri*, (10-14 Aralık 1973, İstanbul), 1975. (Çev. Z. Umar).
- Mardin, Ş. «Historical Determinants of Social Stratification: Social Class and Class Consciousness in Turkey; *SBFD*, C. XXII, No. 4, 1967.
- Mardin, Ş. *Din ve İdeoloji*, Ankara, 1969.
- Mardin, Ş. «Power, Civil Society and Culture In the Ottoman Empire», *CSSH*, V. II, N. 1, January 1969.
- Mardin, Ş. «Ideology and Religion in the Turkish Revolution», *IJMES*, 2/3, July, 1971.
- Mardin, Ş. «Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma», *Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, İstanbul, 1971.
- Mardin, Ş. «Center-Periphery Relations: A key to Turkish Politics», *Political Participation in Turkey*, (ed. E. D. Akarlı - G. Ben-Dor), İstanbul, 1975.
- Mardin, Ş. *İdeoloji*, Ankara, 1976
- Mardin, Ş. «Din Sorunu Yeni Bir Düzeye Ulaştırmak», *Milliyet*, 6.1.1977.
- Mardin, Ş. «Lâiklik İdeali ve Gerçekler», *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunlar Sempozyumu*, 14-16 Ocak, İstanbul, 1977.
- Mardin, Ş. «Görkemli Yapılar Küçük Yapılar, *Milliyet*, 3.1.1978.
- Mardin, Ş. «Sınıf, Grup ve Kişilik», *Toplumcu Düşün*, S. 1, Haziran, 1978.

- Mardin, Ş. «Religion and Secularism in Turkey», *Atatürk: Founder of a Modern State*, (eds. A. Kazancıgil - E. Özbudun), London, 1981.
- Marx, K. - Engels, F. *On Religion*, Moscow, 1972.
- Mazrui, A. A. «From Social Darwinism to Current Theories of Modernization: A Tradition of Analysis», *World Politics*, V. XXI, N. 1, October, 1968.
- Mehmetoğlu, A. «MSP'nin Tabanını Tespitte Yanlışlık», *Düşünce*, S. 2, Mayıs 1977.
- "Milli Gazete" 12.9.1974.
- "Milli Gazete" 3.2.1974.
- "Milli Gazete" 21.10.1975.
- "Milli Gazete" 9.6.1977.
- "Milli Gazete" 12.6.1977.
- "Milli Gazete" 14.6.1977.
- "Milli Gazete" 15.6.1977.
- "Milli Gazete" 20.6.1977.
- "Milli Gazete" 18.10.1978.
- "Milli Gazete" 21.10.1978.
- "Milliyet" 12.10.1972.
- "Milliyet" *Milliyet* 1973, İstanbul, 1975.
- "Milliyet" 26.1.1974.
- "Milliyet" 14.5.1974.
- "Milliyet" 18.9.1974.
- "Milliyet" 1.2.1977.
- "Milliyet" 18.4.1977.
- "Milliyet" 27.10.1977.
- "Milliyet" 30.11.1977.
- "Milliyet" 27.1.1978.
- "Milliyet" 19.1.1978.
- "Milliyet" 18.4.1978.
- "MNP" *Milli Nizam Partisi Kuruluş Beyannamesi*, Ankara, 1970.
- "MNP" *Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük*, İstanbul, 1970.
- "MNP" *Milli Nizam Partisi I. Büyük Kongresi*, Ankara, 1971.

- "MNP" *Milli Nizam Partisi İstanbul İl İdare Heyeti Faaliyet Raporu*, 10 Mayıs 1970 - 9 Ocak 1971, I. Kongre, İstanbul, 1971.
- "MSP" *Milli Selâmet Partisi 9 Aralık 1973 Mahalli Seçimler Beyannamesi*, y.y., 1973.
- "MSP" *MSP Mahalli Seçimlerle İlgili Olarak Adaylara ve Teşkilâta Muhtıra*, y.y., 1973.
- "MSP" *MSP Program ve Tüzük*, İstanbul, 1973.
- "MSP" *MSP 1976 Sanayide Milli Hamle*, y.y., t.y.
- "MSP Gençlik Teşkilâtı Başkanlığı" *Erbakan Anlatıyor. Üç Basın Toplantısı*, Ankara, t.y.
- MSP• *MSP Genel Başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın MSP 3. Büyük Kongresini Açış Konuşması*, Ankara, 1976.
- Moore, Jr., B. *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Harmondsforth, 1977.
- "MIT Study Group" *•The Transitional Process• Political Modernization* (ed. C. E. Welch, Jr). New York, 1971, 2. b.
- Naci, F. *100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri*, İstanbul, 1970.
- Onulduran, E. *Political Development and Political Parties*, Ankara, 1974.
- Onur, N. *Erbakan Dosyası*, İstanbul, t.y. (M. Yayınevi).
- Ozankaya, Ö. *•Toplumsal Değişme Olarak İktisadi Gelişme•*, SBFD, C. XX. No. 1, 1965.
- Ozankaya, Ö. *Atatürk ve Laiklik*, Ankara, 1981.
- Öymen, Ö. *•Amerikan Malı Nurculuk•*, *Milliyet*, 20.2.1977.
- Özbudun, E. *Siyasal Partiler*, Ankara, 1974.
- Özbudun, E. *•Sosyal Değişme ve Oy Verme Davranışları: 1973 Genel Seçimleri•*, *Özgür İnsan*, S. 15, 1974.

- Özbudun, E. *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara, 1975.
- Özbudun, E. - Tachau, F. «Social Change and Electoral Behavior in Turkey: Toward a 'critical Realignment'?», *IJMES*, 6, (1975).
- Özdenören, R. «Ricât Yahut İnsansız Şehirler», *Yeni Devir*, 5.11.1978.
- Özdenören, R. «Gelenek», *Yeni Devir*, 27.10.1978.
- Özek, Ç. *Türkiye'de Laiklik*, İstanbul, 1962.
- Özek, Ç. *Türkiye'de Gerici Akımlar*, İstanbul, 1968.
- Özek, Ç. *Devlet ve Din*, [İstanbul, 1982].
- Özel, İ. *Üç Mesele, Teknik, Medeniyet Yabancılaşma*, İstanbul, 1978.
- Özgür, Ö. *100 Soruda Kapitalizmin Gelişmesi*, İstanbul, 1972.
- Özgür, Ö. *100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye*, İstanbul, 1976.
- Parmaksızoğlu, İ. *Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara, 1966.
- Parsons, T. «Some Considerations on the Theory of Social Change», *Readings in Social Evolution and Development*, (ed. S. N. Eisenstadt), London, 1970.
- Parsons, T. *The Social System*, New York, 1964.
- “Politika” 8.11.1975.
- Pye, L. W. *Aspects of Political Development*, Boston, 1966.
- Pye, L. W. «Non-Western Political Process», *Politics in Transitional Societies*, (ed. H. G. Keberchull), New York, 1968.
- Radeliffe - Brown, A. R. «Din ve Toplum», *SBFD*, C. XXIII, No. 4, 1968 (Çev. Ü. Oskay).
- Ramsaur, E. *Jön Türkler*, İstanbul, 1972, (Çev. N. Ülken).
- Rodinson, M. *Kapitalizm ve İslâmiyet*, İstanbul, 1969, (Çev. O. Suda).
- Rustow, W. W. *İktisadi Gelişmenin Merhaleleri*, İstanbul, 1970.

- Rustow, D. A. «The Modernization of Turkey in Historical and Comparative Perspective», *Social Change and Politics in Turkey*, (ed. K. H. Karpat), Leiden, 1973.
- Savcı, B. «Cumhuriyetin Tehlikede Kurumu Lâiklik», *SBF Yüzüncü Yıl Armağanı*, Ankara, 1959.
- Savcı, B. «1961 Anayasasının Müdür Prensipleri ve Müesseselerine Mukayeseli Kısa Bir Bakış», *SBFD*, C. XIX, Eylül Aralık 1964, No. 3-4, s. 27/28.
- Savcı, B. «Türkiye'de Reform Hareketlerinin Bir Analizi», *SBFD*, C. XX, No. 4, Aralık 1965.
- Savcı, B. «Osmanlı Türk Reformlarının (Türk Islahat Hareketlerinin) Bir Batı Demokrasisi Doğurma Çabaları», *SBFD* C. XXI, No. 1, 1966.
- Savcı, B. «27 Mayıs Dinamiğinden Yönelimler», *SBFD*, C. XXV. No. 2, Haziran 1970.
- Sayarı [Toprak], B. «Türkiye'de Dinin Donetim İşlevi», *SBFD*, C. XXXII, No. 1-2, Mart-Haziran, 1978.
- Selek, S. *Anadolu İhtilâli*, İstanbul, 1973, 5. b.
- Sencer, M. *Osmanlılarda Din ve Devlet*, İstanbul, 1974.
- Sencer, M. *Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul, 1969.
- Sencer, M. *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul, 1971, 2. b.
- Sencer, M. *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, 1971.
- Sezer, B. *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul, 1981.
- Sevilgen, G. «Koalisyon», *Tek Yol*, S. 17, 1974.
- Sevilgen, G. *MSP'de Dört Yıl (1973 1977)*, Ankara, 1979.

- Shaw, S. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul, 1982. (Çev. : M. Harmancı).
- Sherwood, W. B. «The Rise of Justice Party in Turkey» *World Politics*, V XX, N. 1, October 1967.
- Shils, E. *Center and Periphery: Essays in Macrosociology*, Chicago, 1975.
- Sıbaî, M. *İslâmda Din ve Devlet*, İstanbul, 1966, (Çev. İ. Toksarı).
- Smelser, N. J. «Mechanism of Change and Adjustment to Change», *Political Development and Social Change*, (ed. P. L. Finkle R. W. Gable), New York, 1960.
- Smelser, N. J. «Sosyal İlişkilerin Modernleşmesi» *İktisat ve Sosyal Bilimler*, C. II, S. 1, Temmuz, 1981, (Çev. A. Y. Sarıbay) *Anayasa'ya Giriş*, Ankara, 1969, 2. b. 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul, 1974, 2. b.
- Soysal, M. «Şeyhülislamlık mı?», *Milliyet*, 12.7. 1974.
- Soysal, M. *Güzel Huzursuzluk*, Ankara, 1975.
- Soysal, M. «MSP Ciddiye Alınması Gereken Bir Partidir», *Milliyet*, 22.4.1977.
- Steinhaus, K. *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, İstanbul, 1973, (Çev. M. Akkaş).
- Stirling, P. «Religious Change in Republican Turkey», *The Middle East Journal*, XII, 1958.
- Sunar, İ. *State and Society in the Politics of Turkey's Development*, Ankara, 1974.
- Şapolyo, E. B. *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1964.
- Şaylan, G. *Türkiye'de Kapitalizm, Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*, Ankara, 1974.
- Şaylan, G. «Ordu ve Siyaset», *Armağan: Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı*, Ankara, 1978.

- Şnurov-Roseliev,
 Şener, S. A.
 Tachau, F. -Good, M.J.D.
 Tanju, S.
 Tanör, B.
 Tanör, B.
 Taplamacıoğlu, M.
 Tayanç, T.
 "T.C. Resmi Gazete"
 "T.C. Resmi Gazete"
 "T.C. Resmi Gazete"
 "T.C. Resmi Gazete"
 Tekeli, İ. - Gökçeli, R.
 "Tevhid"
 Teziç, E.
 Timur, T.
 Tipps, D. C.
 Toprak, B.
 Toprak, Z.
 27 Mayıs Sonrası Kapitalist Gelişme ve Sınıf Mücadeleleri, İstanbul, 1970.
 «Sosyal Değişmemiz Üzerine Bir Tahlil Denemesi», *İslâmi Hareket*, S. 9, Ekim 1978.
 «The Anatomy of Political and Social Change: Turkish Parties, Parliaments, and Elections», *Comparative Politics*, V 5, N. 4, July 1973.
Tepedeki Dört Adam, İstanbul, 1978.
Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Anayasası, İstanbul, 1969.
 «Lauklık Bir İthal Malı mıdır?», *Yarın*, S. 34, Şubat, 1979.
Din Sosyolojisi, Ankara, 1975, 2. b.
Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, İstanbul, 1973.
 S. 14072, 14.1.1973.
 S. 14.793, 8.2.1974.
 S. 15207, 13.4.1975.
 S. 16235, 21.3.1978.
1973 ve 1975 Seçimleri, Seçim Coğrafyası Üzerinde Bir Deneme, İstanbul, 1977.
 «MSP Büyük Kongresi'nin Ardından Selahaddin Eş'le Bir Mülakat», 23 Ekim 1978.
100 Soruda Siyasal Partiler, İstanbul, 1976.
Türk Devrimi ve Sonrası, Ankara, 1971.
 «Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A Critical Perspective», *CSSH*, V. 15 N. 2 March, 1973.
Islam and Political Development in Turkey, Leiden, 1981.
Türkiye'de «Milli İktisat» (1908 1918), Ankara, 1982.

- Tökin, P. H. *Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, İstanbul, 1965.
- Tunaya, T. Z. *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Ankara, 1952.
- Tunaya, T. Z. *Hürriyetin İlânı*, İstanbul, 1959.
- Tunaya, T. Z. *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960.
- Tunaya, T. Z. *İslâmcılık Cereyanı*, İstanbul, 1962.
- Tunaya, T. Z. *Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri*, İstanbul, 1970.
- Tunçay, M. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara, 1981.
- Turan, İ. *Cumhuriyet Tarihimiz*, İstanbul, 1969.
- Turan, İ. *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul, 1977.
- Turhan, M. *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* İstanbul, 1972, 5. b.
- Turhan, M. *Kültür Değişimleri*, İstanbul, 1969.
- Tütengil, C. O. *Az Gelişmenin Sosyolojisi*, İstanbul, 1971, 2. b.
- Tütengil, C. O. «MSP'nin Aradığı Taban», *Cumhuriyet*, 22.5.1977.
- Ülgener, S. *İktisadi İnhitat Tarihimiz Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul, 1951.
- Ülgener, S. «Gelenekçi Bir Toplumun İktisadi Kıymet ve Zihniyet Meseleleri», *ESEKHK*, İstanbul, 1963.
- Ülgener, S. *Zihniyet ve Din*, İstanbul, 1981.
- Ülken, H. Z. *Dini Sosyoloji*, İstanbul, 1943.
- Ülken, H. Z. «Şark-Garp Problemi Karşısında İslâmiyet», *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 12, 1964.
- Wallerstein, I. - Kasaba, R. «Incorporation into the World Economy: Change in the Structure of the Ottoman Empire», *Gelişme Dergisi*, C. 8, S. 1-2, 1981.

- Ward, R. E. - Rustow, D. A. (ed.) *Political Modernization in Japon and Turkey*, Princeton, 1964.
- Weiner, M. *Modernization: The Dynamics of Growth*, New York, 1966.
- Weiner, M. «Political Participation: Crisis of the Political Process», *Crisis and Sequences in Political Development*, eds. L. Binder, vd. New Jersey, 1974.
- Wilkinson, P. *Social Movements*, London, 1971.
- Yalçın, N. «Erbakan'ın Ağır Sanayi Hamlesi ve Traktör», *Milliyet*, 8.8.1976.
- Yalman, N. «Some Observation on Secularism in Islam: The Cultural Revolution in Turkey», *Deadalus*, Winter 1973.
- “Yankı” S. 130, 1973.
- “Yankı” S. 139, 1973.
- “Yankı” S. 140, 1973.
- “Yankı” S. 294, 1976.
- “Yankı” S. 296, 1976.
- “Yankı” S. 305, 1977.
- “Yankı” S. 308, 1977.
- “Yankı” S. 332, 1977.
- “Yankı” S. 351, 1977.
- “Yankı” S. 353, 1977.
- Yavuz, F. *Din Eğitimi ve Toplumumuz*, Ankara, 1969.
- Yerasimos, S. *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3 Cilt, İstanbul, 1974, 1975.
- Yücekök, A. N. «Determinizm ve Modernleşme», *SBFD*, C. XXIV, Haziran-1969, No. 2.
- Yücekök, A. N. «Türkiye’de Din Eğitim Örgütlerinin İllere Göre Dağılımı», *SBFD*, C. XXV, No. 2, 1970.
- Yücekök, A. N. *Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı*, Ankara, 1971.
- Yücekök, A. N. *100 Soruda Din ve Siyaset*, İstanbul, 1971.
- Zeydan, A. K. *İslâm’da Fert ve Devlet*, İstanbul, 1978, 2. b. (Çev. C. Arzu).

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz	5
Kısaltmalar	6
GİRİŞ	7

BİRİNCİ BÖLÜM MODERNLEŞME KURAMI YAPISAL İŞLEVSEL BİR ÇÖZÜMLEME

I. Modernleşme Kavramı: İlgili Yazına Kısa Bir Bakış	11
A. Modernleşme mi, Batılılaşma mı?	15
B. Modernleşmenin Yapısal Dinamikleri	20
II. Modernleşme Din İlişkisi	26
A. Modernleşme Karşısında Dinin Konumu	26
B. Modernleşme ve Bir İdeoloji Olarak İslâm Dini	34
III. Modernleşme Sürecinde Siyasal Partilerin İşlevi	41
Notlar	44

İKİNCİ BÖLÜM TARİHSEL BAĞLAM TÜRKİYE'NİN MODERNLEŞME SÜRECİ VE İSLAMCI İDEOLOJİ

I. Osmanlı İmparatorluğunu Batılılaşmaya İten Nedenler...	51
II. Batılılaşma Girişimleri Karşısında İslamcı İdeoloji	60
III. Türk Devrimi ve Modernleşme Girişimleri	65
IV. Kemalist İdeoloji ve Sekülerizasyon Sorunu	72
Notlar	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MİLLİ SELÂMET PARTİSİ'NİN DOĞUŞU, GELİŞMESİ VE İDEOLOJİSİ

I. Millî Nizam Partisi Hareketi	
A. Hareketi Doğuran Sosyo-Ekonomik Ortam. Modernleşme Sürecinde Sosyal Bölünmelerin Siyasal Gruplaşmalara Yansıması	89
B. Millî Nizam Partisi'nin Kuruluşu ve Programının İçerdiği Esaslar	98
C. MNP'nin Kapatılması	105

II. Milli Selâmet Partisi'nin Kuruluşu, Örgütlenişi ve İdeolojik Temeli	
A. Kuruluş ve Örgütlenme	108
B. İdeolojik Temel: Milli Görüşün Dayandığı Esaslar...	110
C. Milli Görüş Açısından Atatürk ve «Atatürk Devrimleri»	116
D. Milli Görüş Açısından Laiklik Sorunu	117
E. Milli Görüş Açısından Türkiye'nin Sanayileşme Sorunu	122
Notlar	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MİLLÎ SELÂMET PARTİSİ'NİN SOSYAL TEMELİ VE İDEOLOJİSİNİN UYGULAMAYA YANSIMASI

I. MSP'nin Oy Tabanı: 1973 ve 1977 Genel Seçimleri Verilerine Göre	
A. 1973 Genel Seçimleri ve MSP	143
1. AP'nin Kaybettiği Oyların MSP'nin Kazandığı Oylarla İlişkisi	147
2. 1973 Seçimlerinde MSP'nin Milletvekili Çıkardığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü	150
3. 1973 Seçimlerinde MSP Oylarının İllerin Gelişmişlik Düzeyine Göre Dağılımı	151
4. Kentleşme Olgusu Açısından MSP Oylarının Gösterdiği Özellikler	157
B. 1977 Genel Seçimleri ve MSP	161
1. MSP'nin Oransal Oy Kaybının Açıklamaları	162
2. 1977 Seçimlerinde MSP'nin Milletvekili Çıkardığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü	169
3. MSP'nin 1977 Seçimlerinde 1973 Seçimlerine Göre Önemli Oranda Oy Kaybettiği İller	170
4. MSP'nin 1977 Seçimlerinde 1973 Seçimlerine Göre Önemli Oranda Oy Kazandığı İller	171
5. 1977 Seçimlerinde MSP Oylarının Gelişmişlik Düzeyine Göre Dağılımı	174
II. Toplumdaki İşlevsel Bölünmelerin MSP'ye Yansıması	177
A. MSP'nin Oy Kaynağının İşlevsel Bölünmelerle Olan İlişkisi: Örneklem Yöntemiyle Yapılmış Üç Araştırmanın Sonuçlarına Göre	178

B. MSP Üst Kademesinin İşlevsel Bölünmelerle Olan İlişkisi	183
III. MSP İdeolojisinin Uygulamaya Yansıması	
A. CHP-MSP Koalisyonu	187
B. «Milliyetçi Cephe» Koalisyonları	196
Notlar	205
SONUÇ	217
Notlar	221
KAYNAKÇA	224

TABLOLAR

		Sayfa No.
Tablo 1	1973 Milletvekili Genel Seçimleri Oylarının Partilere Göre Dağılımı ve Kazanılan Millet - vekili Sayısı	145
Tablo 2	1973 Cumhuriyet Senatosu Seçimleri Oylarının Partilere Göre Dağılımı ve Kazanılan Senatör Sayısı	145
Tablo 3	1969 ve 1973 Seçimlerinin Partilere Göre Karşılaştırmalı Oy Dağılımı	146
Tablo 4	1973 Seçimlerinde AP'nin Kaybettiği Oyların Bir Kısımının MSP Lehine Olma Olasılığının Bulunduğu İller	150
Tablo 5	1973 Seçimlerinde MSP'nin Milletvekili Çıkar - dığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü	152
Tablo 6	1973 Seçimlerinde MSP'nin Kendi Türkiye Or - talamasından (% 11.8) Yaklaşık % 10 Oranın - da Fazla Oy Aldığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü	153
Tablo 7	1973 Seçimlerinde MSP'nin Kendi Türkiye Or - talamasından Yaklaşık % 8 Oranında Az Oy Aldığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü	153
Tablo 8	1973 Seçimleri Verilerine Göre İllerin Geliş - mişlik Düzeyi Açısından Oyların Partilere Gö - re Oransal Dağılımı	155
Tablo 9	1973 Seçimleri Verilerine Göre İllerin Geliş - mişlik Düzeyi Açısından Partilerin Oransal Oy Sıralaması	155
Tablo 10	1973 Seçimleri Verilerine Göre İllerin On Eşit Gruba Bölünerek Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi Açısından Partilerin Oransal Oy Dağı - lımı	156
Tablo 11	Nüfusu 100.000'den Çok Kentlerdeki Oyların Partilere Göre Oransal Dağılımı	157
Tablo 12	Nüfusu 50.000 100.000 Arası Kentlerdeki Oy - ların Partilere Göre Oransal Dağılımı	157

Tablo 13	50.000'den Az Nüfuslu Yerleşme Yerlerinde Oyların Partilere Göre Oransal Dağılımı	159
Tablo 14	1973 Seçimleri Verilerine Göre 10.000'den Büyük 115 Yerleşme ve Kırsal Bölgelerde Oy Dağılımı	160
Tablo 15	1977 Genel Seçimleri Oylarının Partilere Göre Dağılımı ve Kazanılan Milletvekili Sayısı...	162
Tablo 16	1977 Cumhuriyet Senatosu Seçimi Oylarının Partilere Göre Dağılımı ve Kazanılan Senatör Sayısı	163
Tablo 17	1973 ve 1977 Genel Seçimlerinin Partilere Göre Karşılaştırmalı Oy Dağılımı	164
Tablo 18	1977 Seçimlerinde MSP'nin Milletvekili Çıkar- dığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü	171
Tablo 19	MSP'nin 1973 Seçimlerine Göre 1977 Seçimle- rinde Yaklaşık % 12 Oranında Az Oy Aldığı İller	172
Tablo 20	MSP'nin 1973 Seçimlerine Göre 1977 Seçimle- rinde Yaklaşık % 15 Oranında Fazla Oy Aldığı İller	173
Tablo 21	1977 Seçimlerinde MSP'nin Kendi Türkiye Or- talamasından (% 8.6) Yaklaşık % 15 Oranında Fazla Oy Aldığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü (1973 Seçimlerindeki Oransal Oy Gücü İle Kar- şılaştırmalı Olarak)	175
Tablo 22	1977 Seçimlerinde MSP'nin Kendi Türkiye Or- talamasından Yaklaşık % 5 Oranında Az Oy Aldığı İller ve Bu İllerdeki Oy Gücü İle Karşı- laştırmalı Olarak	176
Tablo 23	Sosyal Gruplaşmalar Açısından Hangi Parti Kimin Partisi	180
Tablo 24	Üç Siyasal Partinin «Ortakent» Mahalleleri Düzeyindeki Oy Yüzdelерinin Toplumsal ve Sı- nıfsal Belirleyicileri	183
Tablo 25	1973 Seçimlerinde Partilerin Milletvekili Aday- larının Meslekler İtibariyle Yüzde Dağılımı	184
Tablo 26	1973 Seçimlerinde Milletvekili Seçilenlerin Meslek Dağılımı (%)	185
Tablo 27	1977 Seçimlerinde 3263 Geçici Milletvekili Aday Adayının Partilere Göre Meslek Dağılımı (%)	186

Ali Yaşar Sarıbay, 1952 yılında Adana'da doğdu. İlk ve Orta öğrenimini Adana ve Tarsus'ta tamamladı. 1969 yılında Tarsus Lisesi'ni bitirdikten sonra, aynı yıl girdiği İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin "Siyasi İlimler Maliye Disiplini"nden 1973 yılında mezun oldu. Aynı Fakültede sürdürdüğü doktora öğrenimini tamamladıktan sonra, 1976'da o zamanki adıyla Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi'ne "Siyaaset Bilimi Asistanı" olarak girdi. 1979'da "doktor" ünvanını aldı. 1980-1981 yılları arasında A.B.D. de Iowa Üniversitesi'nde bulundu. 1984 yılında "Doçent" ünvanını aldı. Halen Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyesidir.

"Bugün yirminci yüzyılın son çeyreğine girerken, Türk toplumunun sanayileşmiş-modern bir toplum olmaya doğru evrilmenin doğurduğu geçiş sürecine özgü tüm sorunları yaşadığı söylenebilir."

"Bu çalışmanın amacı, modernleşme-din parti politikası bağlamından hareketle bir örnek olay olarak MSP'nin konumunu ve işlevini incelemektir."